

OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE KADILIK KURUMU

(Yüksek Lisans Tezi)

Kevser CEYLAN KOCA

Kütahya – 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE KADILIK KURUMU

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Selami ERDOĞAN

Hazırlayan:

Kevser CEYLAN KOCA

Kütahya – 2019

Kabul ve Onay

Kevser CEYLAN KOCA'nın hazırladığı "Osmanlı Hukuk Sisteminde Kadılık Kurumu" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

..... /..... / 2019

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğr. Üyesi Selami ERDOĞAN (Danışman)		
Dr. Öğr. Üyesi Nizamettin AYDIN		
Dr. Öğr. Üyesi Berkan HAMDEMİR		

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı Hukuk Sisteminde Kadılık Kurumu” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.... /.... / 2019

Kevser CEYLAN KOCA

Özgeçmiş

09.12.1983 tarihinde Muğla'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Köyceğiz'de tamamladı. 2002-2006 yılları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni başarı ile bitirdi. 2007 yılında avukatlık stajını tamamladıktan sonra 2009 yılında hâkim adayı olarak başladığı hâkimlik mesleğini sürdürmektedir.

ÖZET

OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE KADILIK KURUMU

CEYLAN KOCA, Kevser

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Selami ERDOĞAN

Ocak, 2019, 94 sayfa

Yüzyıllar boyunca Asya, Avrupa ve Afrika'daki büyük topraklarıyla hüküm süren Osmanlı Devleti, idari sisteminin istikrarlı bir şekilde ilerlemesi için gerekli mekanizmaları sağlamaya çabalamıştır. Altı yüzyıl gibi uzunca bir süre yaşamını sürdürmüştür. Bu kadar uzun süre ayakta kalmasını sağlayan unsurlardan birisi de hukuk sistemidir. Uzun yıllar hukuk sisteminin, sağlıklı işlemesini ise, kadı ve mahkemelere borçludur.

Bu çalışmada “Osmanlı Hukuk Sisteminde Kadılık Kurumu” incelenmiştir. Ancak, Tanzimat Dönemi (1839-1876) ve sonrası bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Çalışmada tarihsel süreç içerisinde kadılık kurumu incelenmiş, kadıların başvurdukları bilgi kaynakları, adli, idari ve belediye görevleri, eğitim durumları, gelirleri, görev yerleri, atanmaları, görev süreleri, yardımcıları, unvan ve konumları, protokol ve törenlerdeki yerleri, terfi sistemleri, denetim ve görevden alınmaları, kadılık kurumunda meydana gelen bozulmalar ile reform çalışmaları ele alınmıştır. Bu çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Osmanlı hukuk sisteminde kadılık kurumu hakkında akademik çalışma yok denecek kadar azdır. Bu çalışma ile edinilen bilgilerin, günümüz Türk hukuk sisteminde yapılan çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuk Sistemi, Kadı, Kadılık Kurumu, Kadıların Görevleri, Kadıasker, Kadıların Eğitimi, Kadıların Atanması.

ABSTRACT**THE INSTITUTION OF QADI IN THE OTTOMAN LAW SYSTEM****CEYLAN KOCA, Kevser****Master Thesis, Department of Public Administration****Thesis Advisor: Asst. Dr. Selami ERDOĞAN****January, 2019, 94 pages**

Throughout the centuries, Ottoman Empire has struggled to provide the necessary mechanisms for the steady progress of the its' administrative system ruled by the great lands of Asia, Europe and Africa. It survived for as long as six hundred years. One of the elements that allows it to survive for such a long time is the legal system.

In this study, "Qadi Institution in the Ottoman Law System "was examined. However, the Tanzimat Period (1839-1876) and later were excluded from this study. In this study, the Institution of Qadi, the sources of information, the judicial, administrative and municipal duties, educational backgrounds, dates, positions, appointments, duty terms, assistants, titles and positions, places in protocol and ceremonies, promotion systems, audit and their dismissal, corruption in the organization of women and reform studies were discussed. In this study, descriptive analysis method is used.

It can be said that academic study about institution of the qadi In the Ottoman Law System is scarcely any. It is thought that the information gained with this study will contribute to the works carried out in today's Turkish law system.

Keywords: Ottoman Law System, Qadi, the Institution of Qadi, Quests of the Qadis, Qadi-Soldier, Training of the Qadis, Appointment of Qadis.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TEMEL KAVRAMLAR, OSMANLI HUKUK SİSTEMİ VE BİLGİ KAYNAKLARI

1.1. KADI VE KADILIK KURUMU	5
1.2. KADIL-KUDÂT	8
1.3. KADILIK KURUMUNUN TARİHİ GELİŞİMİ	9
1.4. OSMANLI HUKUK SİSTEMİ	12
1.5. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE BİLGİ KAYNAKLARI	16
1.5.1. Kanunnâmeler/Adâletnâmeler	16
1.5.2. Fetva Mecmuaları	18
1.5.3. Şer'îye Sicilleri	19
1.5.4. Fıkıh Kitapları.....	19

İKİNCİ BÖLÜM OSMANLI DEVLETİ'NDE KADI VE KADILIK KURUMU

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE KADILIK KURUMUNUN TARİHİ GELİŞİMİ.....	22
2.2. KADILARIN GÖREV VE YETKİLERİ.....	24
2.2.1. Kadıların Adli Görevleri.....	30
2.2.2. Kadıların İdari ve Belediye Görevleri	40
2.3. KADILARIN EĞİTİM DURUMU	42
2.4. KADILARIN GELİRLERİ	44
2.5. KADILARIN GÖREV YERİ, ATANMASI, TAYİNİ VE GÖREV SÜRESİ	45
2.5.1. Mevleviyet Kadılıkları.....	49
2.5.2. Büyük-Küçük Kaza Kadılıkları	51

2.6. KADILARIN YARDIMCILARI	52
2.6.1. Naip.....	53
2.6.2. İmam	54
2.6.3. Muhzir (Adli Polis).....	54
2.6.4. Kâtip.....	55
2.6.5. Müftü	55
2.6.6. Tercüman	56
2.6.7. Subaşı.....	56
2.6.8. Asesbaşı	57
2.6.9. Muhtesib	58
2.7. KADILARIN UNVANLARI VE KONUMLARI.....	58
2.8. KADILARIN PROTOKOL VE TÖRENLERDEKİ YERLERİ	59
2.9. KADILARIN TERFİ SİSTEMİ.....	61
2.9.1. Terakki Alma	61
2.10. KADILARIN DENETİMİ VE GÖREVDEN ALINMASI.....	62
2.10.1. Kadıların Yargısal Denetimi.....	64
2.10.2. Kadıların Mesleki Teminatı	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
OSMANLI DEVLETİ'NDE KADILIK KURUMUNUN SONA ERMESİ	
3.1. EĞİTİM VE ÖĞRETİM ALANINDAKİ BOZULMALAR.....	67
3.2. KADILIK KURUMUNDA BOZULMALAR VE REFORM ÇALIŞMALARI.....	68
3.3. KADILIK KURUMUNUN SONA ERMESİ	80
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	85
DİZİN	94

TEZ METNİ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Kayı beyi Osman Gazi tarafından, 1299 yılında, Osmanlı Beyliği adıyla Anadolu beyliklerinden biri olarak, Domaniç Yaylası'nda Söğüt Beldesi ve çevresinde kurulmuştur. İlerleyen yıllarda hızla büyüyerek 200 yıl içerisinde cihan devleti haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin cihan devleti haline gelmesinde etkili olan en önemli unsurlardan biri de şüphesiz adâlet anlayışı ve bu anlayış üzerine inşa edilen hukuk sistemidir. 623 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti'nin idari yapısı merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Özellikle taşranın idaresi merkezden tayin edilen idareciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu idareciler atandıkları yerde görev süreleri boyunca devletin temsilcisi konumunda olmuşlardır. Osmanlı Devleti, hukuki ve adli yapıyı korumaya önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin bilhassa klasik döneminde taşra yönetiminin en önemli unsuru olan kadılıklar; Hz. Muhammed (S.A.V) ve Dört Halife Dönemi ile Emeviler (661-750), Abbasiler (750-1258), Anadolu Selçuklu Devleti (1077-1308) ile Büyük Selçuklu Devletleri'nin (1040-1157) örfi ve şer-i sistemlerini bünyesinde barındıran ve bu sistemlere zamanın ihtiyacına göre çeşitli katkılar yapılarak oluşturulan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti, taşrada ihtiyaç duyulan yargılama, yerel ve sosyal ihtiyaçları karşılama, güvenliği sağlama ya da idari hizmetleri yürütme gibi alanlarda ayrı ayrı kişileri görevlendirme yoluna gitmemiştir. Bu bağlamda, kadıların oldukça geniş yetkiler ile donatılmış olduklarını söyleyebiliriz. Kadılar görev yaptıkları yerde sadece yargılama görevi yürütmemişlerdir. Yargılama görevinin yanında; belediye hizmetlerini yürüten bir belediye başkanı, güvenlik ve asayiş hizmetlerini yürüten bir emniyet müdürü aynı zamanda bir kaymakam gibi çalışmışlardır. Bu kadar önemli görevlerin tamamının bir kişiye verilmesi, kadıların sadece iyi bir eğitimden geçmesi ile sağlıklı bir şekilde yürütülemeyeceğinden aynı zamanda bu kişiler atanırken üstün bir ahlâka sahip olmaları da bir kriter olmuştur. Liyakat sisteminin sağlıklı bir şekilde işletildiği dönemlerde, kadıya hem adli hem idari görevler verilmesi merkezi yönetimin elini güçlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Peygamber, Dört Halife, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlı Devleti dönemlerinde yargı görevi halifenindir. Ancak ilerleyen zamanlarda halife tarafından yürütülen kazâ görevi kadılara verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yargı sistemi,

farklı din ve mezheplerden oluşan insanların tamamına adâlet dağıtmayı amaçlamıştır. Bu anlamda, padişahlar da, Divân-ı Hümâyun'u bizzat denetleme, bizzat ya da görevlendireceği kişiler tarafından kıyafet değiştirmek suretiyle yöneticiler ile ilgili bilgi toplama, dilekçe toplanması gibi yöntemlerle adâletin tecellisinin takipçisi olmuşlardır.

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde yargılama sistemi sadece yönetilenleri değil, yöneticileri de kapsayan bir şekilde düzenlenmiş, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı en üst değerler olarak görülmüştür. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının yanında bugün de hukukun genel ilkeleri olarak kabul gören masumiyet karinesi, şüpheden sanık yararlanır ilkesi, gıyapta yargılama yapılmaması, yargılamanın hızlı sonuçlanması, alenilik gibi ilkelerin işletildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, düzenli ve disiplinli idari yapısı ve adli sistemiyle altı yüzyıl cihânın hâkimi olmuş ve yıkılıncaya kadar kadılık kurumunun devamlılığını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar kadılık kurumu varlığını korusa da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte kadılık kurumu sona ermiş ve yargı görevi hâkim ve cumhuriyet savcılarına bırakılmıştır.

Çalışmada kadı ve kadılık kurumu üç ayrı bölümde incelenmiştir.

Birinci bölümde, kadı ve kadılık kurumunun ne olduğu ve kelime anlamının nereden ve nasıl günümüze ulaştığı, kadıasker, kadı'l-kudât'ın kime denildiği ve devletin yargı hiyerarşisinde kadı'l-kudât'ın konumu, kadılık kurumunun ilk nerede ve nasıl uygulandığını anlatan tarihi gelişimi ile Osmanlı Devleti'nde hukuk sisteminin nasıl işlediği, kanunnâmeler, adâletnâmeler, fetva mecmuaları, şer'îye sicilleri, fıkıh kitapları adlı bilgi kaynakları;

İkinci bölümde, Osmanlı Devleti'nde kadı ve kadılık kurumunun tarihi gelişimi, kadıların adli ve idari görevleri, eğitim, maaş, tayin, atanma, görev yeri ve süresi, mevleviyet ve büyük-küçük kaza kadılıkları, naip, imam, muhızır (adli polis), kâtip, müftü, tercüman, subaşı, asesbaşı, muhtesib isimli kadıların yardımcıları, unvanları ve konumları, protokol ve törenlerdeki yerleri, terfi sistemleri ve terakki almaları, denetimleri ve görevden alınmaları, yargısal denetimleri ve mesleki teminatları;

Üçüncü bölümde ise, Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim alanında meydana gelen bozulmalar, kadılık makamında özellikle tanzimat dönemiyle birlikte yapılan bazı yenilikler ile kadılık kurumunun sona ermesi anlatılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin özgün bir kurum haline getirmiş olduğu kadılık sisteminin günümüz Türk yargı sisteminde de yansımaları görölmektedir. Ancak, kadılık kurumu hakkında akademik çalışma yok denecek kadar azdır. Bu sebeple, tez kendinden sonra gerçekleştirilecek daha nitelikli çalışmalara bir basamak olursa amacına ulaşmış olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR, OSMANLI HUKUK SİSTEMİ VE BİLGİ KAYNAKLARI

Bu bölümde Osmanlı hukuk sistemi ve bilgi kaynakları ile kadı ve kadılık kurumunun kelime anlamı, genel anlamda kadının görevleri, kadılık kurumunun geçmiş çeşitli kaynaklardan aktarılacaktır. Kadı ve kadılık kurumu sadece Osmanlı Devleti'ne özel bir kurum değildir. Osmanlı Devleti'nden önce hüküm süren birçok İslam devletinde de yer alan bir kurumdur.

1.1. KADI VE KADILIK KURUMU

Fıkıh terimi olarak kazâ kökünden gelen “kadı”, insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer’i hükümlere göre çözümlenmek için yetkili makamlarca tayin edilen kişiyi ifade eder. “Kazâ”, Arapça bir kelime olup “hüküm, karar, hâkimlik” anlamlarına gelir. Terim anlamında ise, “şeriat hükümlerine uygun olarak, taraflar arasındaki anlaşmazlığı gidermek” anlamında kullanılır (Atar, 2001: 66).

Hz. Peygamber döneminden IX. yüzyılın ortalarına kadar, yargılama (kazâ) işlerine bakan görevliye verilen isim kadı ya da kâdîdir. Çoğulu ise “kuzzât”tır. XVIII. yüzyılın ortalarından sonra kadıya “hâkim” denilmeye başlanmıştır (Şafak, 1999: 420).

Ayrıca, Kur’an-ı Kerim’de kadı kelimesi bir ayette (Kur’an-ı Kerim, Taha Suresi, Ayet 72.) “*hükümünü, sözünü geçiren*” manasında sözlük anlamıyla, hâkim kelimesinin çoğulu olan “hükkam” da başka bir ayette (Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi, Ayet 188.) “*bünyesinde yargı yetkisi de bulunan yöneticiler*” manasında kullanılmıştır. Hadislerde de hem hâkim hem de kadı kelimesi çok sayıda zikredilmiş, hâkimle, kamu adına görev yaparak idari, mali, kazâi vb. konularda yönetme ve karar verme yetkisine sahip yöneticilerle ayet ve hadislerden hüküm çıkarabilme gücüne sahip alimler, kadı kelimesiyle de görev unvanı kadı olsun veya olmasın insanlar arasında meydana gelen davaları karara bağlayan kimselere işaret edilmiştir (İlkhan, 2013: 4-5).

Fıkıh literatüründe “hükmetmek, hüküm vermek, idare etmek, yargılamak, iyileştirmek amacıyla engel olmak, karışmak” anlamına gelen hâkim kelimesiyle, halife ile vali, komutan gibi kamu adına görev yapan ve alanlarıyla ilgili konularda hüküm verme ve uygulama gücüne sahip bulunan üst yöneticiler de kastedilmiştir. Bununla birlikte, hüküm kelimesinin sözlük anlamıyla bağlantı kurularak kadı yerine de “*zalimin zulmüne engel olup hakkı sahibine iade ettiği için*” hâkim kelimesinin kullanılması tercih

edilmiştir (Uzunçarşılı, 1982:107). Bu bilgiler ışığında; hâkim kelimesinin, kadı kelimesinden daha genel ve daha kapsayıcı olduğu anlaşılmaktadır.

Mecelle¹de de kadı değil hâkim kelimesi kullanılmış ve “Hâkim; hakîm (bilgin, hak ve adâlet üzere hükmeden), fehîm (zeki), müstakîm (doğru, dürüst), emîn (güvenilir), mekîn (vakarlı, sakin) ve metîn (metanet sahibi, dayanıklı) olmalıdır.” denilerek bir hâkimde bulunması gereken özellikler sayılmıştır (Fendoğlu, 1999: 453).

Öte yandan, İslam hukukunda kadılığın önemi çok büyüktür. Kur’an-ı Kerim de adli işlerin yürütülmesinde başta peygamberleri sorumlu tutmuş, bu çerçevede Hz. Davud’a ve Hz. Muhammed (S.A.V)’e bu görevin verildiği Kur’an-ı Kerim’de belirtilmiştir (Barut, 2006:41). Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “*Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma yoksa seni Allah’ın yolundan çevirir*” (Kur’an-ı Kerim, Sa’d Suresi, Ayet 26). Bir başka ayette ise, şöyle buyrulmaktadır: “*Ey Muhammed, onların aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma. Onlardan sakın ki, Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni şaşırmasınlar*” (Kur’an-ı Kerim, Maide Suresi, Ayet 49).

Kadının ve görevlerinin öneminden ayet ve hadisler bahseder ve bu işin ne kadar meşakkatli olduğunu bildirir. Nitekim bir hadiste adil bir yargılama yapan kadının varacağı makam şöyle dile getirilir: “Kim Müslümanların kadılık hizmetini talep ederek elde etse sonra adâleti zulmüne galebe çalarsa cennete girer. Zulmü adâletine galebe çalarsa ateş onundur.” Hz. Ömer’in Ebu Musa’ya gönderdiği mektupta, yargılamanın farz ve uyulması gerekli bir sünnet olduğu (Akt: Hamidullah, 2005: 288) belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer, yapılan ibadetlerin en önemlilerinden ve en şerefliyelerinden birisinin adil bir yargılama olduğunu vurgulamıştır. İsmail Hakkı İzmirli ise, Kitâbu’l-İftâ ve’l-Kazâ isimli eserinde şöyle demektedir: “Şeriat-i Celilemizin emrettiği kazâ bi’l hakk, İman-ı Billah’ tan sonra akvâ-i faraizden biridir” (Akt: Barut, 2006: 46). Yani İslam hukukuna göre; adâletli bir kadı olmak, Allah’a iman etmekten sonra farzların en önemlilerinden biridir.

¹ **Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)**: 1868-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından derlenen İslami özel hukuk kuralları kodeksidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım yüzyılında şer'i mahkemelerde hukuki dayanak olarak kullanılmıştır. Arapça "çok büyük boy kitap" anlamına gelmektedir. Türk Medeni Kanunu'na ek olarak çıkarılan 864 sayılı Tatbikat Kanunu'nun 43. maddesiyle 4 Ekim 1926'da mecelle yürürlükten kaldırılmıştır. Mecelle Nedir? *Yeni Akit. (12 Mart, 2018).* <https://www.yeniakit.com.tr/haber/mecelle-nedir-433778.html>, (23.05.2018).

Devamında ise; hâkimin birçok konuda velisi olmayanların velisi olduğunu, yargılamanın dini bir görev olduğunu, Allah Teâla'nın Hz. Adem'e "halife" ismini vermesinin kazâ göreviyle yakından ilgili olduğunu belirtir (Akt: Barut, 2006:47). İslam'ın adâlete, doğruluğa, dürüstlüğe verdiği önem ve kadıların adil olmasını emretmesi kadılık müessesesinin önemini ortaya koymuştur. Bunların ışığında XVI. yüzyıla kadar kadılar bu görevi cesaret ve titizlikle yerine getirmeye çalışmışlardır.

Diğer taraftan, İslam devletlerinde önemli bir organ olan kadılık kurumu, Osmanlı Devleti teşkilatının kuruluşunda ilk oluşturulan kurumlardan biridir. Osmanlı Devleti'nde kadı, adâlet ve hukuku temsil eden meslek adamı olarak kabul edilmiştir (İlhan, 2013: 11). Osmanlı Devleti'nde kadılara, hâkim veya hâkim'üş-şer de denilmektedir (Akgündüz, 1997: 69). Kelime anlamı olarak "hükmeden", "yerine getiren" anlamlarına gelen kadı, Osmanlı Devleti'nde şer'i ve hukuki hükümlere göre anlaşmazlıkları karara bağlamanın yanında, bürokrasi içinde de bir çok görevi ifa etmiştir (Halaçoğlu, 2014: 126-127). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde kadı, yargı kuvvetinin olduğu kadar İslâmiyetin ve devletin de sembolü olarak kabul edilmiştir (Fendoğlu, 1999: 453).

Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının başı merkez müftü olan şeyhülislamdır. Yargı teşkilatının başı ve ilmiye sınıfının ikinci reisi ise kadıaskerlerdir. Aynı zamanda kazaskerlik de denilen bu makam, Abbasiler, Emeviler gibi İslam Devletleri'nde kadıl-kudâtlık makamının karşılığıdır. Osmanlı Devleti'nde yargının temsilcisi olarak Divân-ı Hümâyun'a katılan, özellikle askeri sınıfın şer'i ve hukuki işlerine bakan, sancak ve kaza kadılarının tayin işlerini yürüten makama kadıasker denilmiştir (Akgündüz, 1997: 68-69). Osmanlı Devleti'nden önce kadıasker, askeri davalara bakan ordu kadısıdır (İpşirli, 2002: 140). Bir diğer ismi kadı'l-kuzât olan kadıaskerlerin görev ve yetki alanı oldukça geniştir (Yetkin, 2013: 389). Pek çok konuda önceki Türk ve İslam Devletleri'nin devamı niteliğinde olan Osmanlı Devleti, önceki devletlerin uygulamalarından esinlenerek reformlar gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nde kadıasker, aynı zamanda Divân-ı Hümâyun² üyelerinden birisidir ve eğitim

² **Divân-ı Hümâyun:** Osmanlı Devleti'nde en yüksek yönetim organıdır. En önemli devlet işlerinden birinci derecede sorumlu olan sadrazam, Divân-ı Hümâyun'un başkanıdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, Orhan Bey döneminde oluşturulan bu kurumun, Tanzimat'tan sonra yerini Nazırlar Kurulu almıştır. <http://www.nkfu.com/divân-i-humayun-nedir>, (10.08.2018).

alanında da yetkilidir (İpşirli, 2002: 140). Osmanlı Devleti'nde kadıaskerler, hukukçu olduğu için eğitim ve yargı sınıfının en üstün sınıfı olarak kabul görmüştür. Bu yönüyle kadıasker, eğitimi sürecinde hukuk ile ilgili belli bir yeterlilik seviyesine ulaşmakla yükümlüdür.

Kadılar, her ne kadar halifeden almış oldukları yetkiyi kullansalar da, idari olarak kendileri arasında hiyerarşik bir yapıları vardır. Bu bölümün ardından yargı sisteminde hiyerarşik olarak üst konumda bulunan kadı'l-kudât'ın ne anlama geldiği ve nasıl ortaya çıktığı aktarılacaktır.

1.2. KADIL-KUDÂT

Kadı'l-kudât sözlükte “kadılar kadısı” anlamına gelmektedir. Kadı'l-kudât, aynı zamanda “kadı'l-halife” ismiyle de halifenin temsilcisi olması dolayısıyla anılmıştır. Fıkıh kitaplarında; kadılarda aranan nitelikler ve ehliyet şartları, kadı'l-kudâtlar için de aynen geçerli kabul edilmiştir. Devlet tarafından ilk kadı tayini dört halife devrinde yapılmıştır. Kadılar arasında hiyerarşinin ortaya çıkışı ise, Abbasiler devrine rastlamaktadır. Kadı'l-kudâtlık kurumu, Abbasi Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne kadar birçok İslam devletinde varlığını sürdürmüştür (İlkhan, 2013: 8).

İlk kadı ataması dört halife döneminde yapılmış olmakla birlikte kadılar arasındaki sınıf hiyerarşisinin ortaya çıkışı Abbasiler dönemindedir. Bugünkü adâlet bakanının karşılığı olan kadı'l-kudâtlık (baş kadı) makamı, Harun Reşit (Ö.809) zamanında oluşturulmuştur. Bu ünvanı alan ilk kadı Ebû Yusuf (Ö.798)'tur. Kadı'l-kudâtlık makamının kurulmasının ardından, kadı'l-kudât Ebû Yusuf, öncelikle Bağdat kadılarını, daha sonra da ülkedeki tüm kadıları tayin etmeye başlamıştır. Endülüs Devleti'nde ve Mısır'da halifeler Abbasilerden etkilenecek, kendileri kadı'l-kudâtları, kadı'l-kudâtlar da diğer kadıları tayin etmeye başlamıştır. Bu kurumun büyük bir binası, muhafızı, kâtibi, mübaşiri ve sicil muhafızı gibi memurları vardı. Fatimiler ve Eyyübililer devrinde de kadı'l-kudâtlık kurumu vardı. Selahaddin Eyyübi (Ö.1171) Fatimiler'in hilafetine son verdiği halde görevde bulunan kadı'l-kudâti görevinde bırakmış ve daha sonra olumsuz davranışlarından dolayı görevinden almıştır. Mağrip ve Endülüs'te kurulan Batı İslam devletleri, kadı'l kudâtlığı saygın bir görev olarak görmüş ve bu göreve getirilenlere “kadı'l-cemâa” ünvanı verilmiştir. Kadı'l-kudâtlık kurumu Gazneliler, Karahanlılar, Anadolu Selçuklu, Büyük Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde de

var olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Kahire, Şam, Halep gibi şehirlere merkezden tayin edilen kadılar, bu vilayetlerin diğer kadılarını tayin ve azletme yetkilerine sahip olduklarından bazı kaynaklarda “kadı'l- kudât” olarak zikredildikleri görülmektedir. Kadı'l-kudâtların tayini ve azli bizzat halife tarafından yapılırdı. Kadı'l-kudâtlar ancak, ciddi bir görev ihmaline veya yolsuzluk yahut aşırı ihtiyarlık, hastalık gibi sağlık sebepleriyle görevden alınabilirlerdi. Kendileri istifa etmedikleri sürece ömür boyu görev yaparlardı (Özen, 2001a: 78-81).

Ayrıca, Bağdat'ta “Kadı'l-kudât dairesi” diye bilinen resmî bir daire vardı. Bu dairede görev yapanlar: kâtip; ayda üç yüz dirhem, hacib; yüz elli dirhem, mübaşir; yüz dirhem, mahkeme bekçileri ve yardımcılarının ise, altı yüz dirhem maaş aldıkları belirtilmektedir. Bu dönemde Ebû Yusuf, kadılara özel bir elbise tasarlamıştır (Zeydan, 1976:326). Kadılar siyah cübbe giyer, uzun bir kavuk üzerine siyah sarık sararlardı (Karaman, 2001: 245). İslâmî konularda araştırma yapan Batılı ilim adamları, kadı'l-kudâtlık kurumunun, İranlıların “Mobez-Mobezan” isimli kurumunun bir taklidi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak, bazı kaynaklara göre, İslam hukukunda da yargı kurumunun temelini bizzat Hz. Peygamber (S.A.V) atmış ve sonraki dönemlerde geliştirmiştir (Özen, 2001a: 78).

1.3. KADILIK KURUMUNUN TARİHİ GELİŞİMİ

İslam hukukunda yargı organına kazâ adı verilmiştir. Kazâ; insanlar arasındaki anlaşmazlıkları Kur'an-ı Kerim ve sünnetten alınan Kitâb'ül-Kazâ başlığı altındaki şer'î hükümleri çözümlene anlamına gelmektedir. Bu görevi yerine getiren kişilere de kadı denilmiştir (Akgündüz, 1997: 40).

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed (S.A.V) öncesi yaşayan peygamberlerin hayatları aktarılırken doğrudan veya dolaylı olarak onların yargı işleriyle görevlendirildiklerinden de bahsedilmiştir (El-Maide 5/44; Sad 38/26). Cehalet dönemlerinde adâlet sisteminin adil işlemediği, güçsüz kişilerin haklarının gasp edildiği, güçlü ve zengin kişilerin, zayıf ve fakir olanları ezdiği görülmektedir. İslam öncesi dönemde yargılama toplumda ileri gelen hakem ve kabile liderleri tarafından örf ve âdete dayalı şifahî şekilde yürütülmekteydi. İslam döneminde ise, yargılama kamu görevi haline getirilerek belli esaslara bağlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de adil yargıya sıkça vurgu yapılarak bir taraftan kişilerin birbirlerinin haklarını gözetmeleri istenirken, diğer taraftan

kişiler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması, haklarının kişilere iade edilmesi ve suçluların cezalandırılmasının gereği üzerinde durulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in yargı işleriyle de görevlendirildiği net olarak belirtilmiş, Hz. Muhammed (S.A.V) İslam'da ilk kadı olarak, kişiler arasında meydana gelen birçok anlaşmazlığı karara bağlamış ve onun yargı kararları ayrı bir literatür olmuştur (İlkhan, 2013:9). Hz. Muhammed (S.A.V), Medine'ye hicret ettikten sonra, müslümanlar adına gayri müslimlerle bir sözleşme yapmıştır. Tarihe ilk İslam Anayasası olarak geçen "Medine Anayasası"nda, anlaşmazlıkların her topluluğun kendine ait mahkemelerinde çözüleceği, anlaşmazlığın farklı topluluklar arasında meydana gelmesi durumunda ise, Hz. Muhammed (S.A.V)'in bizzat kendisine müracaat edilmesi Medine Anayasası'na yazılmıştır. Hz. Muhammed (S.A.V) Medine merkezinde, yargılama konusunda hem ilk başvuru kurumu, hem de temyiz kurumu olarak kadılık görevini yerine getirmiştir. Kadıların bağımsız olarak karar verebilmeleri ve devlet başkanının kadıya müdahale edememesi ilk olarak Hz. Muhammed (S.A.V)'in temellerini attığı İslam devletinde mümkün olmuştur (Barut, 2006:148). Hz. Muhammed (S.A.V)'in İslam toplumunun genişlemesine ve yürütülen davaların sayısındaki artışa istinaden Hz. Ömer, Amr b. Âs, Ukbe b. Amir, Huzeyfe b. Yeman, gibi sahabelere Medine'de yargı yetkisi verdiği, bazılarını cezaların infazı konusunda görevli kıldığı, Hicaz bölgesinde ve Güney Arabistan'da yeni fethedilen şehir ve bölgelere idari işleri yürütmek üzere valiler tayin ettiği ve onlara yargı görevi de verdiği bilinmektedir (İlkhan, 2013: 9). Bu görevler, Hz. Peygamber döneminden sonra da dört halife tarafından yürütülmüştür.

Bununla birlikte, Hz. Muhammed (S.A.V.)'den sonra, ilk kadı Hz. Muhammed (S.A.V)'in sırf adli görevle Yemen'e tâyin ettiği Hz. Ali'dir. Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlı gibi İslam devletlerinde de kadılık en önemli makamlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam hukukuna bakıldığında ilk kadı bizzat Hz. Muhammed'dir. Hz. Ömer ise, kadı olarak görevlendirilen ilk halife olmuştur. Bu dönemlerde mahkeme salonu yoktur ancak kadılar davaları camilerde görmektedir (Akgündüz, 1997: 41). İslam Devleti'nin teşkilatlanmasında önemli yapısal değişikliklerin olduğu Hz. Ömer döneminde, ülkenin fetihler ile genişleyip idari ve adli işlerin artmasının ardından başta Medine olmak üzere Suriye, Irak ve Mısır vilayetlerine kadılar tayin edilmiştir. Devletin sınırlarının genişlemesi, adli ve idari işlemlerin artması yargı alanında bir görev dağılımı ihtiyacının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yargı

görevinin halife tarafından ‘kadı’ olarak yerine getirilmesi demektir. Sınır ve cinayet davalarına Medine’de halife, vilayetlerde valiler bakarken kadılar sadece medenî davalara, ta’zir cezası (uyarı, kınama, ıslah etme, dayak, günümüzdeki denetimli serbestliğe benzer seçenek ceza) gerektiren davalara bakardı. Dört halife döneminden sonra kadıların uygulamaları bir yönüyle fetva vermeye benzediği için kadılara ‘müftü’ adı da verilmiştir (Ortaylı, 1975: 117).

Diğer taraftan, hukuken Emevî Devleti’nin ilk halifesi olan Muâviye’nin, yargı yetkisini kendi tayin ettiği bir kadıya vekâleten vermesi ve yargı işleriyle hiç meşgul olmaması taşrada da valilerin yargı yetkilerini görevlendirilen kadılara bırakmaları şeklinde sürdürülmüştür. Halife ve valiler sadece mezâlim mahkemelerine³ bakarken görevlendirilen bu kadılar medenî ve adli davaların tamamına, bakmaktaydı. Emeviler döneminde kadılara ayrıca yetim ve vakıf mallarını koruma görevleriyle birlikte idari, malî ve eğitimle ilgili görevler de verilmiştir (İlkhan, 2013: 10).

Öte yandan, Abbasiler dönemi, İslam hukuku tarihinde kadılık kurumu açısından çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde yargı teşkilatı düzene sokulmuştur (Akgündüz, 1997: 41). Abbasilerin ilk dönemlerinde, şehirlerin yerleşim alanları genişleyip nüfusları artınca halifeler kadıların tayin ve görevlendirmelerini arttırmıştır. Bunun üzerine Harun Reşid kadıların seçiminde kendisine yardımcı olması için Hanefî mezhebinin meşhur hukukçusu Ebu Yusuf’u, kadı’l-kudât olarak görevlendirmiştir. Ebu Yusuf ’tan sonra görevlendirilen kadı’l-kudâtlar ilk olarak Bağdat, daha sonra da ülke genelinde kadıları görevlendirmeye başlamışlardır. Abbasilerdeki kadılık müessesesinin yürüttüğü görevleri Endülüs ve Mısır’da da hükümdarlar yürütmüştür. Kadılar aslında insanlar arasında çıkan anlaşmazlıklara bakardı. Daha sonralarda ise; bazı yerlerdeki askerlerin kumandanlığı da kadıya verildi. Ayrıca bu devirde büyük vilayetlere tayin edilen kadılara, vekil, nâip⁴ halife, ünvanıyla yardımcı kadı tayin etme yetkisi de verilmiştir (Atar, 2001: 67).

³ **Mezâlim Mahkemeleri:** İslam Hukuku, normal yargı organlarının, korkma ürkme sebebiyle bakamayacağı, belalı insanların, şehir ve dağ eşkiyalarının ve teröristlerin davalarına bakan yetkili bir mahkemedir. Ahmet Duran, (2015), “İslam Hukukunda Olağanüstü Yetkili Bir Mahkeme Olarak Velâyetü’l-Mezâlim (Mezâlim Mahkemeleri)” **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı:25, ss.251-273, http://isamveri.org/pdfdr/D02533/2015_25/2015_25_DURANA.pdf, (08.10.2018).

⁴ **Nâip:** Kadı yardımcısıdır. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr>, (05.10.2018).

Bu bağlamda, Kadı Ebu Muhammed'e, Fatimilerden El-Müstansır (1036-1094) kadılık görevine ek olarak vezîrlük de vermiştir. Böylece Ebu Muhammed, hem kadı hem de vezîr olan ilk kişi olmuştur. Kadılar, bu dönemlerde davalara camilerde bakmışlardır. Gelirleri de devletlerin siyasi ve malî durumuna göre değişiklik göstermiştir. Vatandaşın ve askeri sınıfın davalarına bakan kadılar Anadolu Selçuklu Devleti'nde ayrı olmuştur. Kadı-i leşker, miras işlerine ve askeri davalara bakan kadıya verilen isimdi. Konya kadısı, kadı'l- kudât ve ilmi olarak en üst düzey kadı sayılmaktadır. İlhanlılarda, Hûlagü Han döneminde, anlaşmazlıkları çözmek, öğretmen ve kadıları görevlendirmek için bir kadı'l- kudât vardı. Divân-ı Kudâtı Memalik'e, kadı'l-kudât başkanlık ederdi. Günümüzdeki Hâkimler ve Savcılar Kurulu gibi görevlere sahip bu divân kadılara ait iş ve işlemlere bakmıştır. Kadılar, büyük şehirlerde kadı'l- kudâtın uygun görüşü alınarak, Divân-ı Kudâtı Memalik tarafından atanırdı. Karakoyunlu ve Akkoyunlu (Türkmen) Devletleri'nde ise, 'Divân-ı Sadaret' denilen kadıların idari olarak bağlı olduğu bir meclis bulunurdu. Askeri davalara 'Kadı-i Maasker' adı verilen kadı bakardı. Mısır'da Eyyûbiler zamanından beri bütün şer'i ve hukuki işler (eğitim, askeri ve mali) 'Kadı-i Darül-adl' (Adâlet Sarayı Kadısı) olarak adlandırılan bir kadı tarafından yürütülmüştür. Şam kadı'l- kudâtları hükümdar tarafından atanmıştır (İlkhan, 2013: 10-11).

Tüm bu devletlerin uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde; genel olarak yargılama yetkisinin devleti yöneten idareci tarafından kadılara verildiği, her ülkede durum farklılaşmakla birlikte, başlangıçta kadıların yargılama yetkisiyle birlikte idari bir takım görevleri olsa da zamanla görevlerinin çeşitlendiği (eğitim, askeri, mali vb.) görülmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki hukuk sistemini ve kadılık kurumunu daha iyi anlayabilmek adına, Osmanlı Devleti'nde kadı ve kadılık kurumunu incelemeye önce bu bölümde, Osmanlı Devleti'nde hukuk sisteminin nasıl işlediği, kanunnâmeler, adâletnâmeler, fetva mecmuaları, şer'îye sicilleri, fıkıh kitapları isimli bilgi kaynakları üzerinde durulacaktır.

1.4. OSMANLI HUKUK SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nin idare anlayışında "Yeri ve göğü tutan adâlettir" kuralı işlemektedir. İslam'da adâletle hükmetmek Allah (C.C)'a imandan sonra gelen farzların en önemlisi, Allah (C.C)'a ibadetlerin en hayırlı olanıdır. Allah (C.C)'ın güzel isimleri

arasında Adil adı ve sıfatı vardır (Şafak, 1999:420). Kuruluşundan itibaren şer'i kazâ usûlünü benimseyen Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve birinci padişahı Sultan Osman Bey'in ilk tayin ettiği iki devlet görevlisinden biri kadıdır (Akgündüz, 1997: 67-68). Osmanlı Devleti adâlete ve hukuka en fazla önem veren devletlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Uzun yıllar ayakta kalmasını bir ölçüde sağlam bir adâlet sistemi kurmasına borçludur.

Hukuk düşüncesinde en fazla tartışılan, değişik görüşlere ve yaklaşımlara en çok konu olan kavram şüphesiz adâlettir (Güriz, 2001: 13). İslam'da, adâlet ilkesi devletin varlık nedeni olarak ön plana çıkar. Her hakkın sahibine verilmesi, aşırılıklardan kaçılması önemlidir. Zira, adâletin olmadığı yerde İslamiyet ya da Allah'ın rızasına uygunluk aramak güçtür. Hukukta kararın seri bir şekilde alınması, adâletin hemen yerine gelmesi bakımından önemlidir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti mahkemelerinde, davalar İslam hukuk kuralları ve kanunnâmelere göre ve basit usûllerle çözümlenerek adâlet sisteminin hızlı işlemesi sağlanmıştır (Taşer, 2014: 12-13).

Osmanlı Devleti'nde de diğer İslam ve Türk Devletleri'nde olduğu gibi, hukuk esas olarak İslam hukukundan oluşmaktadır. İslam hukukunun en önemli konuları arasında yasama, yürütme ve yargı yer almaktadır. İslam hukukunda temel kanun koyucu (hâkim) Allah (C.C)'tir. Allah (C.C)'in vahyi olan Kur'an-ı Kerim ve vahyi açıklama yetkisine sahip olan Hz. Peygamber'in söz, fiil ve anlattıklarından oluşan sünnet yasaların iki temel kaynağı olmuştur (Akgündüz, 1997: 27-28). Bu da, İslam dininin, sadece inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp hukuku da içine alarak hayatın bütün yönlerini düzenleyen bir sistem olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun içindir ki, İslamiyet'i kabul etmiş olan milletler, bu kabulün bir gereği olarak İslam hukukunu benimsemişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Fakat Osmanlı Devleti, İslam hukukunu uygularken zamanın gereği olan düzenlemeleri ve eklemeleri yapmıştır. Bunu yaparken de İslam hukukunun devlet başkanına verdiği takdir ve düzenleme yetkisinden faydalanmıştır. Osmanlı padişahlarının ferman ve kanunlarından oluşan düzenlemelerin, zamanla önemli sayıya ulaşması üzerine; oluşma şekline göre kendi içinde bir bütün olarak değerlendirilmiş, farklı bir isim verilmeye başlanmıştır. Klasik fıkıh kitapları içinde bulunan ve devletin müdahalesinden bağımsız olarak geçmiş dönemlerde oluşan hukuka şer'i hukuk, padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuka da örfi hukuk denmiştir. Osmanlı hukuku, esas itibariyle şer'i hukuk ile bu hukukun

yanında zaman içinde oluşan örfi hukuktan meydana gelmiştir (Aydın, 2014: 16). İslam hukukunun özellikle Kitap ve sünnet tarafından ayrıntılı olarak düzenlenmemiş alanlarda devlet başkanına tanıdığı takdir hakkı, Osmanlı padişahlarının uzun asırlar boyunca özellikle idare hukuku, ceza hukuku ve mali hukuk alanında düzenleme yapmalarına uygun zemin hazırlamış, böylece hükümler hakkı olan padişah, ülke şartlarını gözetererek, İslam hukukuna aykırılık taşımayan kurallar koyma yetkisine de sahip olmuştur (Koşum, 2004: 159).

Osmanlı Devleti'nde, medeni hukukta Hanefi fıkhı hemen hemen tamamen uygulanmış ancak ceza, vergi, politika gibi alanlarda yeni hükümler getirilmiştir. Aslında Hanefi mezhebinin istihsan⁵ ve Maliki mezhebinin ise istislâh⁶ müesseseleri devletin kanun koyma yetkisine dini bakımından oldukça kolaylık ve serbestlik getirmiştir. Kanuni'nin Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye hazırlattığı kanunlar bunun en iyi örnekleridir. O dönemde şeriat hükümlerine hiç karşı gelinmeden bir hukuk dehası ile devrin dünya devletinin ihtiyaçlarına çok güzel cevap verilmiştir. Hayvanların eziyet görmemesine kadar hukuki tedbirler getiren Osmanlı hukuku, medeni hukuk alanında 1926 yılına kadar Hanefi fikhından ayrılmamıştır. Cevdet Paşa'nın tedvin ettiği "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye" Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yürürlükte kalmıştır. Hanefi fikhının modern zamanlar ile ne kadar bağdaşabileceğini gösteren çok önemli bir eser niteliğindedir. Gerek siyasi gerek medeni tarih bahislerindeki birçok olay bu sistem hakkında fikir verebilir. O dönem için dünyanın en liberal hukuk sistemi olduğunu, insan haklarını en iyi şekilde güvenceye aldığını bilhassa yükseliş döneminde liyakatle uygulandığını söylemek mümkündür ki bu konuda Avrupalı tarihçiler de hemfikirdir (Öztuna, 2013: 147-148). Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde, adâlet halkın şikâyetlerini doğrudan padişaha sunabilmesi ve onun emriyle haksızlıkların giderilmesini ifade

⁵ **İstihsan:** Bir İslam aliminin bir meselede, özel bir delil sebebiyle, o meselenin benzerlerinde verdiği hükümden vazgeçip başka bir çözümü benimsemesi ya da iki farklı kıyas imkânı bulunduğu anda, ilk bakışta dikkat çekmeyen kıyası (kapalı kıyası) gerekçe birliği açısından daha güçlü bulunduğu için açık kıyasa tercih etmesidir. İstihsan, fikhın delillerindedir. Ali Bardakoğlu, t.y., İstihsan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*, 23:344. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=230344>, (12.05.2018).

⁶ **İstislâh:** Barışmak, sulh olmak anlamlarına gelen istislâh, fıkıh usûlü terimi olarak, mesâlih-i mürsele delilini benimseyip kullanmak demektir. Hukuk kuralları ile toplumsal vakalar arasında dengenin kurulmasına, nasların ilke ve amaçları ile kamu yararının birlikte gözetilmesine ve bu uyum içerisinde çözümler üretilmesine imkân vermekte olduğundan fıkıh usûlünde önemli bir yeri olmuştur. Şükrü Özen, (2001b), İstislâh, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*, 23:383-388. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesc.php?MaddeAdi=istislah>, (14.05.2018).

etmektedir. Divân-ı Hümâyun'un temel görevi budur ve buraya yapılan başvurular padişah devamlı orada hazırmiş inancı nedeniyle doğrudan doğruya padişaha yapılmış başvurular olarak kabul edilmektedir. Padişahın doğrudan doğruya halktan şikâyet toplaması da mümkündür. Cuma namazında, ava çıkarken, sefere giderken veya gelirken padişah halkın dilekçelerini kabul etme yoluna gitmiştir. Padişah, halkın şikâyetlerini alma yoluna ne kadar çok başvurursa, o derece adil sayılmıştır. Padişah, Allah (C.C)'tan başka kimseye karşı sorumluluğu bulunmayan tek otoritedir. Bu nedenle, haksızlığı giderebilecek en yüksek otorite olarak kabul görmüştür. Padişah otoritesini temsil edenlerin hepsinin üstünde padişah bulunur ve bu temsil yetkisini kullananların kötüye kullanımlarını da sadece padişah önleyebilir, dolayısıyla da adâletin son başvuru yeri olarak kabul edilmiştir (İnalçık, 2000: 49).

Diğer taraftan, padişahın başkanlığında birinci derecede devlet işlerini görüşmek için toplanan divâna, Divân-ı Hümâyun adı verilmiştir. Divân-ı Hümâyun, yargısal yetki ve görevleri açısından değerlendirildiğinde; doğrudan başvuruları inceleyen bir ilk derece mahkemesi, aynı zamanda ülkedeki tüm diğer mahkemelerin kararlarını temyiz eden bir yüksek mahkeme niteliği taşımaktaydı. Buraya gelen uyuşmazlıklar içinde şer-i hukuk ile ilgili olanları kadıasker, örfi hukuk ile ilgili olanları ise diğer divân üyeleri çözerdi (Karatepe, 1999: 127-128). Divân, Orhan Bey zamanından itibaren Fatih'in ilk dönemlerine kadar her gün toplanmıştır. Yine padişah nerede bulunursa divân da orada kurulmuştur. Fatih'e kadar, divâna padişah başkanlık yapmış, bundan sonra ise vezîr-i âzamlar divâna başkanlık etmeye başlamışlardır. Divân-ı Hümâyun'da birinci ve ikinci derecedeki siyasi, idari, askeri, adli ve mali işler, şikâyet ve davalar görüşülüp, karara bağlanmıştır. Divân kişinin dinine, hangi millete mensup olduğuna, mesleğine ya da kadın veya erkek olduğuna bakılmaksızın herkese açık olmuştur. Haksızlığa uğrayan, zulüm gören ya da haklarında mahalli kadılar tarafından hatalı hüküm verilmiş olanlar, valilerden, askeri sınıflardan şikâyeti bulunanlar, vakıf mensuplarının haksız iş ve işlemlerine maruz kalanlar için Divân yolu açık tutulmuştur (Halaçoğlu, 2007: 10-11). Osmanlı Devleti'nde, adâletin sağlanmasına verilen önem nedeniyle kadıların, ilk derece mahkemesi sıfatıyla verdiği kararların denetimi ile bu sıfatla yapılan iş ve işlemlerin gözden geçirilmesi için, Divân-ı Hümâyun'un devreye sokulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, merkeze uzak yerlerde, davacılar daha çok şikâyetlerini iletmek için kadı mahkemelerine gitmişlerdir ve burada kadı tarafından davacıların şikâyetleri deftere

kaydedilmiş ve İstanbul'a resmî bir şikâyet mektubu gönderilmiştir. Davanın ivedi şekilde görülmesi gerekiyor ise; İstanbul'a bir sözcü gönderilmesi yoluna gidilmiştir. Kadı yolu ile toplu bir şekilde yapılan başvurulara “arz-ı mazhar” denilmiştir. XVII.yüzyılda divâna ulaşan şikâyet arzları nedeniyle yazılan fermanlar şikâyet defteri denilen ayrı defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Şikâyetler genellikle ağır vergi yükü, vergi toplanmasına ilişkin yolsuzluklar, eşkiya ya da yerel yetkililerin baskılarıyla ilgili olmuştur (İnalçık, 2000:96).

Osmanlı hukuk sisteminin, temel kaynakları kuşkusuz Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. Ancak Osmanlı Devleti'nde bunların yanında çeşitli kaynaklar geliştirilmiştir. Bu bölümde bu bilgi kaynaklarına yer verilecektir.

1.5. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE BİLGİ KAYNAKLARI

Kadıların hem şer'i hukuk hem de örfi hukuk alanında yargılama için başvurdukları bilgi kaynakları; kanunnâmeler/adâletnâmeler, fetva mecmuaları, şer'iyecilleri ve fıkıh kitapları olmuştur. Bu bilgi kaynakları bugünkü anlamda kanunlar gibi maddeler şeklinde yazılmamış olmasına rağmen, kendine özgü yöntemleri sayesinde bu kitaplarda aranan hükümleri bulmak mümkün olmuştur (Saydam, 2014: 286).

1.5.1. Kanunnâmeler/Adâletnâmeler

Osmanlı Devleti'nde kanunlar, ferman şeklinde ortaya çıkmıştır, böylece padişahların koşullar gerektirdiği zaman koyduğu kurallar kanunnâmeleri oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde temel ve değişmeyen hukuk, İslam'ın dini hukuku şeriattır. Bu nedenle de, fermanlarda her zaman kanunnâmenin şeriata ve daha evvel çıkan kanunlara uygun olduğunu ifade eden sözler bulunmaktadır (İnalçık, 2013: 77).

Kâtiplerin ferman şeklinde hazırladıkları yasaların büyük kısmı, yönetim sorun ve ihtiyaçlarına cevap olarak hazırlanmıştır. Yasalar, öncelikle vezîr-i âzam ya da nişancının incelemesinden geçer ve imzalanır ondan sonra padişaha sunulur, padişahın sözlü ya da yazılı onayından sonra kanun haline getirilir ancak arada başka bir aşama olmaksızın padişahın doğrudan doğruya yasa yaptığı ender durumlar da söz konusudur. Kanunnâme derlemek ya da bir yasa konusunu şerh etmek nişancının yetki alanına girmektedir (İnalçık, 2013: 77). Bununla birlikte, kanunnâmeler, padişahların daha çok

örfi hukuk alanında koydukları kanunları kapsamaktadır. Bunların bir kısmı bütün ülkeyi ilgilendiren genel kanunnâmeler, bir kısmı ise; bir eyalet ya da sancak özelinde olacak şekilde düzenlenmiştir. Özellikle ceza hukuku, arazi ve vergi hukuku alanında kadılar, bu fermanlara dayanarak karar vermiştir. Bu nedenle de bu tür kararlardan birer örnek kadılara gönderilmiştir. Bunlar biraraya getirilerek kitap halinde de kadılara ulaştırılmış ve isteyen vatandaşlara satılmıştır (Saydam, 2014: 287).

Kanunnâmelerde örfi hukukun dışına çıkılmamıştır. Uygulamada görülen bir takım aksaklıkların ise; kanun ve şeriat hükümlerini hatırlatıcı ferman anlamına gelen adâletnameler ile ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir (Akgündüz ve Cin, 1989: 162).

Öte yandan, Osmanlı hukukunun gelişmesinde Fatih devri bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Fatih Sultan Mehmed Han, Osmanlı Devleti’ni çok uluslu bir imparatorluk ve saltanat haline getirmekle yetinmemiş, cihan devletlerinin teşkilatı ile ilgili kurallarını ilk defa bir araya getirerek bir kanun adamı olarak da tarihe geçmeyi başarmıştır (Özcan, 2013: X). Bu bağlamda, Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı hukuk anlayışı ve kanunları üzerinde de kesin ve devamlı bir etki yapmıştır (İnalçık, 1958: 110). Bu bağlamda, onun “Kanunnâme-i Âl-i Osman” ile yaptıklarına vurgu yapmak gerekmektedir. Kanunnâme-i Âl-i Osman, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren geçerli olan ancak o zamana kadar derlenmemiş kanunların derlenmesi ile oluşturulmuş ve ufak bazı detaylarla yüzyıllarca yürürlükte kalmış bir eserdir (Özcan, 2013: XI). Ayrıca, Kanunnâme-i Âl-i Osman, Fatih Sultan Mehmed’in emriyle toplanarak, bizzat kendisi tarafından kontrol ve ikmal edilerek ilan edilmiş bir kanunnâmedir. Fatih Sultan Mehmed Han, kendisinden önce, ataları zamanında geçerli kanunları bir araya getirmiş, bunu bizzat kendisi gözden geçirmiş, eksik kalan kısımları da kendisi tamamlamıştır. Kanunnâmenin başında emri şöyledir: “Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur, evlâd-ı kirâmım neslen ba’de neslin bununla âmil olalar.” (Gültepe, 2009:96).

Kanunnâme-i Âl-i Osman üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, merkezde ve taşrada görev yapan devlet ileri gelenlerinin protokoldeki yerleri, padişaha doğrudan kimlerin arzda bulunmaya yetkili oldukları, kadıların mertebeleri gibi konulara yer verilmiştir (Özcan, 2013: XXIII). İkinci bölümde, divân, has oda ve diğer saray hizmetlileri, bayramlaşma merasimi, sefer sırasında padişaha kimlerin eşlik edebileceği, hazine hakkında düzenlemelere yer verilmiştir (İnalçık, 1958: 112). Üçüncü bölümde ise,

suçlar ve karşılıkları ile yüksek makam sahiplerinin gelirleri üzerinde durulmuştur (Özcan, 2013: XXIV). Öte yandan bir diğer kaynak ise adâletnâmelerdir. Adâletnâme; devlet otoritesini temsil edenlerin, halka karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adâlete aykırı davranışlarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyanname halinde bir padişah hükmüdür. Adâletnâmelerde eski İran imparatorluklarına kadar uzanan Orta-Doğu devlet ve hükümdar anlayışı bulunmaktadır. Hükümdarın bütün otoritelerin üstünde olan mutlak otoritesi, bir haksızlığı ortadan kaldırmak için son çare olarak ortaya çıkmaktadır. Türk- Moğol devlet geleneğinde; adâlet, değişmez bir töre veya yasanın tarafsız bir şekilde uygulanmasıdır. Bu düşünce, eski İran devlet anlayışı ile bağdaşarak, Orta-Doğu'da kurulmuş Türk-İslam devletlerinde hakim düşünce olmuştur (İnalçık, 2005: 70).

Öte yandan, adâletnâmeler, Osmanlı hükümdarlarının yasama ve yürütme fonksiyonunu yerine getirirken yargı faaliyetlerini de denetlediklerini, yargı konusunda son söz sahibi olduklarını göstermektedir. Halk padişahın otoritesinin üstünde sadece Tanrı iradesinin bulunduğunu ve hükümdarın sorumluluğunun da sadece Tanrı önünde ve kendi vicdanına karşı olduğunu kabul etmiştir (Güriz, 1999: 438-443).

1.5.2. Fetva Mecmuaları

İnsanların karşılaştıkları hukuki meseleler ile ilgili sorunları çözmeye yönelik yönelttikleri sorulara verilen cevaplardan meydana gelen eserlere fetva kitapları denilmiştir. Hanefi mezhebini kuran hukukçulardan, bir hukuki sorun ile ilgili daha önce verilmiş bir görüş olmadığında, böyle bir sorun ile karşılaşan hukukçu kendisi bir içtihad oluşturur ve sorunu çözerdi bu gibi hallere “vâkıât” veya “fetâvâ” denirdi. Osmanlı Devleti'nde her şeyhülislamın görevi boyunca kendisine sorulan hukuki sorulara verdiği yanıtları ya bizzat kendisi ya da bir başkası tarafından derlenmiştir. Böylece pekçok “fetva mecmuası” meydana gelmiştir (Akgündüz ve Cin, 1989: 78). Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde, kadıların en çok karşılaştıkları konulara yer vermesi nedeniyle faydalandıkları kendilerine yardımcı olan fetva mecmuaları soru-cevap şeklinde hazırlanmıştır. Kadılar verdikleri hükmün doğruluğundan emin olabilmek ve kararlarının da Divân-ı Hümâyun'dan geri gelmesini engellemek için verdikleri hükümleri güvenilir bir hukukçuya, özellikle de şeyhülislamın fetvasına dayandırmaktaydılar. Bunların en ünlüleri arasında Ebussuud Efendi'nin “Maruzat”, Zekeriyazade Yahya Efendi'nin

“Fetava Yahya Efendi”, Ankaralı Mehmet Efendi'nin “Fetava Ankaravi” adlı eserleri bulunmaktadır (Saydam, 2014: 286).

Ayrıca, Osmanlı padişahları üzerinde hemfikir olunamayan bir mesele ile ilgili görüşlerden birini seçerek uygulanmasını istediklerinde, mutlak suretle şeyhülislamdan, Osmanlı Hukukundaki ifadeyle “fetvâ-yı şerife” olarak yapılan idari ve siyasi tasarrufları İslam hukukuna dayandırma yoluna gitmişlerdir (Akgündüz ve Cin, 1989: 79).

1.5.3. Şer'îye Sicilleri

Osmanlı Devleti'nde, her kazada mahkeme hükümlerinin işlendiği defterlere şer'îye sicilleri adı verilmektedir. Mahkemelerin verdiği hükümler sicillere işlenerek titizlikle muhafaza edilmiştir. Bu sicillerde kadıların aynı zamanda idari görevlerinin de olması nedeniyle çeşitli idari kararlara da yer verilmiştir. Ayrıca, bu sicillere merkezden gönderilen fermanlar da yazılmıştır (Saydam, 2014: 287).

Bunların yanısıra, hüccetler, kadının bir dava ve anlaşmazlıktaki tesbit zabıtlarını; ilamlar, kadıların verdikleri karar suretlerini; ma'ruzlar, özellikle ceza hukuku olmak üzere daha çok kamu hukuku ile ilgili karar ve zabıtları; fermanlar ise, padişahın belli konularla ilgili olarak kadılarına hitaben yazıp gönderdiği yazılı emirlerini ifade etmektedir. Bu bağlamda, bu belgeler içerisinde özel hukukun bütün dalları, kamu hukukunun ise ceza, usûl, vergi hukuku ile bazı idari kararlar ve ilgili kadıların, muhtesiplerin ve subaşlarının resmî beyanları bulunurdu. Şer'îye sicilleri tarih sırası gözetilerek tutulmuştur (Akgündüz ve Cin, 1989: 78).

1.5.4. Fıkıh Kitapları

Osmanlı Devleti'nde, şer'î hukuk alanında pek çok medresede ders kitabı olarak okutulan Hanefî fıkıh kitapları aynı zamanda kadılar tarafından, mahkemelerde yardımcı bilgi kaynağı olarak da kullanılmıştır. Bu yönüyle fıkıh kitapları özel bir derleme, biraraya getirme faaliyeti olarak da değerlendirilebilir (Aydın, 2014: 16).

Fıkıh kitaplarına, eski hukuk kitaplarında “Furû-u Fıkıh” yani uygulamada esas alınan detaylı hükümleri içeren uygulamalı İslam hukuku kitapları denir. Bu kaynaklar, İslamiyetten sonraki Türk hukukunun da temel kaynaklarıdır. Milâdi VII. yüzyıldan itibaren İslam hukukunun hükümleri, fakih adı verilen hukukçular tarafından yazılmıştır.

Örnek olarak; İmam Şafî' (819) ye ait "El-ümm" isimli eser ile İmam A'zam'ın öğrencisi olan İmam Muhammed tarafından altı temel kitap halinde yazılan eser verilebilir. Bununla birlikte, fıkıh kitapları konuları ele alış şekilleri itibariyle iki kısma ayrılabilir. Bunlardan ilki, müdellel fıkıh kitaplarıdır ki bunlar hukuki hükümleri belirtmekle yetinmezler, her hukuki meselenin kaynaklarını onunla ilgili diğer görüşler ile terörleri de ele alırlar. Değişik görüşleri tartışarak sonuca bağlarlar. Bu gruba giren en güzel örnekler; Türkistan'ın ilk Müslüman Türk şehirlerinden olan Debus'lu Ebu Zeyd Abdullah (430/1039)'ın El-Esrâr adlı mezheplerarası karşılaştırmalı eseri ile yine Türkistan şehirlerinden Keşan'lı Ebubekir b. Mesud (1191)'un Bedâiyus-Sanâyi Tertib'iş- Şerâyi adlı eseridir. Fıkıh kitaplarından diğer bir kısmı da, gayr-ı müdellel denilenler oluşturur ki, bunlar sadece hukuki hüküm ve kurumları aktarırlar veya metinlerin kelime ve cümlelerini açıklayarak hükümlerin anlaşılmasını sağlarlar. Fatih devrinin önemli bir hukukçusu olan Molla Hüsrev'in (Ö.1480) El-Gurer isimli hukuk metni ve bunu açıklayan El-Dürer isimli şerhi bu tür fıkıh kitaplarına örnek verilebilir (Akgündüz ve Cin, 1989: 74).

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nde, Fatih Sultan Mehmed'le birlikte kanunnâmelerin hazırlanmaya başlanmasından sonra da, bu kanunnâmelerin bütün hukuki meseleleri ele almamasından dolayı fıkıh kitaplarına kadıların müracaatı devam etmiştir (Bilgin, 2002: 83).

Osmanlı Devleti hukuk sisteminin temel kaynakları Kur'an-ı Kerim ve sünnet olarak bilinmektedir. Günümüzde ise, halen İslam hukuku çalışmaları devam etmektedir. 22 Kasım 1982 yılında Paris'te bir konferansla birlikte İslam Konseyi kurulmuştur. Bu konseyin yürüttüğü çalışmalar sonucu "Evrensel İslam Beyannâmesi", "İslam Evrensel İnsan Hakları Beyannâmesi" ve "Örnek İslam Anayasası" ortaya çıkmıştır. Günümüz Türk hukukunda yer aldığı gibi; Örnek İslam Anayasa'sının yargı başlıklı beşinci bölümü 35, 36, 37 ve 38. maddelerinde yargılanma ve gerektiğinde yargıya başvurmanın dokunulmaz bir hak olduğu, tüm vatandaşlar için yargı hakkının teminat altında olduğu, yargının bağımsız olduğu, yargının birincil amacının insanlar arasındaki hakkın ve adâletin gerçekleşmesi olacağı, kadıların kanun dışında üstlerinde otorite olmadığı, yargılamanın ücretsiz ve belli gizli haller dışında aleni olduğu belirtilmiştir (Akgündüz, 1997: 112-113).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE KADI VE KADILIK KURUMU

Kendinden önce kurulmuş İslam Devletleri'ndeki gibi Osmanlı Devleti'nde de yargı sisteminde adli ve idari işlerden kadılar sorumluydu (Beyazıt, 2009). Kadı, Osmanlı Devleti'nde coğrafyayı önemli derecede tanıyan hukuku ve adâleti temsil eden en önemli memur olarak kabul görmüştür (Ortaylı, 2001: 70). Osmanlı Devleti taşra teşkilatı kazalara bölünmüş ve bu kazalara da hukuk ve adâleti sağlamak için, medreselerden eğitim almış ve insan onuruna yaraşır hayat süren kimseler kadı olarak atanmıştır (Yetkin, 2013: 418). Osmanlı Devleti'nde çok geniş yetkileri bulunan ve şer'i mahkemelerde yargı görevini yerine getiren kişilere kadı denilmiştir (Akgündüz, 1997: 69).

Bunun yanında, Osmanlı adliye teşkilatı Hz. Muhammed (S.A.V) ve Dört Halife Dönemi ile Emeviler (661-750), Abbasiler (750-1258), Anadolu Selçuklu Devleti (1077-1308) ve Büyük Selçuklu Devletleri'ndeki (1040-1157) yargı sisteminin ve adliye yapısının devamı niteliğindedir. Ancak, Osmanlı Devleti'nde yeni bir şekil almış ve zamanın ihtiyaçlarına göre geliştirilmiştir (Ekinci, 2005: 422). Osmanlı Devleti'nde kadılık sistemi hakkındaki bilgiler, günümüze genel manada Kadıasker Ruznamçeleri⁷ vasıtasıyla ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde kadılık sistemi, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin denetiminde yürütülmüştür.

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE KADILIK KURUMUNUN TARİHİ GELİŞİMİ

İslam devletlerinde önemli bir organ olan kadılık kurumu, Osmanlı Devleti teşkilatının kuruluşunda ilk oluşturulan kurumlardan biridir. Osmanlı Beyliği'nin ilk kadısı Şeyh Edebalı'nın damadı ve aynı zamanda öğrencisi olan Dursun Fakih (Ö.1327)'dir (Özer, 2014: 23). Osmanlı Devleti'nin kurulması ve Osman Bey tarafından kadı tayin edilmesiyle birlikte kadılık sistemi resmen kurulmuştur (Bozatay vd., 2014:76). Osmanlı Devleti'nde ilk kadı olarak Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa (Ö.1387) atanmıştır. Kadıların eğitimi için ilk medrese Sultan Orhan zamanında kurulmuştur (Özer, 2014: 30-33). Kadıaskerlik makamının Murad Hüdavendigar döneminde kurulmasıyla kadıların atanması görevi bu makama verilmiştir (Yetkin, 2013:418). Fatih Sultan Mehmed devrine kadar herhangi bir medrese mezunu kadılık görevi icra edebilirken (Özer, 2014: 23) onun döneminde kurulan, Fatih Medreseleri de denilen, Kur'an-ı Kerim, hadis, kelâm, fıkıh, tefsir gibi İslam bilimlerinin yanı sıra fizik,

⁷ **Ruznamçe:** Devlet dairelerinde günlük gelir ve giderlerin ya da günlük olayların yazıldığı el defterine ruznamçe denir. Bkz. <http://www.sozce.com/nedir/267826-ruznamce>, (17.02.2018).

kimya, matematik, astronomi gibi pozitif bilimlerde derslerin olduğu en üst düzeyde eğitim veren Sahn-ı Seman Medreseleri'nin mezunları ancak kadılık için başvuru yapabiliyordu (Ortaylı, 2001: 121). Bu medrese öğrencilerine “danışmend” denilirdi. Mezun olduklarında “mülâzım” adını alırlardı (Erçin, 2015: 16). Kadı olmak isteyenler önce, merkezdeki kadılıkların birinde staj görürler sonra da bir kadılığa yerleştirilirdi (Özer, 2014:23). Büyük kentlerde kadı olabilmek için, eğitim seviyesi olarak belli bir aşamaya ulaşmış olmak gerekirdi (Akdağ, 1955:48-50). Fatih Sultan Mehmed'in göreve gelmesiyle kadı atamalarında kadıaskerlerin de görüşü alınmaya başlanmıştır (Bozatay vd., 2014: 76). XV. yüzyıldan itibaren ülke sınırlarının genişlemesiyle kadı atamaları için bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu mekanizma kadıaskerdi ve kadıların tayin, azil, terfi gibi özlük işlemlerine bakardı (Ortaylı, 2001: 71). XVIII. yüzyıla kadar kadılık mülakatları padişah huzurunda yapılırken, bu dönemden sonra kadıasker önünde yapılmıştır. Mülakatta başarılı olup, kadı olmayı hakedenler şeyhülislama bildirilirdi. Şeyhülislamın onayı ve emri ile de “Fermân-ı Ali” yazılırdı (Arık, 1997: 6-8).

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin kadıların başlıca görevlerinden biri vatandaşı adâlet esasları içerisinde idare etmek ve yabancı saldırılara karşı korumaktır (Karal, 1977: 134). Adâleti sağlamak üzere Osmanlı Devleti'nde kadı, kadıasker ve Divân-ı Hümâyun, örfî ve şer'î hukuku uygulayan yargı teşkilatının üç saçayağıdır (Fendoğlu, 1999: 453). Anadolu Selçuklu Devleti'nden Osmanlı Devleti yargı teşkilatına süregelen kadıaskerlik kurumu, kadıların bağlı olduğu tek kurumdur. Osmanlı Devleti'nde kadılık makamı kadıaskerlik dairesi şeklinde kurumsallaşmıştır (Ortaylı, 1994: 11). Osmanlı Devleti'nde kadının amiri, kazaskerlik (Anadolu veya Rumeli Kazaskeri) dairesidir (Ortaylı, 2015: 28). Osmanlı Devleti'nde kadıasker, askeri davaları, miras davalarını karara bağlayan ve ayrıca kadıları, öğretmenleri tayin eden en önemli adâlet temsilcisidir (Ortaylı, 2001: 69). Görevleri sadece askeri davaları karara bağlamak değildi. Bütün adli soruşturma ve davalara da bakarlardı. Kadıasker; bazen kadı bazen de onların naiblerini görevlendirebilirdi. Fatih Sultan Mehmed devrinde kadıaskerlerin görev tanımları, dereceleri ve unvanları düzenlenmiştir (İlkhan, 2013: 11).

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin kurumlarında, günün ihtiyaçlarına göre çeşitli değişim ve gelişimler görülmüştür. Ülkede Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar sadece tek kadıasker görev yapmaktaydı (Özer, 2014: 30-33). Ancak Osmanlı Devleti'nin fetihler konusunda ilerlemesi ve ülke topraklarının büyümesi sonucu Fatih Sultan

Mehmed döneminde kadıaskerlik kurumsallaşmış, yine bu dönemde, Rumeli ve Anadolu Kadıaskerliklerinin oluşturulması için Karamânî Mehmed Paşa, padişaha durumu arz etmiştir (İpşirli, 2002: 141). Böylece, işlerin yoğunluğu sebebiyle kadıaskerlik kurumu Rumeli ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak, “Darü’l-Cihad” olması bakımından Rumeli Kadıaskerliği en üst rütbedeydi ancak yüzölçümü bakımından Anadolu Kadıaskerliği daha büyük bir alanda yetkiliydi. Önceleri Osmanlı Devleti’nde mevleviyet kadılığından kadıaskerlik makamına gelebilme imkânı vardı. XVI. yüzyılda yapılan düzenlemelerle bu makama İstanbul kadılığı yapmış olanların getirilmesine karar verilmiştir. Bu dönemden sonra çıkarılan ve XVI. yüzyıla kadar yürürlükte kalan “Paye Kanunu” ile kadıaskerlikler ve mevleviyetlere tayin edilmeleri gerekmesine rağmen iki yıl süreyle görevde kalanlar süreyi tamamlamalarının ardından azledilmiş sayılarak yerlerini sıradaki kadıaskere bırakmışlardır. Bunun sebebi ise, muhtemelen sayısı artan kadılar arasında tercih kolaylığı ve sırada bekleyenlerin çok fazla olmasıdır. Kadıasker için tayin usûlü mevzuat gereği önce Anadolu kadıaskerliği sonra Rumeli kadıaskerliği ve daha sonra şeyhülislamlık şeklinde olmuştur. Ama nadiren de olsa şeyhülislamlığa Anadolu kadıaskerliğinden de geçiş yapılmıştır (Özer, 2014: 31-33). Bununla birlikte, Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde kadıasker vezîr-i âzama bağlıydı. XVI. yüzyıl sonlarına kadar kadıasker tayinlerini vezîr-i âzam yapmıştır. Ancak XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün oldukça genişlediği bir dönem olmuştur. Kurumların teşkilat yapıları da bu gelişmeyle doğru orantılı olarak değişim göstermiştir. Merkezi yönetim, sadrazamın çok fazla olan görevlerini azaltmak amacıyla XVI. yüzyıldan itibaren yetki dağılımı yaparak kadıasker ve yardımcılarının tayinlerini vezîr-i âzaman oluru şartıyla şeyhülislamlara bırakmıştır (İpşirli, 2002: 141).

Dolayısıyla, Anadolu ve Rumeli kadıaskerliği şeklinde ikiye ayrılan kadıaskerlik kurumu, kadıların mesleğe kabul edilmesi, tayinlerinin yapılması, azledilmesi ve terfi iş ve işlemlerini yürütmesiyle kadıların bağlı olduğu üst bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. KADILARIN GÖREV VE YETKİLERİ

Osmanlı Devleti’nde kadı kendisine verilen yargılama yetkisini hükümdar adına kullanır, haddi zatında hükümdar kendisinde olan bu yetkiyi kadı eliyle kullanmaktadır.

Nitekim, kadı olarak görev yapacak kişilerde, devlet başkanı adaylarında aranan şartlara benzeyen şartların bulunması istenmiştir (Karatepe, 1999: 55).

Öte yandan, kadının asli görevleri hukuka aykırı durumların cezasını hükme bağlamak, hukuki anlaşmazlıkları sonuçlandırmak, verdikleri hüküm ve cezaları infaz etmektir. Ancak, kadıların yargıya ilişkin bu görevlerinin yanında daha sonra ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere; merkezden gönderilen emirleri halka, halkın şikâyetlerini merkeze bildirme, vergilerin denetlenmesi, imar düzeni, fiyatların kontrolü, temizlik gibi idari ve belediye görevlerinin olduğu bilinmektedir. Bu görevlerin kadınlara bırakılmasının en önemli sebebi devletin sınırlarının genişlemesidir.

Bununla birlikte, kadılık makamına getirilen kişi hüküm verirken; her ne olursa olsun, Kur'an-ı Kerim ve sünnetin hükümlerine kat'i olarak uymak zorundadır. Kadının Kur'an-ı Kerim, sünnet ve icmâya aykırı olarak verdiği hüküm ivedilikle bozulur. Kadı için esas olan; Allahû Teâla (C.C)'nin kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de bulunan nâsîh ve mensûh⁸ olan ayetleri iyi bilmesidir. Kadı eğer vereceği hükmü Allahû Teâla (C.C)'nin kitabında bulamazsa; Resûl-i Ekrem (S.A.V)'in sünnetiyle hükmetmesi gerekir. Bu sebeple; sünnetin de nâsîh ve mensûhunu iyi bilmesi gerekir. Hadislerde ihtilâfa düşerse en sağlam hadisi alır ve onunla içtihad eder. Bunun dışında öğrendiği hadisi rivayet eden kimselerin sözlerini dikkate alması gerekir. Eğer bir konuda Kur'an ve sünnette hiçbir şey bulamaz ise; kadı, Sahabe-i Kiram'ın görüşüne göre hükmeder. Çünkü Sahabe-i Kiram'ın görüşü ile hüküm vermek vâciptir. Ancak, bir konuda Sahabe-i Kiram'ın da mutabakata vardığı bir görüşü yoksa, kadı içtihad ehli ise; bu sahabelerden bazılarının görüşünü kabul eder. Müçtehit⁹ değilse, onlara muhalif olarak hükmedemez. Çünkü ne olursa olsun sahabe ihtilâf etmiş olsa da; bâtil ile içtihad etmemişlerdir (Barut, 2006: 58-59).

Yargı, görev ve yetkisi sınırlandırılan kadı, bu sınırlara uygun şekilde görevini yürütür. Örneğin; belli bir yerde veya belli tür davalara bakmak üzere, belli bir süre için

⁸ **Nâsîh ve Mensûh:** Sözlükte “iptal etmek, gidermek, yok etmek, nakletmek” gibi anlamlara gelen nesh (nesih), İslâmî bir terim olarak “dini bir hükmün yürürlükten kaldırılması veya daha sonra gelen bir hükümlerle değiştirilmesi” anlamında kullanılır. Sadece buyruk ve yasaklarda nesh söz konusu olabilir. Ortadan kaldırılan hükme mensûh, onu ortadan kaldırana da nâsîh denir. *Kur'an*, 113. Bakara Sûresi, Ayet 116 Tefsiri, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/113/106-ayet-tefsiri>, (20.03.2018).

⁹ **Müçtehit:** Dini ilimlerde büyük ve kapsamlı bir bilgiye sahip olan ve bu hususta içtihad edebilme gücüne sahip olan alim kimsedir. Mehmet Kırkinci, (2006), Müçtehit Kimdir?, <https://sorularlailamiyet.com/muctehit-kimdir>, (23.02.2018).

görevlendirilen kadının görev alanı bununla sınırlıdır. Görev süresinin dolmasıyla görevi sona erer. Hatta Ebu Hanife; kişiyi ilim öğrenmekten alıkoyacağını düşünerek bir kimseye bir yıldan fazla kadılık görevi verilmesini doğru bulmamıştır. Uygulamada ise, kadıların gittikleri yerlerdeki insanlarla dost-düşman olarak yargı otoritesini zayıflatmamaları için iki veya üç yılda bir tayin edildiklerine de rastlanır (İlkhan, 2013: 6). Bugün dahi, ilk derece mahkemelerinde yargı görevini yürüten hâkim ve savcıların tayin oldukları yerlerin büyüklüğüne göre 2, 3, 5, 10 yıl gibi sürelerle görev yaptıkları bilinmektedir.

Diğer taraftan, kadılar, kendilerine verilen görevleri titizlikle yerine getirmekle ve davaları dikkatli bir şekilde inceleyip makul bir süre içinde karara bağlamakla yükümlüdür. Hz. Ömer, Ebu Musa el Eşari'den hem tarafların ispat ve savunma hakkının korunmasını hem de adâletin kısa zamanda sonuçlandırılmasını istemiştir (Atar, 2001: 68). Emevi halifesi Ömer b. Abdulaziz'in kadılık görevine getirdiği Meymun b. Mihran'a söylediği bir söz davranış modeli olarak kabul edilmiştir: *“Sinirli ve sıkıntılı iken davaları karara bağlama, taraflara karşı yumuşak davran. Davayla ilgili gerekli araştırmayı yapmadan ve dava konusunu iyice anlayıp dinlemeden hüküm vermenin bir faydasının bulunmadığını, hakkı sahibine teslim etmedikçe davayı karara bağlamanın bir mana ifade etmeyeceğini, âdil davranmadıkça hüküm vermenin ve o hükmü icra etmenin bir hayır getirmeyeceğini bilmelisin.”* (Sadrüşşehîd, 1977: 7-8).

Bu bağlamda, kadıların yargılama sürecinde tarafsız olmaları, davacı ve davalıların haklarını eşit bir şekilde gözetmeleri gerekir. Kur'an-ı Kerim'de, kişilerin en yakınları aleyhine de olsa adil olmaları emredilmektedir. Hz. Muhammed (S.A.V) de *“Sizden biriniz yargı görevini üstlenince oturtmak, bakmak, işaret etmek hususunda taraflara eşit davranın. Sesini iki taraftan sadece birine yükseltmesin.”* diyerek tarafsız yargılamanın ve adâletli hüküm verilmesinin yargıya olan güvenin korunmasındaki öneminden bahsetmiştir. Hukuk tarihi kitaplarında, kadının giyim kuşamına, hâl ve hareketlerine dikkat etmesi gerektiği, yargılama sürecinde yargı makamının saygınlığı ile bağdaşmayacak davranışlarda bulunamayacağı, taraflardan herhangi bir hediye kabul edemeyeceği ve tarafların düzenlediği etkinliklere gidemeyeceği vurgulanmıştır. Kadıların yakınları, yakın akraba, iş ortağı, vekil, müvekkil, eş, hasım gibi tarafsız kalamayacağı kişilerin davalarına bakamaması da bu düşüncenin sonucudur (İlkhan, 2013: 6-7). Benzer şekilde, Osmanlı Devleti'nde yargı bağımsızdır ve asli görevi, insanlar

arasında hakkın ve adâletin gerçekleştirilmesidir (Akgündüz, 1997: 136). Osmanlı Devleti, hukuki sorunların çözümü ile ilgili olarak resmî şekilde tayin edilen kadıları yetkili kılarak kadı dışında hiç kimsenin yargıya karışmasına izin vermemiştir. Hukukun üstünlüğü ve yargının bağımsızlığı Osmanlı hukuk düşüncesinin en önemli özellikleri arasındadır. Padişah dahil, yargı önünde herkesin eşit olduğu ve yargının müdahaleye kapalı olduğu temel prensip olarak karşımıza çıkmaktadır (Bilgin, 2002: 92).

Osmanlı hukuk sisteminin temel prensiplerden biri hatta en önemlisi mahkemelerin bağımsızlığıdır. Öyle ki hukuk davalarında ve miras davalarında padişah dahi kadıların verdiği hükmü kabule mecburdu. Osmanlı Devleti'nde en doğru kararları vermek ve kimsenin hakkını kimsede bırakmamakla görevli olan kadılar şer'i hukuk ve örfi hukukun gereklerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Bununla ilgili belki de en güzel örnek Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde bulunmaktadır. Bu hikâye Seyahatnâme'de şöyle geçer: Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fetheden padişah yalnızca şehrin imarı ile uğraşmamıştır. Şehrin ilk kadısı olarak Bursa Müderrisi Hızır Bey'i atamış ve geçimini sağlamak üzere şimdiki Kadıköy'ü vermiştir (Kadıköy ismi de buradan gelmektedir). Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden on yıl sonra, mimar Rum asıllı Atik Sinan'a, kubbesi Ayasofya'dan daha yüksek olan bir cami yapmasını emretmiştir. Mimar, her ne kadar padişahın emrine "Emrin başım üstüne padişahım." diyerek başlasa da, yaptığı cami Fatih'in istediği kadar heybetli olmamıştır. Fatih Sultan Mehmed, yeni yapılan camiyi görünce "Kubbesi Ayasofya'dan daha yüksek olsun..." emrine neden uyulmadığını sormuş. Mimar; büyük bir depremde caminin yıkılacağından korktuğu için kubbesini Ayasofya'dan biraz daha alçak yapmak zorunda kaldığını ve bu yüzden sütunları kestirdiğini söylemiştir. Bunun üzerine sinirlenen padişah bu işi kasıtlı yaptığını düşündüğü için ve mermerleri ondan habersiz kestirdiği için "Mermer sütunları kesen ellerin kesilmesi" emrini vermiştir. Mimar Atik Sinan "Bunu özellikle yapmadığını hesaplarına göre Ayasofya'nın kubbesinden daha yüksek bir kubbenin, ilk depremde yıkılacağını" düşündüğünü söylemiş ama emir büyük yerden gelmiş ve geri dönüşü olmamıştır. Daha sonrasında, mimar çevresi tarafından cesaretlendirilmiş ve Fatih Sultan Mehmed'i, Hızır Bey'e şikâyet etmiştir. Fatih, mahkemeye gelmiş ve duruşma başlamıştır; Fatih Sultan Mehmed, çok büyük bir insan olabilir ama emrindeki birini mahkeme etmeden cezalandırmıştır. Karşı taraf savunmasını yapmış, mimar gerekçelerini açıklamıştır. Kadı: Fatih Sultan Mehmed'i suçlu bulur ve kendisinin de mimara

uyguladığı cezayla yani elleri kesilerek cezalandırılması gerektiğini söyler. Fatih Sultan Mehmed tazminat ödemeyi teklif edince, Kadı Hızır Bey, günlük 10 akçe olarak cezayı para cezasına çevirir ve Fatih Sultan Mehmed'in "20'şer akçe olsun ama bana hakkını helal etsin" demesi üzerine mimar teselli olmuş ve kadı bu şekilde davayı karara bağlamıştır. Karardan sonra Fatih, çıkardığı demir sopayı kadıya göstererek; "Efendi, eğer bu sultandır diye beni koruyup mimara haksızlık edeydin şu topuz ile seni ezerdim" der. Kadı Hızır Bey de: "Eğer beyim sen dahi benim şer ile hükmettiğime razı olmayıp zerre kadar şeriatan ayrılıydın şu post altındaki ejdere seni helak ettirirdim." diye cevap vermiştir (Çelebi, 2017: 103-104). Bu anlatılan olay da Osmanlı Devleti'nde makam ve kişi gözetmeksizin herkesin, adâlet önünde eşit olduğunu bize göstermektedir.

Allah-u Teâla Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Kendiniz, anne-babanız, ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahidler olarak adâleti ayakta tutunuz." (Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi, Ayet 135).

İslam tarihine bakıldığında, Hz. Muhammed (S.A.V) döneminde de, Peygamberimizden sonra gelen halifeler de bu felsefeye göre hareket etmiştir. Osmanlı Devleti döneminde de aynı görüşle hareket edilerek, altı yüzyıl başarı ile ayakta kalmıştır. Kanun-i Sultan Süleyman'ın "*İnsanı yaşat ki devlet yaşasın*" sözü refah için, en önemli şeyin adâlet olduğunu göstermektedir. Ayrıca zimmîler denilen gayri müslim halk, klasik dönemde de Tanzimat döneminde de kendilerine özel mahkemelere sahip olmuşlardır (Ekinci, 2005: 419). Kadılık sisteminin var olduğu süre içinde; yargının bağımsız olması, hiçbir makam veya kişinin yargıya müdahale etmemesi, kadıların da bağlı oldukları hukuki esaslara ve vicdani kanaatlerine göre hüküm vermesi esas olmuştur. Osmanlı Padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman, "Kılıcın yapamadığını adâlet yapar." (Elaltuntaş, 2016: 33) sözü ile insanların zorlama ile değil, adâletli davranarak gönüllerinin kazanılabileceğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti, bu düşünce ile hareket etmiş her zaman adâleti devletin merkezinde tutmuştur. Böylece yüzyıllarca pek çok milleti aynı bayrağın gölgesinde tutmayı başarmıştır.

Kadıların tarafsız olmalarının yanında azlolunamamaları da söz konusudur. Kadıların yargılama sürecinde dokunulmazlığı olduğu gibi denetimi ve sorumlulukları da bulunmaktadır. Kadıların hata yapmaları, görevi ihmal veya suistimâlde bulunmaları,

kadılık mesleğiyle bağdaşmayacak işler yapmalarını engellemek amacıyla denetlenmeleri de gerekmektedir. Bu sebeple kaynaklarda kadınların tabii olduğu idari ve adli bir denetimin olduğu görülmektedir. Haklarında bir şikâyet olsun olmasın bütün kadınlar üzerinde devlet başkanı ve kadı'l-kudâtların denetim hakları bulunmaktaydı. Kadınlar hakkında hangi tür şikâyet ve itirazların dikkate alınacağına ve denetimin nasıl yapılacağına dair yöntemler ile onların denetiminin gerekliliğiyle yargı bağımsızlığının korunması ilkesi arasında bir denge kurma, kadının onurunu zedelememe çabasından kaynaklanmaktadır (Atar, 2001: 69).

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nde idari görev paylaşımı eyâletler, livâlar, kazalar, nahiyeler ve köyler olarak ayrılırdı. Nahiye ve köyler dışında kalan diğer idari merkezler aynı zamanda birer yargı merkezi sayılmıştır. Her yargı bölgesinde bir kadı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti adli teşkilatının temel unsuru olan kadınlar, buldukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri, hem mülki amiri hem de vatandaşın her konuda başvurabileceği sosyal güvenlik makamı olmuştur (Akgündüz, 1997:69-70). Önceleri mahkeme binaları bile olmayıp davaları evlerinde gören kadınlar buldukları yerin adli, idari, mâli ve imar işlerine bakmıştır (Ekinci, 2005: 418). Ayrıca sancak ve kazaların güvenlik, asayiş ve belediye hizmetlerinden de sorumlu olmuşlardır. Kadınlar sancaklarda asayiş işlerine baktığı için; asayiş bozan yerlerin mühürlenmesi konusundaki yetki de kadınlara verilmiştir (Yetkin, 2013: 389). Osmanlı Devleti kadısının, merkezle doğrudan yazışma yetkisi yani "arz yetkisi" vardı. Kadınlar, bu yetkiyi zaman zaman halkın taleplerini merkeze iletmek için de kullanmışlardır (Ortaylı, 2015: 28).

Osmanlı Devleti'nde, Divân-ı Hümâyun (merkez) ve taşrada yetkili olan kadıaskerlerin görevlerini idare ve yargı olarak başlıca iki alanda değerlendirmek gerekir. Osmanlı Devleti' nin kuruluş döneminde ülkenin az gelişmiş olması ve kurumların teşkilat yapısının tam olarak oturmamış olması sebebiyle kadıaskerlerin görevleri, seferler sırasında çıkan davalara bakmak, ordu ve yargı anlaşmazlıklarını sona erdirmekle sınırlıydı (İpşirli, 1988: 142). Dolayısıyla, kadıaskerlerin görevlerini; askeri sınıfın ve ordunun hukuksal problemlerini çözmek olarak özetlemek mümkündür (Özer, 2014: 34). Bunlara ek olarak, eğitim sistemi içinde görevler de verildiği bilinmektedir.

Öte yandan, devlet büyüdükçe görevler de bölgelere göre ayrılmış, Rumeli kadıaskerleri kendi sınırları içinde kadıasker konumuna sahip olmuşlar, Anadolu

kadıaskerleri ise Arabistan ve Anadolu bölgesindeki işlerden sorumlu olmuşlardır. Yıldırım Bayezid döneminde kadıaskerlerin görevleri ile ilgili en eski aydınlatıcı bilgiler vardır. Bu bilgilere bakılırsa kadıaskerlerin ilk dönemlerde kadılardan sorumlu oldukları görülmektedir. İkinci Bayezid döneminde ise; kadıaskerlerin sorumlulukları arasında en önemlileri, yargı mensubu olan kadılarla, öğretmenlerin tayin işlerini yürütmek olmuştur. Kadıasker, şer-i hukuk ve yargı konularına asli görev olarak bakarken, örfi hukuk ve yargı meselelerine ise vezîr-i âzam adına Divân-ı Hümâyün üyesi olarak bakmıştır. Ayrıca, yüksek divânda bazı davaları karara bağlama hakkına da sahip olmuştur (İpşirli, 1988: 142). Şeyhülislamın yerine onu doğrulamak amacıyla, bazen idari ve siyasi fetvalar vermesi de söz konusu olmuştur (Özer, 2014: 35).

Bununla birlikte, Divân-ı Hümâyün'da veya bazı mahkemelerde karara bağlanamayan davalar kadıaskerlere devredildiğinde, esas işlerinin yanında bu davaları kendi mahkemelerinde sonuçlandırmışlardır. Kadıaskerler, haftanın belli günlerinde evlerinde mahkeme kurup davaları karara bağlama yoluna gitmişlerdir. Böylece, mahkemelerde yargılamaların devamlılığının sağlanması amaçlanmıştır (Ük, 2016: 9). Öte yandan, 1914 yılında birleştirilen Rumeli ve Anadolu mahkemeleri, Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar görevlerini sürdürmüştür (İpşirli, 1988: 143).

Kadılık, hukuki olduğu kadar idari bir memuriyet olarak da görülmektedir. Dolayısıyla, kadıların görevlerini adli, idari-beledi olmak üzere başlıca iki ana başlık altında toplamak mümkündür (Halaçoğlu, 2014: 126-127). Osmanlı Devleti'nde yargı görevini yürüten kadıların adli görevleri, verdikleri kararların niteliği ve yargılama usûllerine bu bölümde yer verilecektir. Bu sebeple, bu bölümde kadıların adli görevlerine değinilecektir.

2.2.1. Kadıların Adli Görevleri

Kadıların yargılama prensiplerinden ve Osmanlı hukuk sisteminin temellerinden biri olan mahkemenin bağımsızlığı prensibi; kadı mahkemesi hükümlerinin, ehl-i örf ve yine padişahın emirlerinden dahi bağımsız olmasına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti de, kendisinden önceki İslam Devletleri'nin geleneklerine uyarak kadı tayininde çok titiz davranmıştır. Çünkü, İslam anlayışının en önemli prensiplerinden biri de, adâletle hükmetmektir (Kazıcı, 2010: 98). Bu nedenle, medeni hukuk davalarında, padişah bile kadının hükmünü kabul etmeye mecburdu. Miras davalarında da durum bu şekilde idi.

Yine kadı hükmü olmadan, bir kişinin ehl-i örf tarafından cezalandırılması mümkün değildi. Örneğin; Molla Gürani'nin verdiği hükme, padişahın müdahale etmesi nedeniyle, Molla'nın mahkemenin bağımsızlığını ileri sürerek istifa ettiği bu davranışının da saygı gördüğü bilinmektedir (Ortaylı, 1977: 255).

Genel olarak, Osmanlı Devleti'nde hem liberal hem de otoriter yönetim benimseyen padişahlar mahkemeye karışmamışlardır. Osmanlı padişahlarının müdahale etmediği iki alandan biri ilim diğeri ise adâlettir (Öztuna, 2013: 176).

Osmanlı Devleti'nde kadının yargılama usûlü, kendi mezhebine veya padişahın emrettiği mezhebe göre hüküm verme şeklindedir (Ekinci, 2005: 425). Devlet içinde Hanefî mezhebi nüfusu çoğunlukta olduğundan, Hanefî mezhebi hükümleri uygulanmıştır. Ancak, davacının talep etmesi halinde onun mezhebine göre de hüküm verilebilmesi mümkündür (Özer, 2014: 26). Bu sebeple, kadının tüm mezheplerin görüş ve bilgilerine yeterince hakim olması gerekmiştir (Kesenceli, 2014: 38). Kadıların vermiş oldukları kararlara bakıldığında, İslam hukukuna aykırı hiçbir karar vermemiş olmaları dikkat çekicidir (Akbulut, 2000: 223).

Kadının verdiği karara itiraz etmek isteyenler, Divân-ı Hümâyün'a, hatta padişaha kadar gidip karardan memnun olmadıklarını belirtebilmiştir (Yetkin, 2013: 391). Bu divân hem kadılar hakkında şikâyetlerin yapıldığı makam, hemde günümüzdeki temyiz mahkemeleri gibi çalışmıştır.

Kadıların yaptıkları görevler arasında en önemlisi hâkim olarak yaptıkları yargı görevidir. Kadı, bu görevi tayin edildiği bölge içinde ve görevli olduğu süre boyunca yürütürdü. Kadıların verdiği hükümler görev alanları ve görevli oldukları süre zarfında geçerli olurdu. Kadıların görevli olduğu bölge veya süre dışında vermiş oldukları kararlar geçerli sayılmazdı. Kadılar verdikleri hükümleri şer-i ve örfi hukuku gözeterek vermek durumundaydılar (Yetkin, 2013: 389-390). Kadı, mahkemede önce davacıyı sonra davalıyı dinlerdi. Kararını veren kadı, kararlarını bir nüsha halinde sicil defterine işlerdi (Erçin, 2015: 20). Kadıların yetki ve sorumluluğu hem hukuk hem de ceza davalarını kapsardı. Osmanlı Devleti'ne ait çeşitli hukuki belgelere bakıldığında; kadıların kararlarını, şer ve kanuna uygun şekilde vermelerinin gerekliliğinden bahsedildiği anlaşılmaktadır, bu da kadıların hem örfi hem de şer'i hukuk alanında yetki sahibi olduklarını göstermektedir (Aydın, 2014: 34-35).

Kadının esas görevlerinden biri de; kanunlara uymayanları ve halkın şikâyetlerini merkeze bildirmektir. Bu görevleri dikkate aldığında, kadının bir savcı gibi çalıştığı söylenebilir. Böylece savcılık görevinin de, bizzat kadıda olduğu anlaşılmaktadır (Arık, 1997: 16).

Diğer taraftan, gayrimüslimler medeni hukuku ilgilendiren davalarını kendi aralarında kiliseleri aracılığı ile çözerdi. Ceza hukukunu ilgilendiren davalarda ise; kadıya bağlı bulunurlardı. Ancak, bir Hristiyan ile Müslüman arasındaki davaya kadı bakar, bu durumda da dava titizlikle yürütülürdü (Öztuna, 2013: 180). Osmanlı Devleti'nde, kadılar resmî mezhep olan Hanefi mezhebi kurallarına göre karar vermişlerdir. Ancak, istisnai de olsa başka mezheblere göre de hüküm vermeleri söz konusu olmuştur (Demir, 2010: 201-202). Ayrıca, Ebussuud Efendi'nin bir fetvasından anlaşıldığı üzere; Osmanlı Devleti'nde, taraflardan birinin davanın kendi oturduğu bölgenin mahkemesinde görülmesini istemesi de mümkündür (Arık, 1997: 17).

Öte yandan, temel yargı teşkilatı olan şer'îye mahkemelerinde yargılamayı kadı yapardı. Kadıya “Hâkimü'l-vakt” veya “Hâkimü'ş-şer” de denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yasama ve yürütme gibi yargı güçleri de padişaha bağlıydı. Ancak, padişah diğer yetkileri gibi yargı yetkisini de temsilcileri vasıtasıyla kullanmıştır. Padişah, kendisine bağlı olan yasama, yürütme ve yargı temsilcilerinin uyum içinde çalışabilmeleri amacıyla dengeleyici ve denetleyici bir yönetim benimsemiştir. Bu çerçevede, yargı temsilcileri olan kadılar, yürütmenin temsilcileri olan ehl-i örfü, hem idari hem de hukuki açıdan denetlemiş, gerektiğinde de yargılamıştır (Demir, 2010: 17-18, 39).

Padişahın bir konuda, bir hukukçunun görüşüne uyulması şeklinde bir emir çıkarması durumunda, kadı için bu emir bağlayıcı bir kanun durumuna gelirdi. Bu emrin bağlayıcı olması için iki şartın varlığı aranmıştır. Bunlardan ilki emrin konusunun suç teşkil etmemesi, ikincisi ise; şeriata kesin olarak aykırı olmamasıdır (Halaçoğlu, 2014: 121-122). Kadı kendi yargı alanı içinde ortaya çıkan olaylarda, mahkemeye başvurulması halinde, kanuni ve geçerli nedenler olmadıkça, davayı çözmekten ve davanın sonuçlandırılması için gereken işlerden kaçınmazdı (Ortaylı, 1975: 125). Yine kadının babasının (azadlı köle ise efendisinin) ve nesebden birinci derecedeki akrabasının taraf olduğu davayı karara bağlaması mümkün değildi (Ortaylı, 2015: 62).

Bununla birlikte, kadı, davanın taraflarına eşit davranmakla yükümlüdür. Davanın tarafları ile hiç bir şekilde şahsi münasebet kuramaz, onlarla gizli bir şekilde konuşamaz, yargılama yaparken espri, özel jest, mimik, işaret yapamazdı. Taraflardan birinin tarafını tuttuğunu hissettirecek bir söz söyleyemez, yine davanın taraflarını dinlerken dikkatsiz ve kayıtsız olamazdı. Duruşmanın hiçbir güç tarafından ihlal edilmesi mümkün değildi, herhangi bir padişah dahi bir duruşmaya müdahale etmemiştir (Öztuna, 2013: 160). Bütün bunlar bize bir taraftan Osmanlı Devleti'nde, kadıların tarafsızlık ilkesi çerçevesinde hareket etmelerine verilen önemi gösterirken, diğer taraftan da hem yargılama sırasında hem de sosyal ilişkilerinde tarafsızlıklarına gölge düşürmeyecek şekilde ölçülü olmalarına ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Ayrıca herhangi bir padişahın dahi duruşmaya müdahale etmemesi de yargının bağımsızlığına işaret etmektedir ki, bunlardan yola çıkarak bugün de hukukun evrensel ilkeleri olarak kabul gören yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkelerinin Osmanlı Devleti'nde uygulamada olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, mahkemeler şehir ve kasabalarda kurulmuştur (Arık, 1997: 14). Kadıların kendi yargı bölgelerinde yükümlülüklerini yerine getirmeleri beklenirdi. Yargı bölgeleri dışında kalan işlere karışmamaları gerekirdi. Herkes ait olduğu bölgenin mahkemesinde yargılanırdı. Kadıların kendi bölgesi dışında kalan davalara bakmaları mümkün değildi. Kadıların bu kurala uymamaları merkeze şikâyet edilmelerine neden olmuştur. Diğer taraftan; padişahın özel bir fermanı ile kadı kendi bölgesi dışında bulunan davalara bakabilmektedir. Örnek olarak; 1582 tarihli Ankara Kadısı'nın Anadolu Beylerbeyi'ne yazılan bir emr-i şerifini göstermek mümkündür. Dava konusu olan bir anlaşmazlık nedeniyle Bayburd kadısının adaletten ayrıldığı, davacının elinden emr-i şerifi, güç kullanarak alıp yaktığı, gönderilen mübaşirin de kadı ile bir olup zulmettiğinin bildirilmesi nedeniyle yerinde konunun incelenmesini emretmiştir (Ortaylı, 1975: 126). Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin temelleri adâlet üzerine kurulduğundan, hukuka uygun olmayan adâlet duygularını sarsan durumların şikâyet yoluyla merkeze bildirilmesi durumunda kayıtsız kalınmamış, iddialar araştırılarak sonucuna göre işlem yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin şehirlerinde, resmî olarak bir mahkeme binası yoktur. Kadı, genellikle evini mahkeme olarak kullanmıştır. Böylece, kadının evinde insanlar serbestçe davalarını takip edilebilmiştir. Dolayısıyla, burası artık mahkeme binası niteliği kazanmıştır. Bunların yanı sıra, kadıların şehrin açık bir alanı ya da yol üzerinde de

hüküm verebilmeleri, kadı müderris ise; medresede de adâleti yerine getirebilmeleri mümkün olmuştur. Ayrıca, camilerde de mahkeme kurabilmişlerdir. 1837'den sonra; İstanbul kadısının makamı ve mahkemesi Bab-ı Meşihatte (devlet dairesi olarak kiralanmış bina) bulunan boş odalara nakledilmiş ve bu şekilde, kadı resmî bir binaya geçmiştir. (Ortaylı, 1977: 246-247). Mahkeme binasının masrafları vakıfların geliriyle, ya da halktan karşılanmaktadır. Mahkeme tevzi defterlerinde “mahkeme taririyesi” adıyla geçen masraflar bu durumu ortaya koymaktadır (Arık, 1997: 15).

Öte yandan, tanzimata kadar Osmanlı Devleti'nde üç tür mahkeme vardır. Müslümanlar arasında çıkan her türlü anlaşmazlıkları çözmek üzere şeriat mahkemeleri, Müslüman olmayanlar için cemaat mahkemeleri ve yabancı uyruklular için konsolosluk mahkemeleri kurulmuştur (Karal, 1977: 48).

İslam hukukunda; mahkemede bir kadı bulunur, yargılama da açık bir şekilde yapılırdı. Yargılamanın mahkemeler kurulunca yapılması yasaklanmıştır. Buna monist kural denir ve İslam yargılama usûlünün temelidir. Ayrıca, sünni mezhebinin bütün okulları tarafından kabul görmüştür. Yargılama ve karar da yalnızca kadı'ya aittir (Ortaylı, 1977: 247). Dava konusu olayın çözümü özel ve teknik bilgiyi gerektiriyor ise; mahkeme tarafından bilgisine ve görüşüne başvurulmuş kişiye bilirkişi denilmiştir. Osmanlı hukukunda, bu kişilere ehl-i vukuf, erbab-ı vukuf, ehl-i ilim, ehl-i hibre gibi isimler verilmiştir. Kadı, aydınlatılması ayrı bir uzmanlık ve bilgiyi gerektiren her konuda bilirkişiye başvurabilirdi. Bir kişinin bilirkişi olabilmesi için; özel ve teknik bilgi gerektiren konuda uzman olması ve bunun yanında tarafsız olması aranmış, kişi de başka bir özellik aranmamıştır. Kadı bir ya da birden fazla kişiyi bilirkişi olarak görevlendirebilirdi. Ancak, bilirkişinin görüşü bağlayıcı nitelikte değildir (Demir, 2010: 191-192). Kadı, bilirkişinin ya da bilirkişilerin görüşünü aldıktan sonra onların bildirdiği görüşün aksine bir karar da verebilirdi. Bu durum, bilirkişi görüşünün bağlayıcı nitelik taşıyıp taşımadığının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadının, duruşma günü ve zamanını seçmesi mümkündür. Uygulamada; iki gün seçilmektedir. Mahkemeye, 24 saat başvuru yapmak mümkündür. Bu nedenle; İstanbul kadılıklarının bir kısmında aciliyeti bulunan davaların geceleri de görüldüğü, bu görevi yerine getirmek üzere de; gece naibi denilen bir kimsenin akşamdan sabaha görev başında olduğu anlaşılmaktadır. Yine, geceleyin de meşhut suç duruşmaları yapılabilirdi (Akdağ,

1974: 84-85). Meşhut suç duruşmalarının geceleyin yapılması, Osmanlı Devleti'nde yargının hızlı işletilmesine verilen önemi göstermektedir. Böylece, suçüstü yakalanan kişi sıcağı sıcağına yargılanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren adâletin hızlı bir şekilde sağlanmasına özel bir önem verilmiştir.

Bu bağlamda, Osmanlı padişahlarından Orhan Gazi “Adâletin en kötüsü geç tecelli edenidir. Sonunda hüküm isabetli olsa da, geciken adâlet zulümdür.” (Topbaş, 2015: 96) diyerek adâletin hızlı bir şekilde işleminin önemine işaret etmiştir.

Ayrıca, kadılar, belli bir sıra ile davaları görürlerdi. İlk olarak tutukluluk söz konusu olan davalar incelenirdi. Yetimlerin haklarının korunması konusu hassasiyetle takip edilerek bu işler de öncelikli kabul edilirdi. Daha sonra ise, hazineye konulan sahipsiz mallar ile ilgili davalar gelirdi. Bu davalardan sonra da, aciliyet arz eden bazı işlere öncelik verilirdi (Gür, 2017: 94).

Kişilerin doğrudan doğruya mahkemeye başvurmaları mümkündür. Fakat, önceden zaman zaman yerel yöneticilerden kadının davaya bakması için ferman alındığı da olmuştur. Örneğin; Malkara bölgesinden tarlasından mısırları çalınan bir kişi araştırması ve davaya bakması için kadıya ferman ulaştırmak amacıyla İstanbul'a gitmiştir (Arık, 1997: 15-16). Öte yandan, kadı duruşmada hazır olmayan tarafın aleyhinde hüküm veremezdi. Bu kişiyi temsilen onun vekilinin hazır olması gerekirdi (Ortaylı, 1977: 250). Yine kişi haklarının ihlali durumunda; davacının irade beyanı aranırken, Allah hakkını ihlal eden suçlar kural olarak kendiliğinden kovuşturulduğu için, kamu davası niteliği taşıyan bu davalarda davacının beyanı şart değildir (Demir, 2010: 83).

Bununla birlikte, duruşma başlayınca, davacı tarafa ilk söz verilirdi. Böylece, davacının davasını ortaya koymasından sonra, kadı tarafından davalının dinlenmesine geçilir, davalının iddiaları ve cevapları mahkeme kâtibi tarafından zapta geçirilirdi. Eğer sanık iddiaları kabul ederse suçunu itiraf ettiği zapta geçirilir; ifadesini değiştirme ya da kabulden kaçınma yoluna giderse şer'i kurallara göre Allah (C.C)'ın koyduğu ölçüler, çizdiği sınırlar, emir ve yasakları ifade eden had cezası verilmese de sonuçta forsalık gibi bir cezaya hükmedilebilirdi. Davacı resmî sıfatı olan biri ise; bazen davalı aleyhine tazminata hükmedilebilmesi mümkün olmuştur. Resmî sıfatı bulunmayan kişiler lehine ise; sadece kan parası, hasar tazmini, mallarının iadesi vb..., gibi hükümler verilebilirdi. İddiaların inkâr edilmesi durumunda ise; davacı taraftan delil istenirdi. Bu durumda tanık

ifadesi delil olarak önem kazanırdı (Arık, 1997: 17-18). Böylece, Osmanlı Devleti'nde bir kişinin iddiası ile yetinilmediği ve kişilerin cezalandırılması için deliller arandığı, yani bugün de hukukun evrensel bir ilkesi olarak kabul gören masumiyet karinesinin uygulandığı anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde, sanığın fiilinin ispatı bakımından şüphe bulunduğu, sanık lehine karar verilmelidir. Bu ilke Hz. Muhammed (S.A.V.)'in "Hadleri şüphelerle düşürünüz. Suçlunun bir çıkış yolu varsa salıveriniz. Devlet başkanının bağışlamada yapacağı hata, cezalandırmada yapacağı hatadan daha iyidir." hadisine dayanmaktadır (Akman, 1999: 471). Hadis, şüphenin bulunduğu durumda ceza verilmemesi gerektiğini dile getirmektedir. Buradan yola çıkıldığında, Osmanlı Devleti'nde şüpheden sanık yararlanır ilkesinin uygulamada olduğunu söyleyebiliriz

Yargılama hukukunda; kural olarak ispat yükü, iddia sahibinin üstündedir. İspat yükü ile ilgili olarak temel kural da mecellede "Beyyine müddei için yemin münkir üzerinedir." şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifadeden de; iddia sahibinin delil getirerek iddiasını ispat ile yükümlü olduğu anlaşılmaktadır. Aksi durumda, karşı tarafa yemin teklif edilmesi gerekmekte, karşı taraf yemin ederse iddia sahibi iddiasını ispatlayamamış kabul edilir. Ancak, karşı taraf yeminden kaçınır ve yemin etmez ise iddiayı kabul etmiş sayılır ve kadı kararını buna göre verir (Akt: Demir, 2010: 114). Ayrıca, kadı kararı, bir suret davalıya verilmek, diğeri ise mahkemede saklanmak üzere ikişer nüsha olarak hazırlanır ve bunların her birinde kadının mührü bulunurdu. Mahkeme kararlarının haftalık ya da aylık olarak gruplandırılmak suretiyle birbirine dikilmesi, ciltlenmesi bir yerde korunması gerekirdi (Arık, 1997: 19).

Bununla birlikte, tanıklık, şer'îye mahkemelerinde en çok kullanılan delildir. Yazılı belgeler, bugünkü kadar yaygın olmadığından yazılı belgeden ziyade tanıkla ispat yolu tercih edilmiştir. Gayrimüslimlerin, Müslümanlar aleyhine tanıklık etmeleri mümkün olmamıştır. Ancak, Müslüman olmadan önce bir olaya tanık olmuş gayrimüslim, Müslüman olduktan sonra daha önce tanık olduğu olaya ilişkin tanıklık edebilirdi (Demir, 2010: 124-163). Diğer taraftan, müste'menlerin, (ecnebi tebasından olan yabancı) müste'menler ile ilgili tanıklığı kabul görmüş, zimmîler (Osmanlı Devleti'nde bulunan Hristiyan ve Yahudilere verilen isim) ile ilgili tanıklık yapmaları kabul edilmemiştir. Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında "müste'menlerin

tanıklığının kabul edilmesi” yönünde padişah tarafından bir emir çıkartılmıştı. Fakat Ebussuud Efendi, bu konuda “Na meşru olan nesneye emr-i sultani olmaz.” demiş ve padişahın İslam hukukuna aykırı olacak şekilde emir çıkartamayacağı, müste’menlerin zimmîler aleyhine tanıklık etmelerinin hiçbir mezhepte caiz olmadığı yönünde fetva vermiştir (Gündüz, 2013: 370). Bu da Osmanlı Devleti’nde, yargı bağımsızlığının işlediğinin bir göstergesidir.

Tanıklık, İslam hukukunda, kesin delillerden biri olarak kabul görmüştür. Tanıklık, usûlüne uygun şekilde yapıldığında da, kadıyı bağlayıcı nitelikteydi. Tanıklık, mahkemenin huzurunda gerçekleştirilmeliydi. Tanık sayısı davanın özelliğine göre değişiklik gösterirdi (Demir, 2010: 140). Bir kişinin tanıklık yapabilmesi için; akıllı, ergenliğe ulaşmış, özgür (köle olmayan), görme ve konuşma yetisine sahip, adâletli ve zina iftirasından dolayı ceza almamış olması gibi birtakım özelliklere sahip olması gerekirdi (Demir, 2010: 128-130).

Tanıklarda bulunması gereken özellikleri taşımayan kişilerin tanıklıkları kabul edilmemiştir. Yalancı tanıklığı (şahid-i zor) meslek haline getirmiş yani geçimini bu şekilde sağlayan kişilerin bulunduğu, bunların davalarda para karşılığı tanıklık yaptıkları, kadıların ve beylerbeyinin bu kişilere mâni olması ve cezalandırması gerektiği, adâletnâmelere de yansımıştır. Suçu sabit olan yalancı tanıklara hapis cezası ya da forsalık gibi cezalar verilmiştir (Gündüz, 2013: 369).

Öte yandan, Osmanlı mahkemelerinde, miras davaları dışındaki davalarda, tanıklardan yemin istenmemiştir. Fakat pek çok şeyhülislam, kadıların gerekli gördükleri durumlarda tanıklara yemin ettirebilecekleri yönünde fetva vermiştir. Kadıların da bu fetvalara dayanarak genellikle yargılama sırasında tanıkların ifadesine başvurmadan, onlara yemin ettirdikleri anlaşılmaktadır (Arık, 1997: 18). Ayrıca tanıklık yapan kişinin “şehadet ederim” ifadesini kullanması tanıklığın gereğidir. Dolayısıyla, tanıklık sırasında “bildiğime göre”, “sanırım” gibi şüpheyi ifade eden sözlerin kullanılması tanıklığı geçersiz kılardı (Gündüz, 2013: 369).

Bununla birlikte, kadının verdiği hükmün tam ve kesin olması gerekirdi. Yani kadı tarafından verilen hükmün hiçbir tartışmaya ve yorum ayrılığına neden olmayacak kadar açık olması gerekirdi. Verilen hüküm derhal zapta geçirilir, sicile kayıt edilirdi (Ortaylı, 1977: 254). İdam kararı hariç kadının verdiği kararlar derhal infaz edilir ve

uygulamaya konulurdu. İdam kararlarında ise; hükümlü kadının hükmü ile birlikte, Sancak beyinin eyalet merkezlerinde ise; beyler beyinin huzuruna çıkartılırdı. Çünkü kadının idam hükmünü bizzat infaz ettirme yetkisi yoktu. Sancak beyi ya da beylerbeyi bu hükmün infazı için emir verebilirdi. Sancak beyi, bu hüküm konusunda tereddüt ederse, hükümlüyü hakkında verilen hükümle birlikte karar verilmesi için İstanbul'a sevk ederdi. Daha sonra hangi kadıaskerin sahası ise; onun vereceği karar son karar olmuştur (Öztuna, 2013: 161).

Yargılamada alenilik, yani açıklık ilkesi geçerlidir. Bu ilke mecellede “Hâkim muhakemeyi alenen icra eder. Fakat kable'l-hüküm ne vechile hükmedileceğini ifşa etmez.” şeklinde düzenlenmiştir. Yargılama ve kararın açıklanması açık bir şekilde yapılırsa da, hüküm ile ilgili müzakere gizli olarak yapılırdı. Kadının bilirkişi, müftü, müşavir gibi kimseler ile yaptığı müzakere ve görüş alış-verişinde bulunması gizli gerçekleştirilirdi. Osmanlı mahkemesinde yargılamanın açıklığı ilkesi, şühüdü'l-hal denilen tanıklar ile sağlanmıştır. Kadıasker, müftü, müderris, emekli kadı gibi saygın kişiler de şühüdü'l-hal olarak tayin edilebilirdi (Akt: Demir, 2010: 19-20). Osmanlı Devleti'nde şühüdü'l hal ile yargılamanın açıklığı sağlanırken, kadının kararını açıklayana dek belli etmemesi de istenmiştir. Bu durum, yine hukukun genel ilkelerinden hâkimin tarafsızlığı ilkesine de hizmet etmektedir.

Şühüdü'l hal'in işlevlerinden ilkinin, yargılamanın açık yapıldığının kanıtı olduğunu söyleyebiliriz. İkincisi ise; resmî kayıtların yanında, gerektiğinde yargılamanın başvurulması gereken bilgi kaynakları olmasıdır. Bilgi kaynağı ile anlatılmak istenen; şühüdü'l hal'in hem görülen davayla ilgili bilgilerin bir şekilde yok olması halinde başvurulacak doğrudan tanıklar olması hem de kadı kararına dayanak olacak bilgiye sahip olan kişilerden meydana gelmesidir. Ayrıca, bir diğer işlevinin de; deneyimli ve itibar sahibi üyelerden oluşması nedeniyle geçmişten gelen adetleri bilmeleri bu yönüyle bilirkişi olmalarıdır ki bu açıdan basit bir bilirkişi olarak değerlendirilmeleri yerine gelenekleşmiş uygulamaların tanığı olarak kabul edilmeleri daha doğrudur (Taş, 2008: 37-38). Önemli davalarda, özellikle de toplumda büyük yankı uyandıran, sarsıcı olaylar

neticesinde mahkeme önüne gelen davalarda şühudü'l hal'i oluşturan kişi sayısının daha çok olduğu, anlaşılmaktadır (Arık, 1997: 24).

Osmanlı mahkemelerinin arşivlerinde, mahkeme zabıtları, senet, sözleşme, satış, vakıf kayıtları, kefalet, vekâlet, vesayet, borçlanma, azatlık belgesi, tereke ve taksim senetleri, esnaf teftişleri ile ilgili kayıtların tutulduğu defterler, günlük narh listeleri, yine berat, ferman, ruus, tezkire kayıtlarının tutulduğu siciller bulunurdu. Bu sicillere kadı sicilleri ya da şer'iyeye sicilleri denilmiştir. Fakat bu kayıtlara genel olarak tek bir sicil defterinde yer verilmiştir (Ortaylı, 2012a: 274).

Bu bağlamda, mahkemelerin arşivlerinde, belgelerin muhafaza edilmesi ve düzeni üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Mahkeme sicillerinin aynı zamanda, kentin ticaret sicili ve noterlik kayıtlarını içermesi nedeniyle de noterlik arşivi olduğu söylenebilir. Bir kadıdan diğer kadıya görev devredilirken, arşivin teslim edilmesinde kayıtların yani sicil ve belgelerin eksiksiz olması ve tahrif edilmemiş olmasına dikkat edilirdi. Bir kadının söz konusu sicil defterlerini kaybetmesi ya da tahrif etmesi durumunda, ona ceza verilirdi (Ortaylı, 1977: 258-259).

Bununla birlikte, kadılar görevlerinin karşılığı olarak belli bir yevmiye yanında kanun ile belirlenmiş miktarda harç alır ve geçimlerini de bu şekilde sağlarlardı. Fakat bu uygulamanın bazı sıkıntılara neden olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, kadıların miras paylaşımında belli miktarda harç almaları söz konusudur. Bundan kaçınmak isteyenler ise, miras paylaşımını kadıya götürmeden kendi aralarında yapardı. Bu şekilde mahkemeye getirilmeyen miras paylaşımaları ile ilgili kadılar teftişe çıkar ve gayri resmî yapılan paylaşımı yeniden yaparak harcını da tahsil ederlerdi. Bu durum halkın tepkilerine yol açmıştır. Bu nedenle de zaman zaman çıkan kanunnâmeler ile kadıların teftişe çıkmaları yasaklanmıştır (Saydam, 2014: 300).

Diğer taraftan, şer'iyeye mahkemelerinde davaların görülmesinde sözlülük ilkesi uygulanmaktaydı yani dava açma, taraf beyanları, delillerin ileri sürülmesi değerlendirme ve karar gibi aşamalar sözlü gerçekleşirdi. Fakat az da olsa yazılı olarak da dava açılması mümkündü. Bu duruma kadıaskerlik mahkemesinde açılan bazı davaları örnek olarak vermek mümkündür (Demir, 2010: 23). Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde adâletin sağlanması ve denetlenmesi Divân-ı Hümayun ile sağlanmıştır. Divân-ı Hümayun'un tabi başkanı padişahı. Asıl üyeleri vezîr-i âzam, vezîrler, kadıaskerler, nişancı, defterdardı. Yeniçeri

ağaları vezîr rütbesi taşıyorsa bu toplantılara katılır, bu rütbeye sahip olmasalar da tek başlarına arza çıkmaları mümkündür. Görevi kaptan-ı derya olanlar ise; vezîr rütbesini taşımaları durumunda İstanbul'da bulduklarında bu toplantılara katılma hakkına sahiptilerdi (Ahışhalı, 1999: 29-32). Osmanlı Devleti'nin, bütün işlerine bakan en yüksek organ olan Divân-ı Hümayun, yargı yetkisini de bünyesinde bulundurmaktadır. Divân-ı Hümayun'un çalışmaları yasama işlerinde sadece örf-i hukuk ile sınırlı iken, yargı alanındaki çalışmaları örf-i hukuk yanında şer-i hukuku da kapsamaktadır (Mumcu, 2007: 68).

Kadıların yukarıda anlatılan adli görevlerinin yanısıra idari ve belediye görevleri de bulunmaktadır.

2.2.2. Kadıların İdari ve Belediye Görevleri

Kadı, adli görevlerinin yanında idari bazı görevleri de yürütmek ve denetlemek zorundaydı. Bu nedenle de cami, vakıf gibi kurumların yönetim ve denetimi ile sancak yönetimi ve asayiş işlerine kadar bütün alanlarda kadıyı baş sorumlu olarak görmek mümkündür (Ortaylı, 1976: 95-96). Merkezîyetçi bir yönetim benimseyen Osmanlı Devleti'nde, mülki amir olarak kadı, doğal olarak merkeze bağlıydı (Ortaylı, 1975: 124). Kadılar, kaza, sancak ya da vilayet gibi bir yönetim biriminin başına tayin edilirdiler. Osmanlı Devleti'nin ülke içindeki ilk kademe organı niteliğinde olan kadılar, görevlerini de bölgelerinin idare merkezleri olan şehirlerde oturmak suretiyle yaparlardı. Kadılar'ın mülki görevi, idari olarak başında buldukları yerin idaresidir (Arık, 1997: 25).

Devletin adâlet sisteminin taşradaki eli olarak tanımlanan kadının, idari görev ve sorumlulukları bakımından önemli bir statüsü bulunmaktadır.

Osmanlı kadısını üç temel özellik tanımlar (Ortaylı, 1976: 95):

- a-) Merkeze bağlı olduğu için yerel otorite ve yöneticilerden bağımsız olması,
- b-) Yargı yetkisinin yanında mülki ve mali olarak da yetkilere sahip olması,
- c-) Her kadının aynı hiyerarşi ve eğitimden geçmiş olması, görev yaptığı yerlerde görev sürelerinin kısa sürelerle sınırlı olması.

Öte yandan, devlet ile halk arasındaki ilişkileri sağlama, bu doğrultuda da; karşılıklı yazışmaları alıp verme, merkezden gelen fermanları ve emirleri halka duyurma,

bunların gereği olan uygulamaların yerine getirilmesini başkaları aracılığıyla ya da bizzat sağlama, halkın hükümetten olan taleplerinin ya da şikâyetlerinin merkeze bildirilmesinde aracılık etme, yine seferlerin sivil halkı ilgilendirilen konularını da takip ederek sonuçlandırmak kadıların görevlerindendi (Akdağ, 1955: 49). Ayrıca, hükümet idarecileri tarafından, halkın baskı altında tutulmasına engel olmak, şer'i ve örfi kanun hükümlerini "ehl-i örf taifesi"ne karşı korumak da kadıların görevleri arasında yer alırdı. Kadılar, yetkili oldukları yerde devlet çalışanlarının gözetimi ile kontrolünü de yerine getirir, olağan dışı durumlar ile ilgili merkeze rapor verirdi. Kadılar, merkezi idarenin halktan toplanmasını istediği vergileri denetlerdi. Ancak, her türlü verginin ne kadar toplanacağına bakmak değil, gözetim organı olarak, toplama işinin kanuna uygun olup olmadığını kontrol etme şeklinde bir görevleri vardı (Arık, 1997: 25-26).

Kadılar, şehrin yönetimi yanında asayiş, esnaf localarının denetimi, üretimin, pazar yerinin kontrolü, fiyat kontrolü, vakıfların denetimi, okul ve camilerin yönetiminin denetlenmesi, imar düzeni, temizlik ve diğer alt yapıyı ilgilendiren hizmetlerin görülmesinde yaptırımcı bir otorite olarak karşımıza çıkarlar (Ortaylı, 1976: 100). Bunun yanında, kadı idaresi altında bulunan kasaba, nahiye ve köylerde görevlerini yerine getirmekle yükümlüydü. Fakat, yetki alanı dışında kadının görevlerini tek başına yerine getirmesi mümkün olmadığından kendisine mekân bakımından bazı yardımcılar seçmek zorundaydı. Bu nedenle kadı'nın yetki alanında, fizik alanından kaynaklanan yatay yönlü bir hiyerarşi meydana gelmiştir. Yetki bölgesindeki hiyerarşide amir, kadıdır (Ortaylı, 1976:97-98). Kadının bir diğer görevi de, bir kişinin vali olarak atandığını gösteren berâtın incelemesini yapmak ve sicile kaydetmektedir. Kadıların çeşitli sebeplerden dolayı merkezden gelen vali atamalarını gösteren berâtı kabul etmeyerek merkeze sorduğu olmuştur. Bu duruma örnek olarak, 1601'de Ankara Valisi Dede Bey seferde olduğu sırada Mehmet Bey'in atamasını gösteren berâtın kadı tarafından kabul edilmemesi ve merkeze sorulması gösterilebilir (Ortaylı, 2015: 49).

Bununla birlikte, kadıların idari görevlerinden biri de, bulunduğu yerin belediye başkanlığını yapmak, beledi işleri idare etmektir (Arık, 1997: 33). Kanalizasyon, surlar, hamamlar, pazar yeri tespiti ve mevcut yerin değiştirilmesi gibi meseleler, kadı tarafından merkeze bildirilip gereğinin yapılması istenirdi. Kadının alt yapı çalışmaları ve imar faaliyetleri gibi konularda ise yardımcısı mimarbaşısıdır (Ortaylı, 1976: 104). Kadıların idari ve beledi tüm bu görevleri göz önüne alındığında, idari olarak merkezi yönetimin en

önemli yardımcıları olduklarını söyleyebiliriz. Kadıların asli görevlerinin yargılama olduğunu düşündüğümüzde bütün bu görev ve sorumlulukların tek bir kişi de toplanması, sistemin sağlıklı bir şekilde işlediği, kadıların titizlikle belirlendiği dönemde merkezi yönetimin elini güçlendiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, kadı adli, idari ve belediye görev ve yetkileri dışında ordu mensuplarının müfettişi olarak da görev yapmaktadır. Beylerbeyi veya sancak beyi sefere giderken kadıyı vekili olarak bırakmakta ayrıca milletin talepleriyle ilgili olarak kadıya mektup da göndermesi aralarında sürekli bir iletişim olduğunu göstermektedir. Kadı bir hukukçu olarak sancakta adâleti sağlamak ve yapılan işin kanuna uygun olmasını sağlamakla görevliydi. Bu sayede, aralarında hiyerarşik bir üstünlük olmadığı halde, beylerbeyi ve sancak beyi de kadı tarafından denetlenebilmiştir (Ük, 2016: 31).

Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nde kadı olarak görevlendirilebilmenin birincil şartı gerekli eğitimin tamamlanmasıdır. Kadıların aldıkları eğitim ve geçirdikleri süreçleri görmek, konumları ve toplumdaki yerlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. KADILARIN EĞİTİM DURUMU

Osmanlı Devleti medreselerinde, eğitim ve öğretim uzun bir süre alırdı. Okulların isimleri iptidaî hariç ve hareketi hariç (ilkokul), iptidaî dahil ve hareketi dahil (ortaokul), musılâ-ı sahn (lise) ve sahn-ı seman (üniversite: edebiyat, ilâhiyat ve hukuk) olarak adlandırılmıştır (Karal, 1977: 136). Medrese eğitim sisteminin on iki basamaklı bir yapısı vardı ve bitirme süresi yaklaşık olarak yirmi yıl sürerdi. Medresede bu eğitimi tamamlayanların önünde iki seçenek vardı. Bunlar; bitirilen medresede kalarak zamanla yükselmek ve müderris olmak ya da kadı olarak atanmaktır. Ancak, müderris olmak için; bütün öğrenciler içinde başarı yönünden ön plana çıkmak, yani üstün başarılı olmak gerekirdi. Bu kadar başarılı olmayıp, müderris olarak kalma imkanı bulunmayanlar kadı olarak atanmıştır (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 32-33).

Kadı olmak için;

- Reşit olmak,
- Müslüman olmak,

- Temyiz sahibi olmak,
- Erkek olmak (Kadınlar yargı konusunda bilgili ve gereken özelliklere sahip olsa da kadı olarak tayin edilemezdi. Fakat bu konuda kadınların kadı olabileceğine dair istisnai fikirler de ileri sürülmüştür (Ortaylı, 1975: 118-119).
- Güvenilir ve dürüst biri olmak
- Tarafsız olabilmek ve adil davranabilmek,
- Hukuk tahsili yapmış olmak, bilgi donanım ve ehliyete sahip olmak gereklidir (Erçin, 2015: 16).

Önceki İslam devletlerinden farklı olarak Osmanlı Devleti'nde kadılık makamı, kolay erişilebilen bir unvan değildi ve iyi bir liyakat gerekirdi. Medrese eğitimini tamamlayan, gerekli sınav ve mülakat aşamalarını geçerek kadı olmak için hak kazananlar, bu göreve atanır ve devlet içinde derece olarak yükselirlerdi (Ortaylı, 2001: 71).

Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde, bir devlet görevine gelmek isteyen kişinin belli bir eğitimden geçmesi gerekmiştir. İlmiye sınıfının yetiştiği yer de medreselerdir. Diğer ehl-i şer mensupları gibi kadı da bu eğitimden geçip, memuriyete başlardı. Söz konusu okullar ilk öğretim hariç olmak üzere diğer tüm öğrenimi kapsamaktaydı. Medresenin ilk kademesine bir çocuğun alınabilmesi için; okuma-yazma öğrenmesi, dini kurumlara bağlı bir şekilde din adamları tarafından verilen, temel din eğitimine dayanan ilk öğrenimini bitirmesi gerekirdi (Arık, 1997: 2).

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde, sahn-ı seman (üniversite) öğrencilerinden başarılı olan, kıdemli ve eser yayınlamış olanlara danışment ismi verilmiştir (Karal, 1977: 136). Medrese eğitimi gören ve danışment olan talebe, mülâzemet ve kadıasker defterine kayıt olur ve sırası gelince de en aşağı derecedeki haşiye-i tecrid medresesinde müderrisliklerden birine tayin edilirdi. Bu medreselerden alınan maaş yirmi-yirmibeş akçeydi. Bu medrese müderrisi terfi edince bir derece yüksek olan ve otuz-otuzbeş akçe maaşı olan miftah medresesi müderrisi olurdu. Bundan sonra ise; sırasıyla kırklı medrese müderrisliği, hariç medrese müderrisliği, dahil medrese müderrisliği, sahn-ı seman medresesi müderrisliği, altmışlı medrese müderrisliği ve son olarak süleymaniye medreseleri müderrisliği gelmektedir (Uzunçarşılı, 2014: 65-67).

Ancak, bir kişinin kadı olarak tayin edilebilmesi için medreseden mezun olduktan sonra kadıasker divânında staj yapması gerekmiştir. Yine bir müddet müderrislik yaptıktan sonra istekli olanların doğrudan doğruya bir kazaya kadı olarak tayin edilmesi de mümkün olmuştur. Bu kişiler müderrislikleri sırasındaki derecelerine göre kadı olarak atanmıştır. Bu duruma kanunnâmelerde yer verilmiştir. Örneğin; yirmili bir medrese müderrisi kırkbeş akçalık kadılığa, Sahn ve Ayasofya müderrisleriye kadılığın en yüksek derecesi olan, “Taht kadılığı” veya “Mevleviyet” adı verilen beşyüz akçelik eyalet kadılıklarına tayin edilirdi (Halaçoğlu, 2014: 128-129).

Kadıların atanmalarında eğitim durumlarının etkili olduğunu belirtmiştik. Konularına göre maaş durumları da farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple bu bölümde kadıların gelirlerine değinilecektir.

2.4. KADILARIN GELİRLERİ

Osmanlı Devleti’nde, kadıların gelirleri değişkenlik göstermiştir. Görev yaptıkları kazanın durumu kadıların gelirlerini belirlemiştir. Kadıların, kaza gelirleri “mahsûl-i kaza” olarak adlandırılmıştır. Kadıların maaşlarını tarım faaliyetlerinden gelen gelirlerden elde etmesi, devletin kadıların buldukları kazaları zirai açıdan geliştirmeyi hedeflemiş olmasındandır. Kazanın toprağındaki mahsul gelirinden elde edilen yıllık gelire göre kadının hissesine düşen maaş hesaplanmaktadır. Bu sebeple, her kadı farklı maaş almıştır. Kazalar arasında çok maaş farkı meydana geldiğinde kadı zam ve terakki isteme hakkına sahip olmuştur. Kadıların atanacağı kazalar derecelendirilirken mahsul geliri ve nüfusuna göre sınıflandırılmıştır. Kadıların yer değiştirme ve terfileri de bu sınıflandırmalara göre yapılmaktadır (Ük, 2016: 23-24).

Bununla birlikte, kadıların statülerine göre maaşlarına “cihet-i kaza” denilmiştir. Kadılar, sadece maaşa karşılık görev yapmazlar, ayrıca yaptıkları hizmetlerden elde ettikleri harçlar da ek gelirleri olmuştur. Osmanlı Devleti’nin hazinesinde tasarruf yöntemi olarak bazı görevlerde bu yöntem uygulanmıştır (Beyazıt, 2009: 195-197). Rüşvet ve yolsuzluğu önlemek amacıyla, kadıların gelir kaynaklarından olan tımar XVI. yüzyıldan itibaren kaldırılmıştır (Özer, 2014: 29).

Diğer taraftan, kadıların bağlı oldukları kadıaskerlerin, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde maaşları has¹⁰lardan karşılanmıştır (İpşirli, 2002: 141). Tımar¹¹lardan da bir kısım gelirleri olduğu bilinmektedir (Özer, 2014: 36). XVII. yüzyılda Ayn Âli'ye göre Şeyhülislâma, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerine maaş verilmiştir. Rumeli kadıaskerine yıllık onsekiz bin akçe, Anadolu kadıaskerine onaltı bin akçe maaş verilmiştir. Kadıaskerlerin gelirleri bununla sınırlı olmamıştır. Padişahların tahta çıkış töreni sırasında yeniçerilere verilen cülûs¹² bahşişi ve hediyelerden de faydalanmışlardır (İpşirli, 2002: 141-142). Ayrıca, emekli olan kadıaskerlerin maaşları, XV. ve XVI. yüzyılda günlük yetmiş beş ile yüz akçe arası, XVI. yüzyılın son dönemlerinde yüz elli ile iki yüz akçe arası, XVII. yüzyıla gelindiğinde iki yüz elli akçe olmuştur. Bunların yanında, yüksek maaşla emekliye ayrılan birçok kadıaskerin bulunduğu da bilinmektedir (İpşirli, 2002: 141). Kadıaskerler emekli olduklarında aldığı maaştan dolayı maddi sıkıntı yaşamazlardı ayrıca bu maaşın zaman zaman artış göstermesi devletin kadıaskerliğe verdiği önemi göstermektedir (Özer, 2014: 36).

2.5. KADILARIN GÖREV YERİ, ATANMASI, TAYİNİ VE GÖREV SÜRESİ

Osmanlı Devleti'nde, ilk kadı olan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa (Ö.1387) Osman Gazi tarafından Karacahisar'a tayin edilmiştir. Hâkim tayin etmek, devlet otoritesinin asıl sembolü sayıldığından Osmanlı Devleti, hâkim tayin etmesi ile kurulmuş sayılmaktadır (Gündüz, 2013: 360). Kadıların kazalarda tayin süreleri ve görevleri kısa tutulmuştur. Sebebi ise, mahalli halk ile yüzgöz olmamalarıdır (Ortaylı, 1975: 122). Mahalli halk ile kadının samimi ilişkiler kurması kadının tarafsızlığına gölge düşürebileceği gibi, kişi ile arasındaki samimiyet adâlete olan güvenin sarsılmasına ve verdiği kararların sorgulanmasına neden olabilir. Bu riskler o dönemde öngörülmüş ve kadıların görev süreleri atandıkları yerlerin büyüklüğü de gözetilerek kısa tutulmuştur.

Medrese eğitimini tamamlayıp, kadı olmak isteyenler, ilk olarak mesleki bilgi ve görgü ile gereken tecrübeyi kazanmak amacıyla belli bir staj devresinden geçerdiler.

¹⁰ **Has:** Osmanlı Devleti toprak düzeninde yıllık geliri yüz bin akçeden çok olan topraklardan alınan vergidir. Bkz. <http://www.sozce.com/nedir/149740-has>, (02.05.2018).

¹¹ **Tımar:** Osmanlı Devleti toprak düzeninde yıllık geliri yirmi bin akçeye kadar olan topraklardan alınan vergidir. Bkz. <http://www.sozce.com/nedir/310130-timar>, (02.05.2018).

¹² **Cülûs:** Osmanlı Devleti'nde, padişahlığa seçilen şehzadenin padişahlığının ilan edilmesi için yapılan törene verilen addır. Bkz. <http://www.osmanli700.gen.tr/olaylar/olayc1.html>, (02.05.2018).

Adları fermanla saptanmış İstanbul, Bursa, Edirne, Konya, Sivas, Bağdat vb. gibi büyük şehirlerde mevleviyet üzere görev yapan kadıların, ya da kadıaskerin yanında en az beşer kişi olmak üzere “danışmend-stajyer” tayin edilir, bu kadıların yanında üç-beş yıl kadar bir süre ile staj yapar, hizmet görüp tecrübe sahibi olurlar ve stajlarını tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek bir yıl kadar da “mülâzemet” denilen süreyi doldururlardı. Ancak bu safhalardan sonra bağımsız olarak bir yerin kadılığına atanabilirlerdi (Akdağ, 1974: 97-98). Bir süre müderrislik edenler içinde, sonradan kadı olmak isteyen olursa, müderrisliklerinin derecelerine göre kaza, sancak ve eyaletlerden birinin kadılığına tayin edilebilirlerdi (Uzunçarşılı, 2014: 94).

Bu bağlamda, kadıların tayini, XIV. ve XV. yüzyıllarda Divân-ı Hümâyün toplantılarında Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin önerisi ve padişahın onayı ile olurdu. Bu durum Fatih devrinden itibaren, divân toplantılarının vezîr-i âzamın başkanlığında toplanmaya başlamasıyla değişmiş ve kadı, kadıaskerlerin önerisi üzerine vezîr-i âzam tarafından tayin edilmeye başlanmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren ise; mevleviyet denilen kadılıklar, şeyhülislamlığın önem kazanmasıyla birlikte, onların önerisi üzerine vezîr-i âzam tarafından yapılmaya başlanmıştır (Halaçoğlu, 2014: 129).

Öte yandan, kadıların tayin kayıtlarında, her ayın ilk günü itibariyle atama tarihleri ve önceki kadının fiilen görev süresinin biteceği tarih de açıkça tayin kayıtlarında belirtilmiştir. Ayrıca, ayın ilk günü rakamlarla değil “gurre” kelimesiyle adlandırılmıştır. Padişahın tayin oluru alınan kadının gerekli berâtı almış olduğu “bâ-berât” kelimesi ile dile gelmiştir. Atama defterlerinde yer değişikliği yapılan kadının önceki yevmiyesi, ataması yapılan yer, görev süresi ve göreve başlaması gereken tarih, gün, ay ve yıl şeklinde ayrıntılı olarak belirtilmektedir. Çünkü kadıların ilerleyişinde en belirleyici unsur görev süresi ve tayindir. Kadıların kendilerinin buldukları rütbeye uygun kadılıklara tayin olmak için talepte bulunmaları istenir ve istedikleri görev yeri boşaldığında atamaları yapılırdı (Özer, 2014: 71).

Bununla birlikte, büyük topraklara sahip Osmanlı Devleti'nde, toplamda kadıların 3319 tayin kaydı içerisinde Anadolu'dan Rumeli'ye 30, Rumeli'den Anadolu'ya 6 adet geçişin olduğu görülmektedir. Tayinlerde, yakın ve çevre kadılıklara gitme isteğinin ve daha önce görev yapılan kazaya tekrar atanma isteğinin olduğu anlaşılmaktadır (Beyazıt, 2009: 253-255).

Kadınların mesleğe başladıkları sırada kadıasker dairesine kayıt yaptırması gerekirdi. Anadolu ya da Rumeli kadıaskerlik dairelerinde tutulan ve “Ruzname” adı verilen defterlere kayıt yaptırmak zorunluydu. Mesleki terfi ve özlük işleri bu dairelerde yürütülürdü. Bütün kadınların atamaları Ruzname defterine mutlaka kaydedilmiş olmalıydı, aksi halde ellerindeki beratın bir hükmü yoktu, iptali gerekirdi. Berat, atanmanın kanuni ispat belgesiydi. Bu belge olmadığı takdirde görev yapmak “Beratsız fuzuli mahkeme kurmak” diye adlandırılmıştır (Ortaylı, 1975: 121). Örneğin XVI. yüzyılın sonunda Ankara kadısı olarak gördüğümüz İbadullah Şeyh, 18 sefer 1010/11 Ağustos, 1601 tarihli berat ile bu göreve tayin edilmişti. Ancak, kadının Ruzname'de kaydı bulunmadığı için berat geçersiz sayılmış 1605 yılında kaydı yapılarak yeni berat verilmişti (Arık, 1997: 6-7). Öte yandan, kadılıklar belli bir görev süresiyle sınırlandırılmıştır. 1006/1597 fermanında: “yeni bir adayın üç yılı (bekleme süresi) tamamlamadan tayin edilemeyeceği... küçük kasaba kadınlarının iki tam yıl görevde kalacakları” şartı getirilmiştir. Müddet veya müddet-i örfiyye, bir kadılıktaki görev süresini ifade ederdi ve bu süre 1006/1597'den önce üç yıl iken daha sonra ise ilk olarak iki yıla, sonra yirmi aya düşürülmüş, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında on sekiz aya indirilmiştir. Kural olarak kadılık Muharrem ayının ilk günü başlar, bu süre padişah emri ile belirlendiği için bu belirlemeye örfi denir ve o ne kadar uygun görülür ise süre ona göre değiştirilebilirdi. XVII. yüzyılda mevleviyetlerin (üst düzey ulemanın), görev süresi bir yıldır (İnalçık, 2012: 132-133).

Kadınların görev sürelerinin kısa tutulması, mahalli halk ile yakınlaşmalarını yanında hiyerarşide meydana gelebilecek tıkanıkların da önüne geçmede etkili olmuştur. Diğer bir ifade ile, bekleyen kadınlara da sıra gelmesi amacıyla bu yola gidilmiştir. Kadınlar görevde olmadıkları süre içerisinde ilim ve ders verme ile ilgilenmiştir. Görev süreleri boyunca bunun için zaman ayıramadıklarından, bu durumu görevden ayrıldıkları süre içinde telafi etmeye çalışırlardı. Böylece, kadının fıkıh bilgisinin yanında diğer ilimlerdeki bilgilerini de geliştirmesi istenmiş, yargı çevresindeki hemen her işten sorumlu olan kadının çok çeşitli konularda bilgi sahibi olması amaçlanmıştır (Demir, 2010: 41-42).

Görevdeki kadının süresinin birkaç aylığına uzatılması da mümkündür. Görevdeki başarısı (hüsn-i süluk), padişahın özel bir emrini başarıyla yerine getirmesi ya da mültezimlere yardımcı olması durumlarında kadınların görev sürelerinin uzaması bu

konuda yazılacak rapor üzerine mümkün olurdu. Bu raporu, mevcut kadının yerine geçecek kadı hazırlardı (İnalcık, 2014: 135-136).

Diğer taraftan, kadılar ve mevali görev sürelerini tamamladıkça yerlerine kıdem sırasına göre getirilen, nöbette bulunan mâzul kadı atanır ve bu şekilde yapılan sıra düzenine “Eradif-i Kuzat” denirdi. Hakkında şikâyet bulunan kadılar ile ilgili tahkikat yapılarak, aykırı hareketleri tespit edilenler cezalandırılır ve hatta katledilebilirlerdi (Uzunçarşılı, 2014: 110-111). Bu bağlamda, bazı kadıların yetkilerini kötüye kullandıkları görülmüştür. Kadılık sayısının sınırlı olması, aynı tımarlar için olduğu gibi, büyük bir rekabet yaratmıştır. Bu durum, kadıların atanmak için yıllarca aday kadı olarak beklemelerine neden olmuştur. Yıllarca bekleyen kadılardan bazılarının da adı atanır atanmaz yolsuzluğa karışmıştır (İnalcık, 2013: 122). Zaman zaman kadıların atanması konusunda usûlsüzlükler ortaya çıkmış, kadılıkların parayla satıldığı iddia edilmiştir. Bazı kadıların, devletin uzun savaşlar nedeniyle eyaletlerle yeterince ilgilenememesi sonucunda halka zulmettikleri, usûlsüz para talep ettikleri görülmüştür. Bu tür olaylar nedeniyle tahkikat yapılmıştır. Bu nedenlerle de kadı tayinleri ile ilgili olarak kanun ve nizamlar çıkarılmıştır. III. Mehmed, Anadolu kadıaskeri Damat Muhyiddin Efendi ile ilgili olarak, kendisine iletilen şikâyetler neticesinde onu görevden almıştır (Halaçoğlu, 2014: 129).

Diğer taraftan, kadıaskerin tayin edilmesi konusuna, merkezi yönetim tarafından önem verilirdi. Tayin olmak isteyen kadıaskerler mabeyne¹³ ya da şeyhülislamığa dilekçe yazar, mabeyn dairesi şeyhülislamın görüşünü dikkate alarak konuyu padişaha arz ederdi. Kadıaskerlerin tayinleri, azilleri konularında padişah yetki sahibiydi (Özer, 2014: 32-37). Kadıaskerler basit bir memuriyet konumunda bulunmadıklarından, tayin ve azil kararlarına padişah müdahale ederdi. Osmanlı Devleti’nin, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren yaşadığı duraklama döneminde, çoğunluğu yenilgiyle sonuçlanan uzun savaşlar nedeniyle, devlet içindeki düzenin bozulmasıyla üst bürokraside sadrazam, şeyhülislam gibi kişilerin görevlerine son verilmesinden kadıaskerler de etkilenmiştir. Devlet içindeki düzensizlik sebebiyle, kadıaskerlerin sayıları plansızca artmış ve mevleviyet kadılarının görev süreleri çok kısa sürmeye başlamıştır (Özer, 2014: 32). Bu dönemde kadıaskerlerin görevden alınmalarının artması, bu mesleğin itibarını da sarsmıştır (İpşirli, 1988: 278).

¹³ **Mabeyn:** Padişahın dışarı ile olan işlerine bakan ve dilekleri kendisine ulaştırın memurların görev yaptığı sarayda bir dairedir. Bkz. <https://www.turkcebilgi.com/mabeyn>, (28.01.2018).

Kadıaskerlerin görevden alınmalarına; hastalık, vezîr-i âzamla anlaşmazlık, görevi ihmal ve suistimal, ilmî açıdan noksanlık, görevde isteksizlik, siyasî olaylar ve padişah değişikliği gibi sebepler gösterilebilir (İpşirli, 2002: 141).

Yukarıdaki bilgiler ışığında; kadıların tayinlerinin, kimi zaman kendi talepleri, kimi zaman görevlerinde göstermiş oldukları başarılar/başarısızlıklar veya karıştıkları olumsuz durumlar, kimi zaman kadının elinde olmadan isteği dışında görev süresini tamamlaması gibi sebeplerle gerçekleştiği söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde kadıların dereceleri itibariyle; Mevleviyet, Büyük-Küçük Kaza Kadılıkları, Sancak, Vilayet ve Eyalet Kadılıkları olmak üzere gruplara ayrıldığını söyleyebiliriz (Arık, 1997: 9).

2.5.1. Mevleviyet Kadılıkları

Kadılık görevini bir kazada yaparak süresini dolduran kadı, İstanbul'da bağlı bulunduğu kadıaskere mülâzemet ederdi. Bu mülâzemet süresinin 3 yıl olduğu ilgili fermanlarda belirtilmiştir. Mülâzemet, kadının bilgi ve tecrübesini arttırıp daha yüksek bir mevkiye tayin olması için gerekliydi (İnalçık, 2014: 135). İlk defa kaza kadılığına tayin edilen mülâzımların kadılık derecelerinde yükselmek suretiyle şeyhülislam olmaları mümkündü (Akgündüz ve Cin, 1989: 231). Kadılık kurumunda, kıdemi yüksek olan kadılıklara “mevleviyet” ve buralarda görev yapan kadılara ise “mevâli” ismi verilmiştir. Bu tür kadılıklar idari ve askerî açıdan bağımsız yapıda ve her yerde olmadığı için sayıları fazla değildi (Özer, 2014: 24). Bunlar “mevleviyet” rütbesindeydiler. Büyük şehirlerin mahkemelerine özel olan ve mevleviyet denilen kadı mansıpları (yani kendilerine takdir olunan maaş, vazife-cihet) yüksek bir payedir. Bu gibi yerlere atananlar hem gelirleri, hem itibarları bakımından yüksek bir derecede bulunurdu (Akdağ, 1974: 402).

Mevleviyetler iki çeşitti, bunlardan sancaklarla bazı eyaletlerin kadılıkları günlük 300 akçeli mevleviyetlerdi. Örneğin; XVII. yüzyılda, Sivas ve Silistre eyaletleri günlük 300 akçelik mevleviyet olduğu halde, Tokat sancağı günlük 500 akçelik bir mevleviyetti. Mevleviyetlerin en yükseği 500 akçe yevmiyeli olanaydı. Bunlar (500 akçelik) önemli eyaletlerin kadılıklarıydı. Mevleviyetler için kadılık süresi bir yıldır. XVI. yüzyıl ortalarına kadar kadıaskerlerin, sadrazama bir üst makama atanmaları yönündeki talebi üzerine yapılırken, daha sonra şeyhülislamın sadrazam vasıtasıyla

yaptıkları talep üzerine atamaları yapılmıştır. Mevleviyet olan büyük kadılıklar, XV. yüzyılda İstanbul, Edirne, Bursa, Filibe, Sofya, Selanik, iken sınırlar genişleyince sayıları artmış (Beyazıt, 2009: 199) ve XVI. ve XVII. yüzyılda bunlara Şam, Halep, Mısır, Diyarbekir, Bağdat, Budin de eklenmiştir. Ancak, zamanla önemleri nedeniyle; Konya, Kudüs, Bosna, Kütahya, Üsküdar, Tırhala, Yenişehir, Belgrad, Ankara, Kayseri, Tokat, Erzurum, Trabzon gibi diğer bazı eyaletler de büyük mevleviyet olmuşlardır (Uzunçarşılı, 2014:101-102).

Günlük beşyüz akçeli büyük mevleviyetlerin, XVI. yüzyılda belirli bir sıra düzeni ve dereceleri bulunmamaktaydı. İstanbul, Edirne, Bursa kadılarından biri kadıaskerliğe atanırdı, çünkü bunların maaş ve dereceleri aynı olduğundan aralarında fark yoktu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, şeyhülislam, bütün ilmiye mensuplarının üstünde olacak şekilde konumlanınca mevleviyetler de değişikliğe uğramıştır. İstanbul kadısı, Anadolu ve Rumeli kadıaskeri olmak üzere bir sıra izlenmeye başlanmış ve bu usûl XVII. yüzyılda yerleşmiştir; Rumeli kadıaskeri şeyhülislam olmuştur. XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak mevleviyetler şunlardı: Rumeli ve Anadolu kadıaskerleriyle İstanbul kadısı, Mekke, Edirne, Bursa, Mısır, Medine, Şam, Kudüs, Halep kadıları. Bunlar öncelikle tayin edilecekleri kadılığın rütbesini alır daha sonra da bilfiil kadı olurlardı. Bunlardan sonra ise; Selanik, Galata, Yenişehir, Filibe, Üsküdar, Havas-ı Kostantiniyye (Eyüp), İzmir, Bağdat, Diyarbekir, Manisa, Sofya, Belgrad kadıları; bunları takiben ise; Ankara, Gelibolu, Mihaliç (Bursa, Karacabey), Bosna, Sakız, Trablôs, Kayseri, Maraş, Tire, Birgi, Balıkesir, Menemen, Erzurum, Tokat, Sinop, Mudurnu, Boyabat, Lefkoşe, Kandiye ve Kamanice mevleviyetleri gelmekteydi (Beyazıt, 2009: 199).

Ayrıca, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Mekke kadılığına ilave olarak Medine kadılığı da, İstanbul kadılığından sonra Haremeyn kadılığı adı ile en yüksek derecede kabul olunmuş, ondan sonra Bilad-ı hamse, Mahreç ve Devriye Mevalisi olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır. Bilad-ı hamse adı verilen mevleviyetler önceleri Mekke, Edirne ve Bursa iken, sonra Mısır'da eklenerek buna Bilad-ı erbaa mevleviyeti denilmiştir. Ancak, Mekke ve Medine Haremeyn mevleviyeti adıyla yükselince Şam kadılığı da eklenerek Bilad-ı erbaa adı verilen dört büyük kadılık olmuştur. Sonraları

XVIII. yüzyılda Filibe kadılığı da eklenerek Bilad-ı hamse mevleviyeti oluşmuştur (Uzunçarşılı, 2014: 105-106).

Öte yandan, Mahreç mevleviyetleri, üçüncü derecedeki mevleviyetlerdendi ve bu kadılara mahreç mevalisi adı verilirdi. Önceleri Kudüs, Halep, Tırhala (Yunanistan), Yenişehir, Galata, İzmir, Selanik iken sonraları, havass-ı refia yani Eyüp ve Üsküdar, Sofya, Girit ve Trabzon'un da katılmasıyla sayısı onbire çıkarılmıştır. Bu, mahreç mevalisinin mâzulleri bir üst derecedeki Bilad-ı hamse kadısı olurlardı. Devriye mevleviyetleri ise en küçük derecedir. Bunlar önceleri; Maraş, Bağdat, Bosna, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, Konya, Filibe, Diyarbekir iken, sonraları Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sivas ve Çankırı kadılıkları olmuştur. Buralarda kadılık yapanlar süreleri dolup, mâzul olduktan sonra mahreç mevleviyeti payesini alırlar, sıraları gelince de mahreç mevâlisi olurlardı (Doğan, 2013: 15).

2.5.2. Büyük-Küçük Kaza Kadılıkları

Mevleviyet adı verilen büyük kadılıklar dışında kalan kadılıklar kaza kadılıklarıdır. Kaza kadılıkları da kendi içinde derecelendirilmiştir ki yeni başlayan bir kadı en düşük dereceli yerden başlatılırdı.

Büyük-küçük kaza kadılıkları; Rumeli, Anadolu, Mısır'daki kazaların kadılıkları şeklinde üç sınıfa ayrılırdı. Rumeli'de kadılık yapanlar, Rumeli kadıaskeri defterlerinde kayıtlı olduğu için, Anadolu kadılığına geçemezlerdi. Buna rağmen; Rumeli kadılıklarında ilerlemeleri mümkündü. Aynı durum, Anadolu kadılıkları için de geçerlidir (Altundağ, 1967: 346). Bu bağlamda, kadıların, kesin ve gerekli bir neden olmadan bir gruptan diğerine geçmeleri hemen hemen mümkün değildi. Bu şekilde bir yer değişikliği, o kadının bağlı bulunduğu kadıaskerin, bu durumu gerektiren sebepleri şeyhülislama bildirmesi ve onun da durumu padişaha arzı ve padişahın da bunu uygun bularak onaylamasıyla beraber bu konuda özel bir emr-i hümayun çıkarması ile mümkündü (Arık, 1997: 10). Diğer taraftan, Rumeli'deki kaza kadılıkları dokuz sınıfa, Anadolu'dakiler on sınıfa, Mısır kadılıkları ise; altı sınıfa ayrılmıştır.

Rumeli kadılarının dereceleri; Rumeli kadıaskerine bağlı olan kadılar, mülâzemetten sonra en düşük derecede olan Cinad'dan başlar, bunu takiben de Eğri (Bu

iki yerde Macaristan'dadır), İnebahtı, Salise, Saniye, Karib-i Ala ve Site-i Rumeli'ye kadar devam ederler ve en son da bu dereceden emekli olurlardı. İçlerinden değerli olanlardan ikisi, Rumeli kadıaskerinin divânında, danışman olarak bulunurdu. Bu şekilde, Rumeli'deki kazalardan her biri, dokuz dereceye ayrılmıştır (Uzunçarşılı, 2014: 98-99).

Anadolu kadılarının dereceleri; Anadolu kadıaskerine bağlı bulunan Anadolu kadılıklarını da en aşağı dereceden başlayarak; Tasia, Samine, Sabia, Sadise, Hamise, Rabia, Salise, Saniye, Musûl ve Sitte-i Mısır dereceleri olarak sayabiliriz. Böylece Anadolu kaza kadılıkları da on dereceye ayrılmıştır (Arık, 1997: 10).

Mısır kadılarının dereceleri; Sadise, Hamise, Rabia, Salise, Musûl ve Sitte-i Mısır olmak üzere altı edereceye ayrılmıştır. Sitte-i Anadolu ve Sitte-i Mısır derecelerinden emekli olan ikişer kişi, Anadolu kadıaskerinin divânında müşavir olarak bulunurdu. Bunlara “Tahta başı” adı verilirdi. Bunlar kadıaskerin sağında ve solunda oturmalarına göre sağ tahta başı ya da sol tahta başı olarak adlandırılmışlardır. Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazalarda kadılık görevini yürüterek rütbe olarak da en üst derece olan Sitte adı verilen dereceye ulaşanlara eşraf-ı kuzat denirdi. Tüm bu kaza kadılarının tayini kadıaskerlere aitti; bunlar yaptıkları tayinleri divân düzeni bozulduktan sonra, bizzat padişaha arz etmeyi bırakmışlar ve daha sonraları tespit ettikleri tayin defterini şeyhülislama takdim ve onun aracılığı ve sadaret yoluyla padişaha arz ederlerdi (Uzunçarşılı, 2014: 100).

Ayrıca, kadıların adli, idari ve belediye görevlerini yerine getirirken, doğal olarak bazı yardımcılarını bulunuyordu. Kadının görevleri gereği ilişki içinde bulunduğu bu yardımcılarının görevlerine bu bölümde yer verilmiştir.

2.6. KADILARIN YARDIMCILARI

Kadının adli, idari ve belediye görevlerini tek başına yerine getirmesi mümkün olmadığından, bu görevleri yerine getirirken bir kısım yardımcılarına ihtiyaç duyulmuştur. Kadılara yardımcı meslek gruplarının başlıcaları; naip, imam, muhızır, kâtip, müftü, tercüman, subaşı, asesbaşı ve muhtesibdir.

2.6.1. Naip

Mahkemenin asli görevlilerinin başında naib gelmektedir. Naib, kadının vekili demektir. Naiblerin atanmaları, teftiş ve azilleri kadılar tarafından yapılmıştır (Ortaylı, 1977: 257). Ancak, naip Osmanlı kadısı tarafından tayin edilse de, kadının, naip sayısını arttırabilmek, bölgesi dahilinde yeni bir mahkeme kurabilmek için, merkezden tayin ve kuruluş konusunda izin alması gereklidir. Örneğin, 23 Ocak 1586 tarihinde verilen bir hükümde, saltanat makamından İstanbul Kadı'sına "İstanbul'da beş mahkeme olup bunların yeterli olmadığını, hususen kış mevsiminde uzaktan gelmenin zor olduğunu bildirmişsin. Tahkik edip gereken yerde mahkeme ihdas edüp, icra-yı ahkâm-ı şer'iyye eylesin" demiştir. Dolayısıyla, yeni bir naip mahkemesi kurulması düşünülen yerin, diğer yerleşim yerlerine olan mesafesi, ulaşımı gibi kriterlerin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında o yerin nüfus ve iş hacmi de, değerlendirme yapılırken dikkate alınan kriterlerdendir (Ortaylı, 2015: 30).

Bununla birlikte, naip, kadıların adli alanda olduğu gibi, mülki alanda da en büyük yardımcılarıdır. Kazâ dairesi içinde, örneğin nahiye gibi küçük birimlerin başına kendi fonksiyonlarını yerine getirmek üzere, kadılar bir naip tayin eder ve naiplerin üst makamı sıfatıyla iş ve işlemlerine karışabilirlerdi. Ayrıca, naiplerin yaptıkları işlerle ilgili kadının onayını almaları gerekirdi (Arık, 1997: 27).

Ancak, Osmanlı kadısı tarafından atanan naip, kadının yargı yetkisi dahilindeki her nahiyenin başına tayin edilirken genel olarak o yerin ulemasından seçilirdi ve bu kişilerin aynı zamanda medreseden icazet almış olmaları gerekirdi. Naibler, kadı adına onun görevlerini yerine getirirdi. Yani davalara bakmak, keşfe çıkmak naiblerin başlıca görevleri arasındadır (Ortaylı, 1976: 98)

Öte yandan, kadının ölümü veya azli durumunda naibin de azli gerekli değildir. Zira; her ne kadar naib kadının vekili ise de, asıl olarak hükümdarın vekili olarak kabul edilir. Naiblerin atandıkları zaman ve kazançlarından kadıya belli bir meblağ vermeleri gerekmektedir (Arık, 1997: 21). Naibin tüm bu görevleri dikkate alındığında, kadıların yargılama görevlerini yerine getirirken en önemli yardımcısının naibler olduğu söylenebilir.

2.6.2. İmam

Kadınların, naiblerden sonraki yardımcıları, cemaat arasındaki sorunları çözmeye rolü olan ancak hukuki olarak bir yetkisi olmayan imamlardır (Ük, 2016: 28). Mahalle birimlerinin başı olan imamlar, naiblerden sonra, fiziki hiyerarşide kadınların en önemli yardımcılarıdır, diyebiliriz. Ancak, imamların yargı ile ilgili olarak hiçbir görevleri yoktu. Bazen birtakım anlaşmazlıkları, bir cemaat üyesinin yakınlık havası içinde çözmeleri mümkün olmuştur (Ortaylı, 1976: 99).

Bunun yanında, imamların asayiş ve düzenin sağlanması, mahallede içki içilmemesi, sokakların temiz tutulması, taşınma, evlenme, boşanma işleri ile ilgilenmek gibi sorumlulukları vardı (Bozatay ve Demir, 2014: 84).

Diğer taraftan, padişah beratı ile atanan imamlar görevlerinin karşılığı olarak “vazife” adı verilen bir ücret alırlardı ki bu ücretin de vakıflardan karşılandığı anlaşılmaktadır (Arık, 1997: 28) İmamların diğer bir gelir kaynağı da halktan toplanan ilmühaber harçları ile cenaze ücretleri olmuştur. İmamların gelirlerinin mahalle sakinlerinin servetlerine ve gelirlerine göre farklılaştığı bilinmektedir (Bozatay ve Demir, 2014: 84). İmamların yargı sürecinde herhangi bir görevi olmasa da toplum içindeki olumlu ilişkileri ve görevleri nedeniyle sözlerine toplum tarafından değer verildiğinden bazı anlaşmazlıkların çözümünde rol almışlar böylece de kadınlara fiili olarak yardımcı olmuşlardır.

2.6.3. Muhzir (Adli Polis)

Muhzır, adli polis olarak görev yapan memura verilen addır. Muhzırlar, davacı ve davalıyı mahkemeye getirmekle görevliydi (Ortaylı, 1977: 258). Bu görevlerinin karşılığı olarak aldıkları ücrete ihzariye denirdi (Akgündüz ve Cin, 1989: 234).

Muhzırların sayısının çok olduğu mahkemelerde muhzirbaşı bulunurdu (Akgündüz ve Cin, 1989: 234). Muhzirbaşı olabilmek için bir dilekçeyle merkeze başvurarak “muhzirbaşılık beratı” alınması gerekirdi. Muhzirbaşı, bu görevi ya bizzat ya da iltizama vermek suretiyle yürütürdü (Arık, 1997: 22).

Diğer taraftan, muhzirbaşı ve muhzirlerin, isimlerinin mahkeme zabıtlarının altında yer alması mahkemedeki “şuhudü'l-hal” grubundan olduklarını göstermektedir (Arık, 1997: 22-23).

Ayrıca, kanunnâmelerde halka zulmeden muhızlıların görevlerine son verilmesine, bu gibi kişilerin de, muhızlılık görevine getirilmemesine yönelik hükümler bulunmaktadır. Bunların haksız ve usûlsüz uygulamaları açıkça ortada ise kadıların bu kişileri istihdam etmeleri yasaktır. Aksine davranan kadıların görevden alınması emredilmektedir (Demir, 2010: 51).

2.6.4. Kâtip

Osmanlı Devleti'nde, mahkeme tarafından yapılan yazışmalar, iddia, savunma gibi taraf beyanları ile tanıkların beyanlarının zapta geçirilmesi gibi işlemler, kadının yardımcılarında olan mahkeme katibi tarafından yerine getirilirdi. Kâtiplerin mahkeme ilamının yazılma usûlünü (ilm-i sak) bilen ve güvenilir kişilerden olmasına dikkat edilmiştir. Kâtipler, genel olarak medrese çıkışlı ve mahkeme uygulamaları konusunda da tecrübeli kişilerdi, bu nedenle de kadılar naib seçerken çoğunlukla tercihlerini kâtiplerinden yana kullanmışlardır (Demir, 2010: 62-63).

Katibin yukarıda sayılan görevleri dışında, sicillerin saklanması, düzgün tutulması, merkezden gelen fermanları, iltizam beratlarını kaydetmek, vakfiye, hüccet, ıtak name¹⁴ gibi belgeleri düzenleyip, saklamak gibi görevleri de vardı (Ortaylı, 1977: 257). Yine kâtipler, kadı tarafından, mahkemeyi ilgilendirilen konularla ilgili keşif yapmak, dava ile ilgili durumlara has olarak tahkikat yapmak, suçluları suç üstü yakalamak vb... konularda görevlendirilebilirdi. Kadı, kâtip olarak seçtiği kişiyi bir yazı yazarak başkatibe bildirirdi. Kâtipler, çalışmalarının karşılığı olarak belli bir ücret alırlardı (Arık, 1997:23).

2.6.5. Müftü

Müftü, şeriat ile ilgili bilgisi iyi olan, verilecek hükümlerin şer'e uygunluğu konusunda "fetva makamı" sıfatıyla kadıya görevinde yardım eden kişidir. Ancak, müftünün kadıya yaptığı bu yardım resmîyet taşımazdı. Padişah, müftülük görevini o çevrede tanınan bir müderrise verirdi. Müftünün, kadıya vermiş olduğu fetva karşılığında bir miktar para alması mümkün ise de bu iş için maaş alması söz konusu değildi. Öte yandan, müftünün bağlı olduğu makam da şeyhülislamdır. Yargılama sırasında taraflar

¹⁴ **Itak name:** Serbest bırakmaların kayıt edildiği defter. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Dini-Terimler-SozluGu/Detay/ITAK/3293>. (23.08.2018)

kesin bir ispatta bulunamazlarsa ya da kadı kati bir karara varamaz ise ve kararın sorumluluğunu müftü ile paylaşmak isterse, müftünün görüşünü almak üzere kendisine başvurabilirdi. Müftü ise; şer'i şerife uygun olarak kendisinden sorulan meseleyi hanefi mezhebi kurallarına göre ve bazı anonim isimler (örneğin erkekler için Zeyd, Amr ve Bekir, kadınlar için Hind ve Zeyneb gibi) kullanarak sorunu teorik olarak çözerdi. Genel olarak, kısa ve kesin olan fetva da, cevap çoğunlukla sadece "evet" ya da "hayır" biçiminde olurdu. Zaman zaman da fetvanın arkasından usûlen "Allah bilir" denirdi (Arık, 1997: 24).

Öte yandan, Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar müftüler, kadıaskerden az maaş almaktadır. Sonraki dönemde müftü Ebussuud Efendi'nin maaşına yapılan zamla birlikte müftülük ilmiye anlamında kadıaskerlik makamının üstüne çıkmıştır. Bu durum XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1983: 590).

2.6.6. Tercüman

Tercümanlar, Osmanlı hukuk kurumunun en önemli görevlilerinden biridir. Davacı ve davalının iddia ve savunmalarının hakkıyla anlaşılabilmesi ve adâletin gerçekleştirilebilmesinde önemli bir role sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin nüfusunun önemli bir kısmı Türk asıllı olmayan kişilerden meydana gelmekteydi ve bu kişiler için de mahkemelerde tercüman bulundurulması gerekirdi. Tercüman tayini adil ve güvenilir kişiler arasından, padişah fermanıyla gerçekleşmiştir (Saydam, 2014:302).

Bu bağlamda, özellikle zimmîlerin yaşadığı bölgelerde bulunan mahkemelerde tercüman görevlendirilmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu görevlilerin isimleri belgelerde "kadı tercümanı" olarak yer almıştır. Tercümanlar hakkında bir şikâyet olması halinde teftiş edilerek görevden alınabilmeleri mümkündür (Demir, 2010:58).

Bugün de, taraflar meramlarını anlatabilecek ölçüde Türkçe bilmiyorsa, mahkeme tarafından tercüman atanmaktadır. Tercüman giderleri, yargılama gideri olarak değerlendirilmemekte ve devlet hazinesi tarafından karşılanmaktadır.

2.6.7. Subaşı

Osmanlı Devleti'nde, bir unvan olarak subaşı; bir şehrin muhafazası anlamında kullanılmıştır. Subaşı, ilk devirlerde merkez tarafından tayin edilmesine rağmen, XVI.

yüzyıl sonlarından başlamak üzere, beylerbeyi ve sancak beyleri tarafından onlara bağlı bir memur şeklinde tayin edilmiştir. Her sancak, kazaya karşılık gelecek şekilde subaşılıklara ayrılarak, subaşının bölgesinde bad-ı heva denilen vergileri (niyabet, resm-i arusane, cürm-ü cinayet) toplaması ve kolluk görevini yerine getirmesi sağlanmıştır. Subaşı, kolluk görevini kadı adına bir başka deyişle ona vekâleten yerine getirirdi. Dolayısıyla da, merkezin ve kadının emirlerini yerine getirmek, suç işleyenleri yakalamak, kadının suçlu bulup hakkında hüküm verdiği kişileri cezalandırmak ayrıca hapsine karar verilenleri hapsedmek subaşının görevleri arasındadır (Demir, 2010:52-53). Bununla birlikte, geleneksel idare sisteminde, kolluk görevi yargıya ilişkin bir görevdir. Bu nedenle de kadı, kendisine ait olan kolluk görevini vekâleten subaşıya vermiştir (Ortaylı, 2015: 35).

Subaşılar, vergi toplaması açısından bugün vergi dairelerinin görevini üstlenmişken, kadının adli görevleri ile ilgili emirlerini yerine getirmesi bakımından adli kolluk gibi (suç işleyeni yakalayan polis ve jandarma içerisinde adli kolluk görevlisi olarak belirlenenler) görevleri üstlenmiştir. Diğer taraftan, subaşılardan yerine getirdiği bir başka görev olan, hakkında kadı tarafından hüküm verilen kişilerin hapsedilmesi yani cezaların infazı bugün ceza infaz kurumu personeli tarafından yerine getirilmektedir.

2.6.8. Asesbaşı

Osmanlı Devleti'nde şehirlerde geceleri dolaşan güvenlik kuvvetine ases denirdi. Asesler, asesbaşının idaresinde bulunurdu (Osmanlı Devlet Teşkilatı 1, 2006:85). Ayrıca, asesbaşılık; yeniçeri ağa bölüklerinden birisinin adı iken, asesbaşı da bu bölüğün kumandanına verilen isimdi. Asesbaşı yeniçeri ocağı içerisinde idamların infazı, törenlerde çevrenin güvenliğinin sağlanması gibi askeri görevlerin yerine getirilmesinden sorumluydu (Demir, 2010: 54).

Asesler, aynı subaşılardan gibi kolluk görevi yapmakla birlikte, subaşılardan gündüz çalışırken asesler geceleri çalışırlardı. Asesler ve subaşılardan arasında bu şekilde bir görev taksimi bulunmaktaydı. Asesler, geceleri şehirdeki dükkânların güvenliğini sağlamışlar ve karşılığında da her dükkândan ayda birer akçe almışlardır. Bu ücrete "asesiyye" denilirdi. Aseslere gelir sağlayan bir başka durum da, geceleri hırsız ve sarhoşları yakalamalarıydı. Bu durumda kişilerden alınan para cezasının (cerime) onda biri aseslere verilirdi (Demir, 2010: 54).

2.6.9. Muhtesib

Muhtesibler diğere adlarıyla ihtisâb ağaları, kadının şehir yönetimindeki en büyük yardımcılarıdır. Bunlar Osmanlı şehir merkezindeki günlük hayatın düzen içinde sağlıklı bir şekilde işlemesi için, atölye ve pazarların denetlenmesi, narhın¹⁵ saptanması, kaliteli mal satılıp satılmadığının kontrol edilmesi, umumi yolların düzeni, çevre temizliği kontrolü, yeni iş yerlerinin açılabilmesi için ruhsat verilmesi, ihtisâbiye adı verilen verginin toplanması, yönetim tarafından tespit edilmiş olan kıyafetlerin giyilip giyilmediğinin tespit edilmesi gibi konularda yetki sahibiydi. Muhtesipler, bütün bu işleri yardımcıları vasıtasıyla yerine getirmişlerdir, muhtesip yardımcılarının sayısı şehrin nüfus ve iş potansiyeline göre belirlenmiştir (Kazıcı, 2010: 100-102). Ayrıca, kadının alt yapı çalışmaları ve imar faaliyetleri gibi konularda ise yardımcısı mimarbaşydı (Es, 2008: 29).

2.7. KADILARIN UNVANLARI VE KONUMLARI

Kadılar medreselerden mezun olduktan sonra, kadı olmadan önce mülâzım yani stajer kadı olurlardı. Staj döneminin, üç yıllık süresini tamamlayan aday kadılar küçük bir kazada ve maaşı en düşük olacak şekilde göreve başlarlardı. Küçük kazada iki yıl zorunlu görev süresini doldurduktan sonra ise, daha büyük bir kazaya tayin olmayı beklerlerdi. İki yıl sonra tayinleri olmaz ise en fazla iki yıl süren ve “zaman-ı infisal” denilen sürenin dolmasını beklerler ve bu süre içerisinde kadılık görevi yapmadıkları için de farklı işler yaparak kendilerini geliştirme imkânı bulurlardı. Kaza kadılıklarında belli bir süre görev yapıp zorunlu kazâ görevini tamamlayan bilgi donanımı ve çalışmaları ile kendini gösterip öne çıkan kadılar, merkezde “tahta başı” denilen ve sancak merkezlerine görevlendirmeyi bekleyen kadılar arasında yer alırdı (Yetkin, 2013: 389). Bununla birlikte, atamaları aynı anda yapılan üç kadının kendi arasında becayiş yapabilmesi mümkündü (İpşirli, 1998: 669).

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kurulan kadılık makamı, varlığını devletin sona ermesine kadar sürdürmüştür. Ancak devletin gerileme dönemlerinde

¹⁵ **Narh:** Muhtesibin kadı aracılığıyla tespit ettiği; durum, ticari fiyat, emek ve mevsim gibi faktörlerin etkilemesiyle değişen fiyat sistemidir. Ahali ve esnafın ileri gelenleri, narh gibi önemli konularda kadıya yardımcı olurlardı. İlber Ortaylı, (1975), *Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine*, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, Ankara, ss. 95-107.

merkezi yönetimin zayıflamasıyla birlikte, mahalli gücün kadılık makamına müdahale ettiği görülmüştür. Mahkemeyi basma olaylarına kadar bu mesele ileri gitmiştir (Ortaylı, 2001: 70-71). Kadılık kurumunda Tanzimat dönemine doğru sorunlar bir hayli artmıştır. Bu kurumu düzeltmek amacıyla iltimasın ve görevi kötüye kullanmanın önüne geçilmeye çalışılmış, bu da tayin, yükselme, görevden alınma gibi işleri kanunlara bağlama yoluyla yapılmıştır (Erçin, 2015: 18). Diğer taraftan, kadıların görevlerini doğruluk ve adâlet ile yerine getirmemeleri durumunda kadıların cezalandırılmaları söz konusu olsa da, kadılara uygulanan idam cezası nadiren görülmüştür. IV. Murat'ın Bağdat seferi sırasında, yolları temizletmeyen İznik kadısını idam ettirmesi protesto edilmiştir. Kanuni'nin Kızıl Yenicesi kadısını menzil parasını çalması nedeniyle astırması gibi olaylar dışında bu kuralın çiğnenmesine pek rastlanmaz (Ortaylı, 2001: 70).

Kadıların unvanları (lakap, elkâb) da rütbe ve derecelerine göre değişmiştir. Meselâ kaza kadılarının beratında kullanılan elkâb "kudvet-i kuzâtü'l-İslâm, umdet-i vülâti'l-enâm, mümeyyiz-i helâl ani'l haram"dır. Mevleviyet pâveli olan sancak kadılarının elkâbı (unvanı) ise, Fatih kanunnâmesinde belirtilmiştir ve daha gösterişlidir "Mevlânâ... zîde fazluhu" şeklinde olmuştur. İslam asırları boyunca, kadılara hürmet gösterilmiş ise de, Osmanlı Devleti'nde bu durum tüm ilmiye mensubu ve kadılar için artmıştır (Ortaylı, 2001: 73).

Kadıların toplum içindeki konumları ile ilgili bize fikir veren en önemli unsurlardan biri ise protokol ve törenlerdeki yerleridir. Kadıların unvanları ve konumları başlığı altında kadıların protokol ve törenlerdeki yerleri anlatılmıştır.

2.8. KADILARIN PROTOKOL VE TÖRENLERDEKİ YERLERİ

İslam tarihinin hemen hemen her döneminde kadılar en yüksek makamlara yükselme imkanı bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde de ilmiye sınıfından olmaları nedeniyle, farklı bir yere sahip olmuşlardır. Abbasiler Dönemi'nden itibaren kadının ayrı bir giysisi ve tören kıyafeti olmuştur (Ortaylı, 1976: 107).

Osmanlı Devleti'nde, kadılar devlet protokolünde önemli bir yere sahiptiler. Protokoldeki konumları rütbelerine ve derecelerine göre değişiklik göstermiştir. Fatih Kanunnâmesi'nde; "Beylerbeyler vüzerâdan bir tabaka aşağıdır ve taht kadılarına tasaddur ederler. Dar-üs-Saltanatım kadısından gayrisi defterdarlarımdan aşağı

otururlar". Ayrıca, kanunnâmede:"Dâr-üs-Saltanatım kadısı beylerbeyi ile beraberdir." şeklindeki ifade ile İstanbul kadısının beylerbeyi ile eşit olduğuna işaret edilmiştir. Diğer kadıların protokoldeki yerleri de, görev yaptıkları sancak ve kazaların maddi ve siyasi önemlerine göre şekil almaktaydı. Mesela Fatih Kanunnâmesi'ne göre "60 akçadan yukarı ve 70 akça kadılar"ın el öpmeleri bir kanundur. Padişah Rumeli ve Anadolu kadıaskerini, görevde olan ve emekli olmuş İstanbul kadılarını, mevali adı verilen eyalet ve taht kadılarını ayakta karşılardı. Resmî bayramlaşma törenlerinde, şeyhülislâmın arkasından Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri ile emekliye ayrılmış İstanbul kadıları ve onların ardından da İstanbul kadısı Padişahın elini öperdi. Bu sırada sadrazam elindeki deftere göre Üsküdar Kadısı'na kadar her kadı geldikçe adlarını okuyup, onları padişaha arz ederdi (Arık, 1997: 70).

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nde kadıaskerlerin unvanları da kanunnâmelerde yer almıştır. Kadıaskerler; Divân-ı Hümâyun'a gelirken, çavuşbaşı ve kapıcılar kahyası tarafından karşılanıp, müzakereler bittikten sonra, vezîr-i âzama tanındığı gibi, sofranın kurulması ayrıcalığı bulunmaktaydı. Kadıaskerler padişahların çeşitli etkinliklerine tören kıyafetleriyle gelip, protokolün ilk sırasında yer alırlardı. Ayrıca kadıaskerler seferlerde padişahların yanında giderler, kendisiyle sohbet ederlerdi. Aynı zamanda, sultanların düğünlerinde, şehzadelerin sünnet düğünlerinde, Ramazan ve Kurban bayramlarında, padişahların cenaze namazlarında ve şehzadelerin sancağa çıkışları gibi nedenlerle yapılan törenlerde protokolde hazır bulunurlardı (İpşirli, 2002: 142).

Kadıaskerler harici protokolde de önemli bir yere sahiptirler. Örneğin yabancı devlet elçilerinin kabulü esnasında Rumeli ve Anadolu Kadıaskeri dış işleri bakanının yanında yer alırdı. Sadrazamın elçiyi kabulünde de bulunurlar, gelen kahve ilk olarak sadrazama sonra ise her iki kadıaskere, ondan sonra ise elçiye verilirdi (Gür, 2017: 99). Öte yandan, kadılar, ilmiye sınıfının ayrıcalıklarına sahip olmuşlardır. Bu durumun kendileri için başlıca sonuçlarından biri de, ehl-i örf gibi siyasetle cezalandırılmamak olmuştur. "İlmiye sınıfının kanı akıtılmaz" şeklindeki kuralın istisnası Osmanlı Devleti tarihinde pek az görülmüştür (Ortaylı, 1976: 107).

Ayrıca, Osmanlı Devleti yargı teşkilatında, kadılar eğitim durumlarına göre göreve gelmekteydiler. Yine görev yerinin büyüklüğüne göre aldıkları maaş da

farklılaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde yargı teşkilatında terfi konusu önem arz ettiği için bu bölümde yer verilmiştir. Elbette kadıların da tabii oldukları bir terfi sistemi bulunmaktaydı. Terfi edilmesi durumunda hem görev yerinin hem taşıdıkları unvanın hem de maaşlarının değişmesi söz konusuydu.

2.9. KADILARIN TERFİ SİSTEMİ

Osmanlı Devleti bürokrasisine baktığımızda, derece olarak mevleviyet kadılıklarından düşük olan kadılıkların, kadıaskere bağlı oldukları görülmektedir. Kadıların mülâzım olup mesleğe girdikten sonra, kadı olarak göreve başlamaları ve mesleki kariyerlerinde ilerlemeleri mümkündür (Ük, 2016: 34). Her meslek dalında olduğu gibi kadılık mesleğinde de ilerlemek için bir terfi sistemi vardı. Kadıların terfi alması ile doğru orantılı olarak maaşları da artış göstermiştir.

2.9.1. Terakki Alma

Osmanlı Devleti'nde, kadıların derecelerine göre gelirlerinin artırılmasına terakki, denirdi (Gündoğdu, 2009: 714). Kadıların tayin edilirken aldıkları terakkilerle bir üst rütbeye ilerlemeleri söz konusu olmuştur.

Kadıların; mülâzemet süresi ile birlikte toplam meslekte geçirdiği sürenin en fazla elli buçuk yıl olduğu görülmüştür (Beyazıt, 2009: 226-230). Meslek hayatı boyunca terakki belli şartlarla verilirdi ve bu her kadının alabileceği bir şey değildi (Gündoğdu, 2009: 714). Terakkinin farklı şekilleri ve dönemleri vardı. Kadıların, milletin rıza ve memnuniyetini kazanmaları, idari görevlerinde başarılı olmaları, adâletli olmaları gibi durumlarda kadıasker tarafından terakki verilmiştir. Bu durumun kadılarda hızlı yükselme için bazen kötüye kullanıldığı görülmüş, ancak terakkiler yoluyla ilerleme durdurulamamıştır. Kariyerinde nadiren ilerleme kaydeden kadıların zorunlu emekli olması durumu “tekâ’üde hareket” şeklinde ifade edilmiştir (Beyazıt, 2009: 237).

Osmanlı Devleti'nde kadıların belli bir eğitim seviyesine gelmeleri, belli bir mesleki kıdeme ulaşmaları ve başarıları nedeniyle terfi almalarının yanında şikâyet edilmeleri, denetlenmeleri ve görevden alınmaları da söz konusu olmuştur.

2.10. KADILARIN DENETİMİ VE GÖREVDEN ALINMASI

Osmanlı Devleti'nde yargılama yetkisi padişaha aitti ancak bu yetki padişahlar tarafından kadılar aracılığıyla kullanılmıştır. Yargı yetkisi, kadıya vekâlet yöntemiyle geçmiş olsa da, bu yetkinin asıl sahibi olarak padişah, her zaman kadının verdiği kararların kontrolünü gerçekleştirme, gerekli görmesi halinde iptal etme, yeniden yargılama kararı alma yetkisine sahip olmuştur (Ekinci, 2001: 962). Diğer taraftan, kadılar bağımsız olmakla birlikte, yalnızca padişah ve Divân-ı Hümâyun'a karşı sorumlulukları bulunmaktaydı (Taş, 2008: 27). Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nde, kadılık kurumunun elbette denetlenmesi gerekmiştir. Fakat, bu konuda görevli "teftiş kurulu"na benzer bir yapı oluşturulmamıştır (Bozatay vd., 2014: 76). Buna rağmen, bir kadının haksız bir kararı veya yanlış bir tutumu olduğunda, milletin kadıyı şikâyet etmesi üzerine padişah, bir beylerbeyi veya sancak beyini "müfettiş paşa" unvanında görevlendirebilirdi. Yine, denetim için dergâh-ı âli çavuşlarından biri "mübaşir müfettiş" unvanında veya merkezden başka bir kadı "toprak kadısı veya seyyar kadı" adıyla görevlendirilirdi (Ortaylı, 1976:106). Bu şekilde, Osmanlı Devleti'nde kadı, bir başka kadının iş ve işlemlerini padişah fermanıyla denetlemiştir. Bu gibi teftişler özellikle kadıların neden olduğu yolsuzluğun arttığı yerlerde yapılmakla birlikte, teftiş için seyyar kadılar görevlendirilir, gerektiği hallerde davalara da bu kadılar bakardı. Bu kadılara "mehayif müfettişi" adı verilmiştir (Ortaylı, 1976: 106). Diğer taraftan, müfettiş olarak görevlendirilen kadılar, şikâyet konusunu araştırıp tanıkları dinledikten sonra, neticeyi padişaha arz etmişler, suçsuz bulunan kadıların tekrar uygun bir göreve atanmaları konusunda ferman çıkmıştır (İpşirli, 1984: 216).

Kadıların görev süresince; hediye alma, ticaret, borç alıp verme ve ziyafet vermek gibi faaliyet yapmaları kesinlikle yasaktı (Özer, 2014: 29). Herhangi bir yolsuzluk yaptığının anlaşılması halinde kadı, merkeze gönderilmiştir (Ortaylı, 1976: 106). Bu kadıların verdiği kararın haksız olduğu iddiası varsa, davalara yeniden bakılırdı (Özkorkurt, 2008: 234). Kadının, kul hakkını ilgilendiren konularda hatalı karar vermesi durumunda, kısas gibi iade imkânı olmayanlar hariç olmak üzere, zarar hazineden tahsil edilir. Ancak, kasıtlı olarak yapıldığının tespiti halinde zarar ilgili kadının mallarından tazmin edilerek, kadı azledilirdi (Gür, 2017: 98). Bununla birlikte, kadılar çeşitli hastalıklar sebebiyle akıl sağlığını kaybetmek, engelli duruma gelmek, usûlsüzlük

yapmak, imanını kaybetmek, suç işlemek, bilgisizliği anlaşılacak ve mesleki yetersizliği görülmek gibi durumlarda meslekten çıkarılmışlardır (Özer, 2014: 26-30).

Ayrıca, kadıların atandıkları yerde naiblerini ve kendilerinden önceki kadıların işlemlerini denetlemek gibi bir yükümlülüğü de vardı. Kadıların, yirmi aydan fazla bir yerde görev yapması, milletle fazla içli dışlı olması, görev ve yetkisini kötüye kullanma ihtimali açısından uygun bulunmamıştır (Ortaylı, 1976: 107).

Özellikle Osmanlı Devleti'nde kadıların buldukları yerdeki görevlerinin sona ermesinin bir takım sebepleri bulunmaktadır. Bunlar;

- Kadıların buldukları yerdeki görev süresi olan yirmi ayın tamamlanması anlamına gelen müddet-i örfiyenin bitişi,
- Beratsız (yetki belgesi) olmadan çalışma, kadılık stajını yerine getirmeden atanma, mümkün olmayacak derecede hızlı yükselme, görev değişikliği belli olan kadıların yerine atanan kişiyi beklemeden görevlerinden ayrılma, izinsiz ve bilgi vermeden görev yerini terk etme, vatandaş ile geçinememe, bilgisizlik ve beceriksizlik nedeniyle görevi yerine getirememesi gibi sebeplerle azledilmesi,
- Vefat etmesi,
- Ruh ve beden sağlığının yerinde olmaması veya hastalık durumunun olması,
- (Tehir) Göreve zamanında başlamaması,
- Feragat etmesidir (Alan, 2015: 122-135).

Sonuç olarak, kadının görevinin sona ermesi çeşitli sebeplere dayanmakta ve bu sebepler kanunlara, devletin ihtiyaçlarına, kazanın durumuna, vatandaşın talep ve şikâyetlerine, kadının kendisinden kaynaklanan sorunlar ve davranışlarına göre değişmektedir (Alan, 2015: 135). Osmanlı Devleti'nde, kadıların denetimini yapmak üzere bugünkü anlamda bir teftiş kurulu bulunmasa da, kadıların denetimsiz bırakılmadığı çeşitli yöntemlerle denetime tabi tutuldukları ve özellikle merkezi yönetimin şikâyetleri dikkate aldığı, padişah fermanıyla denetim yapmak üzere, zaman zaman merkezden zaman zaman ise, şikâyet edilen kadıya yer olarak en yakın yerde görev yapan kadının görevlendirilerek konunun araştırılmasının sağladığı anlaşılmaktadır.

2.10.1. Kadınların Yargısal Denetimi

Osmanlı Devleti'nde kadınların yargısal denetimleri söz konusuydu ve haksız bir karar verdikleri iddia edildiğinde dava yeniden ele alınırdı. Osmanlı devletinde bu denetim Divân-ı Hümâyun tarafından yapılmıştır. Mahkemenin verdiği karara razı olmayan taraf bizzat ya da dilekçe vermek suretiyle davasını Divân-ı Hümâyun'a taşıyabilirdi. Divan bu kararı bozup yeniden hükme bağlayabileceği gibi, ilgili yer kadısına davayı sonuçlandırması için hüküm de gönderebilirdi. Bazen de başka bir kadının davayı görmesi için görevlendirilmesi söz konusu olmuştur (Ekinci, 2001:986, 989).

Ayrıca, Divân-ı Hümâyun'un genel yargı denetimi yanında, yargı işlerinde genel olarak bir üst mahkeme olarak çalıştığını söylemek mümkündür. Bu mahkemede kadıaskerler, şer-i yargıyı temsil ederken, vezîr-i âzam ve diğer ehl-i örf üyeler ise örf-i yargıyı temsil ederlerdi. Divân-ı Hümâyun mahkeme olarak hem ilk elden kesin hüküm verebilmekte hem de bir çeşit temyiz mercii olarak çalışmaktaydı (Mumcu, 2007: 68).

Bu bağlamda, şer'iyye sicillerinden, Divân-ı Hümâyun kayıtlarından; ağır bir cezayı gerektiren, özellikle had suçları, had cezası veya unsurlarında eksiklik olması nedeniyle başka bir örfi cezayı gerektiren suçlar, kısas suçları ile askerlerin işlediği suçlarla ilgili verilen hükümlerin Divân-ı Hümâyun'a havale edildiği, Divân-ı Hümâyun tarafından incelenmeden infaz edilmediği anlaşılmaktadır (Şentop, 2005: 114).

Bununla birlikte, Divân-ı Hümâyun'un da çeşitli şekillerde denetlendiğini söylemek mümkündür. Fatih zamanına kadar divâna padişah başkanlık ettiği halde, daha sonra bu usûlden vazgeçilmiştir. Padişahın başkanlık ettiği dönem için bir denetimin varlığından söz etmek zordur. Zira, padişahın huzurunda alınan kararlar kesindi. Padişah Divân-ı Hümâyun toplantılarına doğrudan başkanlık etmeyi bıraktıktan sonra, toplantıları dinleyebilmesi için "Kasr-ı Adil" denilen bir yer oluşturulmuştur ki buraya divân üyeleri baktığında padişahı görmeleri mümkün değildi. Bu şekilde, Divân-ı Hümâyun doğrudan padişah tarafından denetlenmiştir. Yine, Divân-ı Hümâyun ile ilgili bazı konuların padişaha arz edilmesiyle denetlenmesi, kıyafet değiştirmek suretiyle bizzat padişahın ya da görevlendireceği kişilerin yöneticiler ile ilgili bilgi toplaması, dilekçe toplanması denetim yollarına örnek verilebilir (Mumcu, 1976: 135-138). Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nde adâletin sağlanmasına verilen özel önemin göstergesi olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bu bağlamda, padişahlar da adâletin tecellisinin en yakın takipçileri olmuşlardır.

2.10.2. Kadıların Mesleki Teminatı

Kadıların mesleki teminatı yönünden İslam hukukuna bakıldığında, kadıyı azletme yetkisinin devlet başkanında olduğu anlaşılmaktadır. Kadıyı azletme konusunda İslam hukukçuları arasında gerekçe gösterilmesinin gerekliliği konusunda görüş farklılıkları bulunsa da, bunun keyfilik anlamına gelmediği ileri sürülmüştür (Özkorkurt, 2008: 233).

Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde kadının bir suçu olmadan azledilmesi mümkün değildi. Fakat, bulunduğu kadılıktan daha üst bir makama gelmesi söz konusu ise makamından alınabilirdi (Öztuna, 2004: 159).

Hâkimlik teminatı açısından, 1834 yılında bir düzenleme yapılarak; hâkimlerin istifa etmedikleri ya da haklarında bir şikâyet olmadıkça azillerinin söz konusu olmayacağı ve şikâyetin de araştırılacağı vurgulanmıştır (Ekinci, 2004: 242).

Osmanlı Devleti'nde hâkimlik teminatı, 1876 Anayasasında hüküm altına alınmıştır. 1876 Anayasasının 81. maddesinde “Kanunu mahsusuna tevkifan tarafı Devletten hasbolunan ve ellerine berat-ı şerif verilen hâkimler la yenazildir.” denilerek devlet tarafından seçilen ve ellerine yetki verilen hâkimlerin azledilemeyecekleri hükme bağlanmıştır (Sever, 2007: 95).

Sonuç olarak, 1834 yılına kadar kadıların mesleki teminatına ilişkin bir düzenleme bulunmasa da, kadıların azledilmelerinin bir sebebe dayandırıldığı ve keyfilik anlamına gelecek bir işlemin yapılmadığı anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE KADILIK KURUMUNUN SONA ERMESİ

Kadı, Osmanlı Devleti'nde, yargı kurumunun işleyişinde en önemli çalışanlardandır. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda çok saygın olan bu meslek giderek itibar kaybetmiştir. Özellikle eğitim kalitesinin düşmesi, rüşvetin, usûlsüzlük ve haksızlıkların artması, kadılara yönelik şikâyetleri de beraberinde getirmiştir. Padişahlar ara ara durumu düzeltmek için çalışmışlar ise de başarı sağlayamamışlardır. Bunun yanında, Tanzimat öncesinde III. Selim ve II. Mahmud'un önemli yenilik girişimleri olmuştur. Bu bölümde; eğitim ve öğretim alanındaki bozulmaların kadılık kurumuna yansımaları, yenilik girişimleri ve kadılığın sona ermesi aktarılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, XVI. yüzyılda, tıpkı diğer kurumlar gibi kadılık kurumunun işleyişinde de bozulmalar meydana gelmiştir (Çadırcı, 1982: 189). Özellikle eğitim sistemindeki bozulmalar, kadılık sisteminin bozulmasında en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1. EĞİTİM VE ÖĞRETİM ALANINDAKİ BOZULMALAR

Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim oldukça uzun sürmekte ve on iki aşamalı bir medrese 20 yılda tamamlanabilmekteydi. Medreseyi tamamlayanların önünde iki seçenek olurdu. Birincisi mezun olduğu medresede danışman olarak kalıp terfi alıp müderris olmak (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 32), ikincisi ise medresede müderris olarak kalamıyor ise, kadı olarak atanmaktı. Osmanlı Devleti'nde ilmi olarak en seçkin olanların kadılığa atanmadığı görülmektedir (Paşa, 1972: 88). Bu da bize gösteriyor ki, Osmanlı Devleti'nde medreseyi tamamlayanların ilk tercihi müderris olabilmek için medresede kalmaktı, ancak en başarılı olanlar medresede kalabiliyordu, diğerleri için en iyi seçenek ise, kadı olarak atanmaktı.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin kurum ve kuruluşlarında bozulmanın başladığı XVI. yüzyılda, ilk olarak bilinçsizce açılan yeni medreselerde eğitim-öğretim bozulmuş, torpil sistemi başlamış, hak etmeyenlere unvan ve devlet hizmetleri emanet edilmeye başlanmıştır. Öyle ki, mülâzemet görev kağıdı dahi para ile satılmıştır. Çünkü mülâzemetlik, ulema olmanın giriş kapısıydı. Bu durum millete maddi bir karşılıkla mülâzım olabilme imkanı vermiştir. Böylece, kısa yoldan kadı ve müderris olunmaya başlanmıştır. Yanmış yıkılmış, yalnız arsası kalmış binası bile olmayan medreselere bile müderris atanmaya başlanmıştır. İsmi var cismi yok, bir takım göstermelik medreselerde görev yapan müderrisler ortaya çıkmış ve hepsi de devletten maaş almıştır. Öğrenci sayısı

arttıkça öğretim yapılmaz olmuş, sınav yalnız medrese öğrencilerine yapılır hale gelmiştir. Bazı kimselerin yakınlarına da sınavsız memuriyetin yolları açılmıştır. Vezîrler ve üst düzey devlet görevlilerinin bazıları da, işe yaramayan çocuklarını, ilim yoluna haksız şekilde sokabilmiştir. Böylece, ilim alanı cahillerle dolmuş, herhangi bir liyakatı, ehliyeti ya da kabiliyeti yok iken, bir şekilde müderris olanlar, yükselerek mevleviyete erişmiş daha sonra en üst rütbe olan kadıaskerliğe geldiklerinde, Devlet-i Aliye'nin hiçbir işine yaramayıp, hakları olarak görüp aldıkları arpalıklarını, küçük görerek kibirlenmişlerdir. Birinin adamı olup başka yollarla ellerine mülâzemet belgesi geçirenlerin, bilim adamı dairelerinde ismini okuyamaz kişiler olarak gelip yargılama yapmaya başlamasıyla da işler daha da kötüye gitmiştir. Bütün bunlar, kadılık sisteminin bozulmasını sağlayan nedenlerdir. Böylece, müderris ya da kadı olabilmek için gerekli olan kaideler bozulduğundan, bu görevler sadece kibir makamı haline gelmiştir (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 33-34).

Nitekim XVII. yüzyıldan itibaren ilmiye sınıfının ve kadılık kurumunun düzeltilmesi için birtakım önlemler alındığı bilinmektedir. Ancak, bu önlemler de yetersiz kalmıştır (Akdağ, 1974: 251,309). Osmanlı Devleti'nde yaşanan bazı olumsuz olaylar neticesinde diğer kurumlarda olduğu gibi kadılık kurumunda da bir takım bozulmalar ve reform çalışmaları olmuştur.

3.2. KADILIK KURUMUNDA BOZULMALAR VE REFORM ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti'nin özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonraki kurumsal bozulmalar kadılık ve yargı sistemini de önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemindeki bozulmalar gibi kurum ve kuruluşlarda da birtakım sorunlar patlak vermeye başlamıştı. Bu sorunların giderek arttığı XVII. yüzyılda çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu önlemlerden bahsetmeden önce "arpalık" yöntemi hakkında bilgi vermek gerekir. Medrese mezunu uzun süre kadılık yapmış “mevleviyet” derecesi bulunan kadıların atanabilecekleri yüksek makamlar bulunamazsa, ek gelir olarak daha alt derecedeki bir veya birden fazla kazanın kadılığı da verilmiştir. Ülke genelinde yaygınlaşan bu uygulama ile yüksek dereceli kadıların görev yaptıkları küçük kazalara “arpalık” denilirdi. Arpalık sözü “atının arpasına karşılık” deyiminden çıkmıştır (Akdağ, 1974: 251, 309).

Arpalık sistemi güzel bir uygulama olmasına rağmen, zamanla kötüye kullanılmaya başlanmıştır. Yüksek dereceli mevleviyet kadıları kendilerine arpalık olarak verilen kazalara daha önce birlikte görev yaptıkları kişileri naip sıfatıyla atamışlardır. Bu kişiler kazanın kadılık işlerini yürütmüşler ve elde ettikleri arpalık ücretlerinden bir miktarını ellerinde tutmuş, bir kısmını ise asıl arpalık sahiplerine yollamışlardır. Fakat, bu naiplerin aldıkları arpalık payları yetmemeye başlamış ve yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Bu uygulama ise kazanın bulunduğu yerde okur-yazar ya da imam-hatip gibi kimselere bu görevin verilmesi şeklinde olmuştur. Yani küçük kazaların kadılık iş ve işlemleri hukuk bilgisi olmayan kadı olmaya haiz olmayan kişilerce yürütülmeye başlanmıştır. Mali ve idari işlerde uygulanan iltizam¹⁶ yöntemi kadılık kurumunda da geçerli olmuştur (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 35). Ayrıca, XVII. yüzyılda ülkede idari olarak önemli değişiklikler yapılmış, yeteri kadar eyalet olmadığından "paşa" unvanı bulunan kişilere birkaç sancağın geliri "arpalık" şekilde teslim edilmeye başlanmıştır. Paşalar da, arpalıklarını vekiller aracılığıyla idare etme yoluna gitmişlerdir (Akdağ, 1974: 216). Arpalık olayında olduğu gibi, kurumlardaki usûlsüzlükler yüzünden XVIII. yüzyılda da kadılık sistemi ile ilgili iyileştirmeye yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, 1716 tarihli fermanda, kadı tayininde liyakata değer verilmediği bu nitelikleri taşımayanlara görev verildiği, kadılık kurumuna dair işleri layıkıyla yerine getiremedikleri için gelirlerinin az olduğu ve geçimlerini idame ettiremedikleri, atamaları yapılan kadı ve naiplerin geçimlerini sağlamak için gittikleri yerlerde zulüm yaptıkları, yolsuzluklara neden oldukları, önlem olsun diye "*mülâzemet-i müstemire*" (Uzunçarşılı, 1988:104) yöntemi ile kadı atanmasına son verildiği belirtiliyordu. Bu süreçten sonra kadılık ya da naiplik görevi almak isteyenler kadıasker huzurunda mülakata girecek ve mülakatı geçenler şeyhülislama iletilecek, kabul edildikten sonra atamaları için ferman yayınlanacaktı. Atamaları için buldukları kademe dikkate alınacaktı. Buldukları görevdeyken maaşları yetersiz geliyorsa, bağlı oldukları kadıaskere durumu bildirecekler, durumları şeyhülislam tarafından uygun bulunursa padişah onayı ile kendilerine daha fazla ücreti olan bir görev tevdi edilecekti. Bu nedenle, kadıaskerlere 21 Nisan 1716 tarihli bir ferman gönderilmiştir. Bunun yanı sıra, 10 Temmuz 1775'te yayınlanan fermanda da kadı tayininin Rumeli ya da Anadolu kadıaskerleri tarafından yapılacağı

¹⁶ **İltizam:** Osmanlı Devleti'nde devlete ait vergi gelirinin özel bir şahsa verilmesini ifade etmektedir. Mehmet Genç, (2000), İltizam, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*, 22:154-158, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddescn.php?MaddeAdi=iltizam>, (09.01.2018).

belirtilmiştir. XVII. yüzyılda devletin birçok kademesinde olduğu gibi kadı atamalarında da usûlsüzlük yapıldığı, idarecilerin atamalara müdahil oldukları bilinmektedir. Bunun yanında, kadı ile naiplerin şer'i hukuka aykırı olarak usûlsüz belge verip gelirlerini çoğalttıkları, gereğinden çok ücret aldıkları anlaşılmış, bu durum şikâyet konusu olmuştur (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 35).

Mesela, 1783'te yazıldığı bilinen Adâlet Fermanı, yargı mensubu kişilerin kanunsuz iş ve işlemlerini konu edinmiştir. Kadıların, haksız yere fazladan para almalarının üzerinde durulmuştur. Bu tür davranışlara karşı önlem amaçlı alınan fetvalar gereğince, fermanlara konu olan aykırı tutum ve davranışlardan vazgeçilmesi emredilmiştir (Özkaya, 1974: 454-458).

Öte yandan, 1789 yılında III. Selim'in tahta çıktığı süreçte Fransız İhtilali nedeniyle, Avrupa ve Dünya'da pekçok değişim yaşanmaktaydı. Fransız İhtilali'nin ardından gelen sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'da üretim artmış ve Osmanlı Devleti maddi olarak bir hayli etkilenmişti. Ülkedeki ekonomik krizle birlikte iç isyanlar çıkmış ve Osmanlı Devleti tarihinin en zor zamanlarını yaşamaya başlamıştı. Saltanatı boyunca (1789-1808) III. Selim, bütün bu olumsuzluklara rağmen önemli yenilikler ve değişimlere imza atmıştı. Bu düzenlemeler arasında, çalışmamıza konu olan kadı ve kadılık kurumu hakkındaki düzenlemeler önemli bir yer tutmuştur. Öncelikle, ulema sınıfının içinde olduğu olumsuz durumlar ile ilgili önlemler almıştır. Padişahlık döneminin ilk senelerinde, ulema sınıfı ile yaptığı görüşmelerde kadı ve naiplerin durumları değerlendirilmiş, Rumeli ile Anadolu kadıaskerlerinin fikirleri alınarak yapılması gerekenler fermanla duyurulmuştur. Bu fermanla; zulüm yapan kadıların, suçları ispatlanırsa görevden alınacakları ayrıca adil olmaları ve yoksullara destek olmaları gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı fermanla belirtildiği üzere; arpalık sahibi kadılar kendilerine bağlı olan kazalardaki arpalıkları naiplere vermemeli, şer-i hukuku bilen, yargı iş ve işlemlerinden anlayan kişileri arpalıklarına gönderip mahkeme gelirlerinin beşte birini bunlara bırakıp, kalanını kendilerine ayırmalıydılar. Kadıların ve naiplerin bu fermanın gereğini yapmamaları halinde, görevden alınacakları hatta cezalandırılacakları bildirilmiştir (İlhan, 2013: 18-20).

Ayrıca, artık kadılık makamının liyakatı olanlara verilmesi, sınav ve mülakat olmadan kadı ataması yapılmaması, şeklinde Rumeli kazaskeri Yahya Tevfik Efendi ile

Anadolu Kadıaskeri Veliefendizade Emin Efendi'ye hitaben emirler yazılmıştır. Tüm bunların yanında, Anadolu ve Rumeli'nin her yerine adâlet emirleri gönderilmiştir. Bu emirlerde, günümüzdeki valiye benzer şehir yöneticisi tayinine kadı ile naibin karışmaması, halkın seçimiyle tayin olunduğunda, kadı ya da naibin tayin kararı belgesi harcı almamaları istenmiştir. Bunun dışında, vergi dağıtım defterlerine (tevzi defteri) 6 ayda bir masrafları doğru bir şekilde kaydedip fazladan bir şey eklememeleri, bunları yaparken de defter tutma harcı almamaları vurgulanmıştır. Bu şekilde, kadıların halka zulüm etmelerinin önlenmesi ve denetim altına alınmaları amaçlanmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 255-256). III. Selim döneminde yeni bir ferman yayınlanarak, mevleviyet kadılarının naipliklerinin; fazla miktarda ücretlerle aşçı, kaftan ağası, hizmetkar gibi kişilere verilmemesi istenmişse de bu fermanın, çok da bir etkisi olmamıştır (Uzunçarşılı, 1988: 118). Bu ferman da göstermektedir ki, naiplik alakasız kişilere, fazla miktarlarda maaşlarla verilmekteydi. Yine aynı yıl ve daha sonraki tarihlerde de eskisi gibi kadıların liyakatlı olmaları, imanlı olmaları, korunmak, gözetilmek yoluyla kendilerine yüksek makam verilmemesi gibi konularda birtakım hükümler getirilmiştir. Buna rağmen, kadıların ilgili olan şikâyetlerin devam ettiği, fermanlar çıkarılması gibi alınan önlemlerin uygulamada yetersiz kaldığı görülmüştür (Paşa, 1972: 2-3).

Diğer taraftan, 1789 yılında III. Selim tarafından şeyhülislamlığa atanan Hamidizade Mustafa Efendi, İstanbul'da daha evvel şeyhülislamlık, kadıaskerlik görevlerini yerine getirmiş merkezde pasif göreve alınmış kadıların kazalara göndermiş, bu sert ve adil duruşu ile birçok kişi tarafından eleştirilmiştir. Ulemayı sindirmişse de, kendisine cephe alan birçok kişinin ve Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın müdahalesi nedeniyle atandıktan kısa süre sonra görevden el çektirilerek Manisa'ya sürülmüştür. Yerine ise, Dürrizade Mehmet Arif Efendi getirilmiştir. 1793 yılının Nisan ayında da bir ferman yayınlanarak ilmiye sınıfında yapılması gerekenler açıklanmıştır. Rumeli ve Anadolu kadılarının bir kısmının liyakatsiz olması sebebiyle, şer'i hükümleri uygulayamadıkları, verdikleri kararların, düzenledikleri resmî belgelerin geçersiz olduğu ve kadılık mesleğine yakışmayan hareketlerinin görülmekte olduğu bu fermanla anlatılmıştır. Yine fermanla, kadılar buldukları kazaların ileri gelenleriyle içli dışlı olup bu durumu da kararlarına yansıtıkları için verdikleri kararların taraflı olduğu ve haksızlık yaptıkları, devletin ve saltanatın bekası için halka yapılan zulmün uygun olmadığı ve tüm bu yapılan yanlışların şeriata uygun olmadığı, taşrada görev yapan tüm

kadınların, naiplerin hak ve adâlet yolundan ayrılmamaları, şeriat hükümlerini uygulamada yeterli ve iman sahibi olmaları gibi konular vurgulanmıştır (Süreyya, 1996: 315-316).

Fermanda ayrıca,

- Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin şeyhülislam, Rumeli kadınlarının Rumeli kadıaskeri, Anadolu kadınlarının Anadolu kadıaskeri taraflarından liyakatlı olanlar içinden tayin edilmesi,
- Kadılardan herhangi birinin şeriata aykırı şekilde zulmettiği anlaşılırsa, bu durumda görevden alınıp, cezalandırılacağı,
- Arpalık sahibi kadınların kazaların gelirlerinden fazla harç almaması, aldıkları tespit edilirse naipleriyle birlikte cezalandırılacakları,
- Otuz, kırk yılda gelinebilen birinci sınıf rütbesine birtakım imtiyazla ulaşan kadınların, ulemanın çoğunu ardında bırakarak mağdur ettiği,
- Kadınların yaklaşık altı bin kişi oldukları, yüksek rütbe verme olayının sınırlandırılması gerektiği, şeyhülislamın üç, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin ise, ikişer yüksek rütbeli kadı atayabilecekleri,
- Sınavsız mülâzemet verilmemesi, sınavsız kadı atanmaması,
- Referansla yüksek rütbe verilmemesi ve üç ayda bir olan kadıasker divânlarında herkesin rütbeleri derecesinde temsil olunması rütbesinin üstünde kimseye yüksek derece verilmemesi, boşalan makamlara atama yapılmaması, uymayanların cezalandırılacağı şeklinde hükümler yer almıştır (Uzunçarşılı, 1988: 257-258).

Kadılar hakkındaki bu ferman, yayınlandıktan sonra 1793 Aralık ortalarında bir hatt-ı hümayun ile bu fermana eklemeler yapılmıştır. Bu hatt-ı hümayun ile Rumeli ve Anadolu kazalarına tayin edilen kadılarına kadıasker divânı dışında kadıasker tarafından bir üst rütbe verilmemesi, bu gibilere verilen üst rütbelerin tanınmayacağı ve mevcut kanuna kesinlikle uygun davranılması emredilmiştir. Kadınların atanma usûlleri ve eğitim-öğretimleri ile ilgili 1793'te alınan kararlara ek yeni düzenlemeler içeren bir ferman da Mayıs 1795'te duyurulmuştur. Bu fermanda şu hususlar belirtilmiştir.

- Yüksek dereceli bir makamda bulunan kadıyla isim benzerliğini kötüye kullanma durumuna karşın, görev kağıtlarına baba isimleri, namları, eski görev yerleri ve yeni görev yeri yazılacak ve bu belge mühürlenecekti.

- Kadıasker divânlarında ismini bile yazamayan düşük eğitim seviyesinde olan kimselerin kadı oldukları görüldüğünde, bu kadıların kararlarını kendilerinin yazıp yazmadığının inceleneceği ve kendilerinin imzalamadığı ilamların tespit olunması halinde kararları yazanların ve imza atanların cezalandırılacağı,
- Vilayet ve kazalardan gelen senet veya mahkeme ilamlarının şer'i nizamlara uygun olmayanların uygulanmaması,
- Kadılardan ihtiyar ve hasta olanlar hariç, arpalıklar için naipleri göndermemeleri kendilerinin kadılıklarına gitmeleri,
- Hastalık ve kocamışlık nedeniyle arpalıklara naip gönderilecekse, naibin şeyhülislam tarafından uygun bulunmasından sonra görevlendirilmesi,
- Rumeli ve Anadolu muhızlıları hariç merkezde kethüda¹⁷ bulundurmaması,
- Yetim kişilerin mallarının ve gelirlerinin vasiliğine atananların güvenilir olmaları, bu gelirleri kendi üzerinde servetleri gibi tasarruf etmelerinin önlenmesi, yetimlerin anne-babasından intikal eden malların mahkeme kararıyla başkasına devredilmesi hükme bağlanmıştır. Kurallara uymayanların cezalandırılacakları ifade edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 259-260).

Görüldüğü üzere, yapılan düzenlemelerle kadı ve naip atamalarında hataların halen sürdüğü, yetersiz ve liyakatsiz kişilerin çok önemli olan adâlet kurumunda görev almaya devam ettikleri anlaşıldığından yasal tedbirler arttırılmıştır. III. Selim'in bütün bu olumsuzlukları önlemek amacıyla kadı olarak atanabilmek için, zorlu bir sınav sürecinden geçilmesine önem verdiği görülmektedir. Fakat alınan bu tedbirler yüzyıllardan bu yana süre gelen kötü alışkanlıkların önünü kesememiş, 1798 ve 1802 yıllarında arka arkaya çıkarılan fermanlarda benzer konulardan bahsedilmiştir. Nitekim 1802'de bu konudaki fermana; kadı ve naiplerin görevli oldukları kazanın ileri gelenleriyle içli dışlı olarak, merkezden gelen yöneticilere tavır aldıkları, bazı bölgelerde kadıların kışkırtmalarının ayaklanmalara neden olduğu, bunun önüne geçmek için; kadıların idari işlere müdahil olmamaları, sadece adâlet ile ilgili konulara bakmaları istenmiştir. Güvenliğin bozulmasında kazanın önde gelenleriyle kadıların uzlaşarak istedikleri gibi hizmet

¹⁷ **Kethüda:** Osmanlı döneminde, varlıklı kimselerin ya da devlet büyüklerinin buyruğunda çalışan, onların birtakım işlerini gören kimse. Günümüzdeki odacı, hizmetli. Bkz. <https://tr.wiktionary.org/wiki/keth%C3%BCda>, (10.03.2018).

etmeyen yöneticileri kimseye danışmadan görevden alıp yerlerine istediklerini seçmeleri, sorunların çoğalarak düzenin bozulmasının sebeplerinden olduğu gibi, hükümeti temsil eden mütesellimlerin¹⁸ "mahkemelerin muhızlıları" gibi görülmeye başlandığı anlatılıyordu. Bu yüzden, kadıların kazanın idari işlerine karışmamaları karışanların cezalandırılacakları hatırlatılmıştır (Çadırcı, 1982: 81). Kadılık sisteminin bozulması ile birlikte, kadıların yargı dışında diğer işleri yapmaları, padişahın elini rahatlatıp toplum içinde işleyişi kolaylaştırmaktan çok yönetimi zorlaştırıcı bir hale dönüşmeye, diğer tüm idari amirleri itibarsızlaştırmaya, adâlete olan güveni sarsmaya başlamıştır.

Bu sebeplerle, III. Selim, kadı ve naiplerin yönetim ile ilgili konulara müdahil olmamalarını istemiştir. Fakat yıllardır devam eden uygulama ve alışkanlıkları değiştiremediği, bu konudaki serzenişlerin II. Mahmud döneminde de sürmesinden anlaşılmaktadır. Kabakçı Mustafa İsyanıyla, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesi ülkede kaos ortamı yaratmıştır. Bu olaya Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahale etmesiyle durum toparlanmış, II. Mahmud'un tahta çıkmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. II. Mahmud güvenilir ve bilgili adamlarını devlet yönetiminde önemli makamlara getirmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılmasıyla çeşitli fermanlar yayınlanmaya başlamış, bu fermanlarda kadılık kurumuna yer verilmiştir. Mesela, 1815 yılında yayınlanan bir adâlet fermanında kadıların ve naiplerin sebep oldukları yolsuzluklardan bahsedilmiştir. Buna göre, kadıların altı ayda bir düzenlenen vergi dağıtım defterlerinden, defter harcı olarak toplam giderler üzerinden kuruş başına birer para almaları kuraldı. Bunun dışında, farklı isimlerde kendilerine ekstra para almamaları gerekiyordu ancak, buna uymadıkları belirtilmiştir. Bu vergi dağıtım defterlerinde, kadıların, "hediye" ve benzeri adlarla kendileri için çokça parayı vergi dağıtım defterlerine girdikleri yine bir başka örnekte ise, tayin ettikleri naipleri sürekli

¹⁸ **Mütesellim:** Osmanlı Devleti'nde taşra görevlerine beylerbeyi, sancakbeyi, muhafız vs. olarak tayin edilen vezir veya beylerin görevlerini teslim almak üzere, kendi hareketlerinden önce gönderdiği memur, vali vekili. Mütesellim doğrudan doğruya, teslim alacağı göreve tayin edilen tarafından vazifelendirilir ve söz konusu görevi asıl sorumlu ve yetkili adına halefinden devralırdı. Bir çeşit vekil olan mütesellimlerin memuriyetleri hükümet merkezinde tasdik olunurdu. Bunların azil ve tayinleri, sicilleri ile ilgili defterler reisülküttab kaleminde işlem görürdü. XVII. yüzyıldan itibaren mâzul vezirler ve mevali, kendilerine tahsis edilen has veya arpalığa gitmeyip, İstanbul'da ikamet imkânı buldukları takdirde, bu yerlerin kendilerine ayrılan gelirlerini toplamak ve bakımlarını kontrol etmek üzere görevlendirdikleri vergi memurları da mütesellim adını taşımakta idiler. Sultan II. Mahmud devrinde 1826'dan sonra iller idaresinin tasfiyesinde mütesellimlik ortadan kaldırılmış, merkezi sistem hakim kılınmıştır. Bkz. <http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=312>, (03.04.2018).

değiştirerek, her yeni görevlendirmeden ücret aldıkları görülmüştür (Çadircı, 1982: 82-83).

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere, kadıların yolsuzlukları ve usûlsüzlüklerini önlemek için sürekli fermanlar çıkarılmıştır. Bunlardan biri de, 1829 yılında ilan edilmiştir. Bu fermanda, şeriat hükümlerinin doğru uygulanmamasının, halka zarar verdiği ve bu kaideleri doğru uygulayan kadılar ile naiplerin mesleği hakeden kişiler oldukları, şer'i hukuka aykırı uygulama yapanların cezalarının verilmesi durumunda düzeleceğine işaret edilmiştir. Yine kadıaskerler tarafından gereksiz yüksek rütbe verilmemesi şeklinde, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerine iki ayrı adâlet emri iletilmiştir. Ancak, diğer fermanlar gibi bu fermanlar da işe yaramamıştır. Bunun üzerine, 1834 yılında naiplerle ilgili bir emir yayınlanmıştır. 1834 yılında yayınlanan bu yeni fermanla, naiplerin sürekli değiştirilmesinin millete zarar verdiği, serzenişe neden olduğu, şikâyet ve istifa ile naiplerin görevden alınmaması, mahkemelerde gereğinden fazla ücret alınmaması, kadı ve naipler arasında bir anlaşmazlık varsa şeyhülislamlığa başvurulması bunların yanında, şeriatın uygulayıcısı olan naipler ve idareciler ile ilgili şikâyet olursa, Rumeli'deyse Rumeli kadıaskeri, Anadolu'daysa Anadolu kadıaskeri veya gerekirse şeyhülislam tarafından müfettiş atanarak durumun araştırılması ve suçu tespit edilenlerin cezalandırılması için gerekenlerin yapılması emredilmiştir. Yayınlanan fermanda ayrıca, taşradaki kadı ve naiplerin görevlerini kötüye kullandıkları, aldıkları kararların birbirine uymadığı, adil davranmadıkları, kanuni harçlar haricinde halktan zulüm yaparak haraç aldıkları belirtilmiştir (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 43).

Anlaşıldığı üzere, yayınlanan fermanlar ve emirler kadı ile naiplerin ne şekilde görev yapacaklarını sık sık anlatmış ise de, netice alınamamıştır. Bu nedenle, Mayıs 1838'de "Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi" adı ile ayrıntılı bir yasa çıkarılarak kadılık kurumunda köklü bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme, II. Mahmud tarafından yargı alanında Tanzimat dönemi öncesinde yapılan son düzenleme olmuştur. "Tarik-i İlmiyye 'ye Dair Ceza Kanunnamesi" 1838 yılında basılarak birer kopyası tüm vilayet ve sancak merkezlerine gönderilmiştir (Çadircı, 1982: 139-161).

Kanunun giriş bölümünde; şer-i hükümleri uygulamayan yargı mensuplarının suç işlediği, naiplerin pek çoğunun uygun olmayan davranışlarının bulunduğu, bu durumlara karşı tedbir almak ve tüm yargı teşkilatını ikaz etmek üzere padişahın onayıyla

bu kanunun ilan edildiği anlatılmaktadır. Kanuna göre, halkın hizmetinde olan yargı mensuplarının yerine getirdikleri görevlerinde kişisel gereksinimler ve şeriatın öngördüklerinden başka bir yol tercih etmeleri durumunda gerekli uyarının yapılarak, kendilerine çeki düzen vermeleri, aksi halde bu işi yapmaktan men edilmeleri, rüşvet aldıkları veya iltimas yaptıkları tespit edilenlerin cezalandırılmaları hükme bağlanmıştır. Ayrıca, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin görevleri başında rüşvet ile kadı atadıklarının tespit edilmesi durumunda, aldıklarının para sahibine iade edilmesi, haksız yere rüşvetle sahip olunan görev ve unvanın söz konusu kişiden alınarak, kadıaskere de ceza verilmesi, görev süresi biten kişilerin görev süresi uzatılmak istendiğinde şeyhülislamın onayının alınması, kurallara uygun olarak yapılmayan işlemlerin geçersiz olduğu, “aralık” şeklinde, kendilerine kazaların hukuk iş ve işlemlerinden elde edilen gelir verilen naipin, maaş ve harçlar dışında gelir elde ettikleri yani rüşvet aldıklarının anlaşılması durumunda, rüşvetin geri istenerek naibin görevden alınması, gerekli liyakati ve ilmi olsa dahi, ahlâk dışı kadılık veya naiplik mesleğine yakışmayan hal ve hareketleri olan kişiye, yargı görevinin verilmemesi yönünde düzenleme yapılmıştır. Bu kanunla birlikte kadı veya naip olmak isteyenlerin, şeyhülislamın başkanlığında şeriat işlerinde çalışmış üç veya dört kişiden oluşan bir heyet tarafından sınav olunarak, şer-i hükümleri uygulamak üzere yeterli bulunanlara şeyhülislam tarafından “Mühürlü Pusûla” (yeterlik belgesi) verilmesi, yeterlik belgesi olmayanların hile ile naip olması halinde, görevden alınmaları emredilmiştir (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 44-45).

Diğer taraftan, bir kişinin, naip veya kadı olmak istemesi durumunda mülakata girmesi ve mülakatta başarılı olması halinde, derecelerine göre kazalara kadı olarak tayin edilmeleri, başarısız olanlar için yeniden eğitim ve öğretim görmelerinin önerilmesi, sancak dahilindeki küçük kazaların yargı işlerinin yakın bir büyük kaza kadısı tarafından görülmesi, ancak arada 6 saat ve daha fazla mesafe varsa, büyük kaza kadısının denetiminde olmak şartı ile “naip” atanması, bölgede büyük kaza bulunmuyorsa 3 veya 4 küçük kazanın birleştirilerek bir naip atanması, kadılık veya naipliğe atananların rüşvet veya kayırmacılık yaptığı tespit olunursa meslekten atılmaları, gerek İstanbul' da ve gerekse diğer bölgelerde kadınların, Müslüman veya gayrimüslim kendilerine başvuranlar arasında fark gözetmeksizin, şer-i hukuka göre karar vermeleri yönünde düzenleme yapılmıştır. Ayrıca, bir kişi öldüğünde mirasının dağıtımını kadınların yapması ve bundan harç alınmaması, eğer miras çocuğa veya akli dengesi bozuk birine düşerse miras için

vasi, kayyum veya nazır atanması, sonra terekenin açık arttırma ile satılarak, masraflar düşüldükten sonra miras sahipleri arasında bölüştürülmesi, kayıp, çocuk ya da hasta olan miras sahipleri için vasilerin mirası saklaması, mirastan bazı kişilere üç şahit teminatıyla borç verilebileceği, her üç yılda bu gibi terekelerin muhasebesinin yapılması, toplanan gelirlerin ana sermayesine eklenmesi, bu konuda haksızlık ya da kadıya baskı yapılamayacağı hükme bağlanmıştır (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 45-46). Burada, kadıların kişisel hakları koruma görevinden söz edilmiştir. Kadıların, vasi ve kayyum atama görevi verilmiştir. Yine kayıp, hasta ya da çocuk olan mirasçılara ait terekenin denetimi de kadıların bırakılmıştır.

Diğer taraftan, Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi'ne 1838 yılında ek yapılmıştır. Ekte kanunun yürürlüğe girmesinden önce kadı ve naip olanların tekrar mülakata tabi tutulmasının pek çoğunun işsiz kalmasına neden olacağı düşünüldüğünden görevi başında olan kadı ve naiplerin sınava alınmayacağı ancak ilk defa atanacak kadı ile naiplerin şeyhülislamın seçeceği bilgili bir kişi tarafından mülakata alınmaları, iki kişinin de şahit olarak bulundurulması kuralı getirilmiştir. Bu uygulama günümüzdeki mülakat komisyonlarına benzememektedir. Kanuna göre, sınav heyetinin tek bir kişinin karar vermesiyle seçim yapacağı hükme bağlanmıştır. Atamaların, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin teklifleri, şeyhülislamın onayı, hükümetin oluru ve padişahın uygun görüşü ile gerçekleşmesi şeklinde olacağı tekrarlanmıştır (Çadırcı, 1982: 159-161).

Daha önce ifade edildiği üzere, Anadolu'nun birçok kenti arpalık olarak kadıaskerlerle, ulemaya verilmiştir. Kadıların da görevleri başına gitmeyerek yerlerine naiplerini göndermişler ya da şehirde bulunan birini naip atayarak yargı görevini yürütmeye çalışmışlardır. Naiplerin birçoğunun bilgisiz olması, kendi geçimlerini sağlamak, arpalık sahibine istediği ücreti ödemek için haksızlık yapmalarının da önünü açmıştır. Bu durum yine, önceki yıllarda olduğu gibi yoğun şikâyetlere sebep olmuştur. II. Mahmud öncelikle, yaptığı mevzuat çalışmalarıyla, kadıların sadece yargılama faaliyetleri ile uğraşmalarını sağlamaya, böylece de şikâyetlerin önüne geçmeye çalışılmıştır.

Öncelikle İstanbul'da, sonrasında eyalet ve sancak merkezlerinde ihtisab¹⁹ iş ve işlemlerini ihtisab nazırlarına bırakması, nüfus sayımı yaptırdıktan sonra nüfus işlerini yürütmek ve bir yerden bir yere gidip gelmeyi takip etmek üzere defter nazırlığı teşkilatının oluşturulması, köy ve mahallelerde muhtarlık birimlerini kurarak halk ve hükümet arasında bağlantı olarak muhtarlara yetki verilmesi, kadıların yetki alanlarını daraltan gelişmeler olmuştur. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, öncelikle padişah ve ailesine ait vakıf işlerinin bu işlerin idaresi için kurulan Evkaf Nezaretine bırakılması, kadıların vakıflar üstündeki etkinliklerinin de azalmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler, kadıların yargılama faaliyeti hariç başka şeylerle uğraşmamalarını sağlamaya yönelik yapılan düzenlemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, kadılar merkezden gönderilen emir ve fermanları halka duyurmak, sürgün iş ve işlemlerini yürütmek, milletin yöneticilerle ilgili şikâyetlerini hükümete iletmek gibi görevleri yürütmeye devam etmişlerdir. Anlaşıldığı üzere, kadıların idari işlere karışmalarının sakıncalarının görülmesi ve II. Mahmud'un kadıların yetkilerini sınırlandırması sonucunu doğurmuştur (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 49).

Osmanlı Devleti kurumlarında meydana gelen bozulmalar nedeniyle yukarıda anlatıldığı gibi bazı düzenleme ve yenilikler yapmıştır. Bu yenilikler görüldüğü üzere

¹⁹ **İhtisab:** Osmanlı Devleti teşkilatında köklü değişikliklerin yapıldığı Sultan II. Mahmud Han zamanında, 1826 yılında, yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra şehir idaresinde bir boşluk doğdu. Bunu gidermek için de daha geniş yetkilerle kontrolü sağlayacak yeni bir idari sistemin kurulması gerektiğinden, ihtisab nazırlığı kurularak, başlangıçta muhtesib, ihtisab ağası veya ihtisab emini ünvanı ile ihtisab işine bakan kimse de ihtisab nazırı ünvanını aldı. Her türlü inzibati görevi üstlenen bu teşkilata, bostancıbaşı, mimarbaşı, hamam ve hamallar yazıcısı gibi vazifelilerle, mahallelerin nüfus kayıt ve yoklamasını yapan mahalle mukayyidleri, bazan da mahalle imamı yardımcı görevli kabul edildi. 1845'te şurta (polis) ve 1846'da zaptiye müşirliği kurulduğundan, ihtisab nezaretinin bir kısım vazife ve yetkileri yeni kurulan bu müesseselere devredildi. Nezaret ise, sadece narh ve esnaf işine bakar oldu. Nezaretin yetkilerinin sınırlanarak başka müesseselere devredilmesi ve memleketin içinde bulunduğu durum, birçok aksaklıkların meydana gelmesine sebep olunca, bazı tedbirler alındı. 1854'te yapılan bir resmi tebliğ ile İstanbul Şehremaneti (Belediye) idaresi kuruldu ve ihtisab nezareti lağvedildi. Muhtesib, devleti temsilen bu vazifeye getirildiği için geniş bir tazir (cezalandırma) yetkisine de sahipti. Okulları teftiş eder, düşmanın eline geçtiği zaman işine yarayabilecek her türlü harp malzemesinin satışını yasaklardı. Çarşıların nizam ve intizamını sağlamaya, ölçü ve tartıları kontrol etmeye, dinle alay edenleri takibe, komşu hakkına tecavüzü önlemeye, zimmîlere ait binaların Müslümanlarınkinden daha yüksek yapılmamasına dikkat etmeye kadar varan yetkilere sahipti. Muhtesib, herhangi bir şikâyet beklemeden kendi yetkisini kullanarak bizzat halk içinde dolaşarak gördüğü uygunsuz hallerde müdahale ederdi. Bir muhtesibin uygunsuz hareket eden bir kimse hakkında işlem yapabilmesi için her şeyden önce, yapılan kötü işten haberdar olması gerekirdi. "Falanca bu suçu işlemiş olabilir" gibi bir düşünce veya rastgele kimselerin lafları ile bir kimse hakkında işlem yapamazdı. Kendisi veya kendisine yardımcı memurların şahid olmalarıyla münkerin işlendiğine bizzat kanaat getirmesi veya iki adil Müslümanın şahadet etmesi lazımdı. Bundan sonra muhtesib yapılan işin kötülüğüne göre suçluyu dil veya el ile cezalandırırdı. Bkz. <http://www.turkcebilgi.com/ihstisab>, (12.02.2018).

daha çok XVIII. yüzyılın başlarında, III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808–1839) dönemlerinde yapılmıştır.

III. Selim (1789-1807), bu dönemde medreselerin üzerine de eğilmiş ve bazı önlemler almıştır (Çadırcı, 1982:139). Sürekli iç isyanların meydana geldiği bir ortamda III. Selim, tüm olumsuzluklara rağmen saltanatı sırasında, özellikle kadılık ve yargı alanında önemli yenilikler yapmıştır (İlkan, 2013:18). III.Selim'den önce bu konuya ilk değinen ferman 2 Nisan 1716 'da yayınlanmış ve kadıaskerlere gönderilmiştir. Bu fermanda, kadı atamalarında liyakatı olmayanların görevlendirildikleri vurgulanarak, kadılık ve naiplik görevine atanan liyakatsiz kişilerin görev yerlerinde gelir elde etmek amacıyla zulüm yaptıkları, yolsuzluk yaptıkları, önlem olarak “*mülâzemet-i müstemire*”,²⁰ yöntemi ile kadı atanmasına son verildiği belirtilmiştir. Yine kadılık ya da naiplik yapmak isteyenlerin, kadıasker önünde sınava tabi tutulacağı, uygun görülenlerin şeyhülislama iletileceği, olur alındıktan sonra atanmaları için ferman yayınlanacağı vurgulanmıştır. Atamalar da ise; sınav derecelerinin göz önüne alındığı, görev yaptıkları yerde kazandıkları gelir yeterli olmuyorsa bu durumu bağlı oldukları kadıaskerlere bildirmeleri, sonra mevcut durumlarının şeyhülislama iletilerek, olur verilmesi halinde padişahın onayı ile kendilerine daha fazla geliri bulunan bir görev verilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, 1783 tarihinin Eylül ortalarında kaleme alınan Adâlet Fermanı, ehl-i şer'in hukuksuz davranışlarını ele almıştır (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 35-36).

Öte yandan, III. Selim ilk kez yürütme ile yargı işlerinin birbirinden ayrı tutulması yolunda adımlar atmış ve yargı alanındaki sorunlar ile ilgili fermanlar yayınlamış olsa da ciddi bir başarı elde edemediğini II. Mahmud döneminde aynı sorunların devam etmesinden anlamaktayız. Bu sorunlara yönelik, II. Mahmud 1815 yılında yayınladığı Adâlet Fermanı'nda kadıların yaptığı hukuksuz işler ve alınacak önlemler üzerinde durmuştur. Bu bağlamda, II. Mahmud Dönemi'nin sonlarında kadı ve naiplerin giyim kuşamıyla ilgili olarak bile düzenleme yapma ihtiyacı görülmüştür (İlkan, 2013: 19).

²⁰ **Mülâzemet-i Müstemire:** Kazalarda kadılık edenler müddetlerini bitirip mâzul olarak İstanbul'a gelince her çarşamba günü mensup oldukları kadıaskerin dairesine devam etmek zorunlu olup buna “mülâzemet-i müstemire” denilirdi. Hamiyet Sezer Feyzioğlu ve Selda Kılıç, (2005), *Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi.24.38 31-53.

Bununla birlikte, II. Mahmud döneminde ülke yönetiminde merkeziyetçiliği daha da güçlendirici reformlar yapılmıştır. Şehirlerin belediye ve asayiş ile ilgili işlerinin; 1826'da merkezde İhtisab Nezareti ve taşrada ihtisab müdürlüklerine, şehrin imar ve iskânla ilgili işlerinin 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne, vakıflara dair işlerinin 1826 yılında Evkaf Nezareti'ne, taşranın mali ve idari işlerinin ise 1840 yılında muhassıllara verilmesiyle kadıların yetkileri ve etkinlikleri gitgide azalmıştır. Böylece, zamanında çok geniş yetkileri olan kadıların yetkileri kısıtlanarak zamanla kadıların sadece yargı görevi kalmıştır (Ekinci, 2004: 286).

Osmanlı Devleti, düzenli ve disiplinli idari yapısı ve adli sistemiyle yüzyıllarca dünyanın hakimi olmuş ve yıkılıncaya kadar kadılık kurumunu bünyesinde korumuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar kadılık kurumu varlığını korusa da Cumhuriyet ile birlikte kadılık kurumu sona ermiş ve yargılama görevi hâkim ve Cumhuriyet savcılarında bırakılmıştır.

3.3. KADILIK KURUMUNUN SONA ERMESİ

II. Mahmud döneminde, kadının elinden kolluk ve belediye görevlerinin alınmasıyla, mahalle ve köyler, idari bakımdan bir statü değişikliğine uğramıştır. Kadı, şehir yönetiminde bütün etkinliğini kaybettiği halde, muhtarlıklar kurulduktan sonra da mahalle yönetiminde yine söz sahibi olmaya devam etmiştir (Ortaylı, 2012b: 43).

Diğer taraftan, XVI.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde başlayan çöküş süreci kadılık kurumunu ve dolayısıyla da yargıyı önemli derece etkilemiştir. Özellikle medreselerdeki eğitim ve öğretimin bozulması yeterli bilgi ve donanıma sahip olunmadan mezun olup kadılık görevine atananların sebebiyet verdikleri olumsuzluklar XVII. yüzyıldan itibaren "aralık" usûlünün de gelmesiyle katlanarak artmıştır. Diğer kurumlarda olduğu gibi, kadılık ve yargı alanında da bozulmanın başlaması ile birlikte önlemler alınmak istenmiş ancak bu konudaki girişimler yetersiz kalmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren zaman zaman ilan edilen ferman ve emirlerde nelere dikkat edilmesi gerektiği tekrarlanmışsa da, olumlu bir netice elde edilememiştir. Özellikle, III. Selim'in tahta çıkması ile beraber ülkedeki tüm kurumlarda başlayan yeniden yapılandırma gayretlerinden kadılık kurumu nasibini almışsa da, Tanzimat dönemi öncesinde yapılan yenilikler arasında kadılık ve naiplik konusunda düzenlemeler bulunmaktadır. Bunun yanında, 1838 yılında alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler ile

kurum düzeni sağlanmaya çalışılmış; atanma, yükselme, görevden alınma gibi konularda yasal kurallar getirilerek adam kayırmanın ve suistimallerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kısa zaman sonra ise ülke genelinde köklü düzenlemeler yapılmış, yargı alanında çağın gerekleri dikkate alınarak yeniliklere gidilmiş hâkimlerin nizamiye mahkemelerinde görev yapmalarına imkân verilmiştir (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 49).

Kadılık kurumu, Tanzimat sürecinde her türlü eksiklik ve hatalarla varlığını sürdürmüştür. III. Selim, II. Mahmud ve Tanzimat döneminde yapılan yenilikler belli bir süre idare etse de sorunlar hep devam etmiş ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar gelmiştir. Cumhuriyet ile beraber; Türkiye kadılık sisteminden vazgeçmiş ve bu kurumu ortadan kaldırmıştır. 8 Nisan 1924'te "169 sayılı Mehâkimi Şer'iyenin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanunu" ile "Şer'iyeye Mahkemeleri" kaldırılarak yeni mahkemeler kurulmuş yargı görevinin yürütülmesi için, hâkim ve Cumhuriyet savcılarının atanması yoluna gidilmeye başlanmıştır (İlkhani, 2013: 20).

SONUÇ

Bir toplumun düzeni ve devamı adâlet kavramının var oluşuyla yakından ilgilidir. İslam devletleri ve toplumları her zaman adâletin en üstte tutulması gereken olgu olduğu fikrine göre hareket etmiştir. Kadılık kurumu, İslam toplumunda daima önemli bir yere sahip olmuştur. Kadıaskerden sonra gelen en önemli yargı mensubu kadıdır. Tüm İslam devletlerinin tarihinde gördüğümüz kadılık makamı, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından itibaren varlığını sürdürmüştür.

Tarihteki ilk kadı Hz. Muhammed (S.A.V), Medine'de, yargılama konusunda ki başvuruları sonuçlandırarak kadılık görevini yerine getirmiştir. Tarihte ilk İslam Anayasası olan "Medine Anayasası"nda da vurgulanan kadıların bağımsız olarak karar verebilmeleri ve devlet başkanının kadıya müdahale edememesi, ilk olarak Hz. Muhammed (S.A.V)'in temellerini attığı İslam devletinde mümkün olmuştur. Osmanlı Devleti başta olmak üzere, şer'i hukuk kurallarının uygulamada olduğu Hz. Muhammed (S.A.V), Dört Halife dönemleri ile Emeviler, Abbasiler, Anadolu Selçuklu ve Büyük Selçuklu Devleti'nde kadılara önemli yetkiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'ni güçlü bir devlet olarak ayakta tutan en önemli unsurlardan biri de devletin "adâlet" temel alınarak kurulmuş olmasıdır. Adâlet, bir devletin varlığını sürdürmesinde en önemli kavramlardan biridir. İslamiyet'te, adâletli bir şekilde yargılama görevinin, Allah'a imandan sonra farzların en önemlisi olduğu vurgusu yapılmıştır. Dolayısıyla, devletin asli görevleri arasında bulunan adil bir yargılamanın sağlanması, toplumun huzur ve güvenliğinin teminat altına alınması için, kadı tayin etmenin, devlet başkanının görevi olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle adâletin dağıtılması konusunda da çok titiz davranılmıştır. Yargılama görevi kadılara verilmiş böylece adâlet, kadılar eliyle dağıtılmıştır. Ancak, kadıların tek görevi yargı hizmetlerini yürütmek değildi. Bunun yanında idari ve beledi hizmetler de II. Mahmud Dönemine kadar kadılara bırakılmıştır. Bu görevlerin tamamının bir kişiye bırakılması Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısından kaynaklanmıştır. Bu bağlamda, yargılama görevinin yanında, idari ve beledi hizmetlerin de kadıya bırakılması kadılık sisteminde liyakat ilkesinin çok titiz bir şekilde işlediği dönemde, merkezi yönetimin elini güçlendirmiştir. Kadılık kurumunun bozulmasına kadar, kadıların yetiştirilmesine bakıldığında çok ciddi ve uzun süreli eğitime tabi tutuldukları görülmektedir. Bununla birlikte, kadı olarak atanacakların yüksek ahlâk sahibi kimseler olması da özelliklerden biri olmuştur.

Diğer taraftan, kadıların bir yerde uzun süreli görev yapmalarının önüne geçilmiş, bir yerdeki görev süreleri iki yılı geçmeyecek şekilde planlanmıştır. Bu şekilde yerel halk ile kadıların içli dışlı olup, tarafsızlıklarını kaybetmelerinin önlenmesinin yanında halkın adâlete olan inançlarının sarsılmasının da önüne geçilmek istendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Osmanlı padişahlarından Orhan Gazi “Adâletin en kötüsü geç tecelli edenidir. Sonunda hüküm isabetli olsa da, geciken adâlet zulümdür.” (Topbaş, 2015: 96) diyerek adâletin hızlı bir şekilde sağlanmasının önemini dile getirmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nde, yargının hızlı işletilmesine de kuruluşundan itibaren verilen özel önemin bir göstergesi olarak, suçüstü yakalanan kişiler gece dahi sıcağı sıcağına yargılanmıştır.

Bununla birlikte, yargılamada alenilik, yani açıklık ilkesi benimsenmiştir. Osmanlı Devleti’nde şühudü’l hal ile yargılamanın açıklığı sağlanırken, kadının kararını açıklayana kadar da kararını belli etmemesi istenmiştir. Bu durum, yine hukukun genel ilkelerinden hâkimin tarafsızlığı ilkesine de işaret etmektedir. Bu çerçevede, kadıların hem yargılamada hem de sosyal ilişkilerinde tarafsızlıklarına gölge düşürmeyecek şekilde ölçülü olmaları istenmiştir.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti’nde kişilerin cezalandırılması için bir kişinin iddiası yeterli görülmemiş, bu iddiayı destekleyen delillerin varlığı da aranmıştır. Yine sanığın fiili işlediğine dair şüphe var ise, sanık lehine karar verilmesi benimsenmiştir. Bunlar bize Osmanlı Devleti’nde hem masumiyet hem de şüpheden sanık yararlanır gibi hukukun evrensel ilkelerinin uygulamada olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, kadıların iş ve işlemleri denetimsiz bırakılmamıştır. Yeni göreve gelen kadıya, önceki kadının denetimini vermek, şikâyet üzerine denetleme için müfettiş kadı görevlendirmek gibi yollar izlenmiştir. Bu bağlamda, Divân-ı Hümayun’da hem bazı önemli davalarda ilk derece mahkemesi hem de kadıların vermiş olduğu kararları denetleyen temyiz mahkemesi gibi çalışmıştır.

Bunun yanında, kadılar görevlerini yerine getirirken bağımsız bir şekilde, makam, mevkii, rütbe gibi unsurları önemsemeden hareket etmişlerdir. Yeri geldiğinde, Fatih Sultan Mehmed Han döneminde yaşanan Atik Sinan olayında olduğu gibi, asıl yargılama yetkisini kendisinden aldıkları padişahı bile, tarafsız ve adil bir şekilde

yargılayarak, hakkında gereken hükmü vermişlerdir. Böylece yargı sistemi, sadece yönetilenleri değil, yöneticileri de kapsayan bir şekilde işletilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde; eğitim sistemindeki bozulmalar, adâlet sistemini de etkilemiştir. Yetersiz bir eğitimle kadılığa atanmalar hatta iltizam usûlü ile satışlar, yine bazı yüksek mevkilerde bulunan kişilerin çocuklarının bu göreve getirilmesi, liyakatın, yeteneğin ve bilginin dikkate alınmaması, kadılık kurumunun da çöküşünü beraberinde getirmiştir. Kadılık sistemin bozulmasının bir sonucu olarak; bilgisiz kişilerin kadılık görevine getirilmesi yine kadı olabilmek için aranan ahlâki yönden de sağlam bir karaktere sahip olunması gibi koşulların göz ardı edilmesi halkın adâlete duyduğu güvenin de sarsılmasını beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi adâlet üzerine temellendirilmiş, bugün dahi hukukun genel ilkeleri olarak kabul gören yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı gibi ilkeleri işletilebilmiştir. Bununla birlikte, kadılar son döneme kadar yargı görevi ile idari ve belediye görevlerini birlikte yürütmüşlerdir. Kadılık, devletin varlığının da bir göstergesi olarak kuruluşundan itibaren Cumhuriyete kadar varlığını koruyan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHISHALI, Recep, (1999), **Divân-ı Hümayun Teşkilatı, Osmanlı Teşkilatı**, (Editör: Kemal Çicek- Cem Oğuz-Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 6, Ankara, ss. 24-33.
- AKBULUT, İlhan, (2000), “Osmanlı Devletinde Adâlet Düzeni”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 1-2, Erzincan, ss. 220-256.
- AKDAĞ, Mustafa, (1955), “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1-2, Ankara, ss. 27-51.
- AKDAĞ, Mustafa, (1974), **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, Cilt: II, Cem Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet ve Halil CİN, (1989), **Türk Hukuk Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, No: 58, C.I, Konya.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, (1997), **Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, No:24, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, İstanbul.
- AKMAN, Mehmet, (1999), “Osmanlı Ceza Muhakemesine Hakim Olan İlkeler”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ss.453-469. İstanbul.
- ALAN, Ercan, (2015), “Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi. **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, İstanbul.
- ALTUNDAĞ, Şinasi, (1967), **Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında**, VI, TTK, Ankara.
- ARIK, Feda Şamil, (1997), “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 8, Ankara, ss.1-72.
- ATAR, Fahrettin, (2001), “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul: ss.66-69.

- AYDIN, Mehmet Akif, (2014), **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adâlet**, Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- BARUT, Gazi, (2006), “İslam Hukukunda Edeb’ül Kâdı ve Günümüz Hâkimlik Mesleği ile Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa.
- BEYAZIT, Yasemin, (2009), “Osmanlı İlmiye Tarikinde İstihdam ve Hareket:165 Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)”, Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- BİLGİN, Vejdi, (2002), "Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesinin Temel Özellikleri", **Türkler**, (Editör: Kemal Çicek- Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 11, Ankara, ss.81-98.
- BOZATAY ANBARLI, Şeniz ve Konur Alp, DEMİR, (2014), “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 10, Burdur, ss.71-89.
- ÇADIRCI, Musa, (1982), “Tanzimatın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli ‘Tarîk-i İlmiyye’ye Dair Ceza Kânunname’si”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 14, 25.
- ÇELEBİ, Evliya, (2017), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, Hazırlayanlar Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Cilt: 1, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Abdullah, (2010), **Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- DOĞAN, Nazire, (2013), “Osmanlı İlmiye Sınıfı’nın Emekliliği İlmiye Tekaüd Sandığı’nın Kuruluşu ve Faaliyetleri”, Yüksek Lisans Tezi, **Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yozgat.
- DURAN, Ahmet, (2015), “İslam Hukukunda Olağanüstü Yetkili Bir Mahkeme Olarak Velâyetü’l-Mezâlim (Mezâlim Mahkemeleri)” **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı:25, ss.251-273,

- ELALTUNTAŞ, Ömer Faruk, (2016), “Bektaşî Fıkralarında Siyasi Yansımalar”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt 6 Sayı 2/1.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, (2001), “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü”, **Türk Tarih Kurumu Vakfı Dergisi**, Cilt 65, Sayı:244, Ankara.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, (2004), **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, (2005), “Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 5, İstanbul, ss. 417-439.
- ES, Muharrem, (2008), “Osmanlı Devleti’nde Mahalli İdareler”, **Yerel Siyaset Dergisi**, (27), ss.29-38.
- ERÇİN, Abdülkadir (2015), “Osmanlı Devleti’nde Kadı ve Şer’i Mahkemeler”, **Çeşm-i Cihan: Tarih-Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, 2(1), ss.15-23.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin (1999), “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ss.453-469. Diyarbakır.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer ve Selda, KILIÇ, (2005), “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 24(38), ss.31-53.
- GÜLTEPE, Necati, (2009), **Mührün Gücü İlk Türk İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Mustafa, (2013), “Bazı XIX. Yüzyıl Batılı Seyahatnamelerine Göre Osmanlı’da Eğitim, Bilim ve Kültür”, **Türk Yurdu**, ss.310.
- GÜNDOĞDU, İsmail (2009), “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kadıaskerlik Ruznamçe Defterleri ve Önemi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. VI, No: 2, s.698-722,
- GÜR, Ahmet Refik, (2017), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi**, Hazırlayan Mehmet Nihat ARYOL, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ayhan Matbaası, 2.Baskı, İstanbul.

- GÜRİZ, Adnan, (1999), **Hukuk Felsefesi**, Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (2007), **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (2014), **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi No: VII, Sayı: 127, Ankara.
- HAMİDULLAH, Muhammed, (2005), **İslam Anayasa Hukuku**, (Çev.Vecdi Akyüz), İstanbul: Beyan Yayınları.
- İLKHAN, Mehmet Faruk (2013), "Kadılık Müessesesi ve Osmanlı'da Kadılık Sistemi", **Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Tarih Semineri Ders Ödevi**, Bursa.
- İNALCIK, Halil, (1958), "Örfi Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, Ankara, ss. 102-126.
- İNALCIK, Halil, (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I**, İstanbul: Eren Yayınları.
- İNALCIK, Halil, (2005), **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet**, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, Bülent, ARI ve Selim, ASLANTAŞ, (2012), **Adâlet Kitabı**, Kadim Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- İNALCIK, Halil, (2013), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, Ruşen S.(Çev), Yapı Kredi Yayınları, 18. Baskı, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2014), **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1988), "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)", **Osmanlı Araştırmaları**, C.7 ss.7-8.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (1998), "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", **Belleten**, C. 61.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2002), "Kadıasker", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi İslam Ansiklopedisi**, C.25, Ankara: ss.140-143.

- KARAL, Enver Ziya, (1977), “Islahat Fermanı Devri (1856-1861)”, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: 2.,
- KARAMAN, Hayreddin, (2001), **İslam Hukuku Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARATEPE, Şükrü, (1999), **Osmanlı Siyasi Kurumları Klasik Dönem**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KAZICI, Ziya, (2010), **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, 68, Dizi No: 3, İstanbul.
- KESENCELİ, Resul (2014), “Osmanlı’da Kadılık Yargı Yönetimi”, **Somuncu Baba Dergisi**, Nâsihat Yay. Malatya, No: 170, ss.36-39.
- MUMCU, Ahmet, (1976), **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divân-ı Hümâyun**, Sevinç Matbaası, Ankara.
- MUMCU, Ahmet, (2007), **Divân-ı Hümâyun**, Phoenix Yayınları, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, (1975), “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 1, Ankara, ss. 117-128.
- ORTAYLI, İlber (1976), “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, Ankara, ss. 95-107.
- ORTAYLI, İlber, (1977), **Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme**, Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, (1994), **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, (2001), “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. Cilt 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. ss. 70
- ORTAYLI, İlber, (2012a), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, (2012b), **Osmanlı Toplumunda Aile**, 1. Baskı. Timaş Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber, (2015), **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Türkiye Adâlet Akademisi, Ankara

- Osmanlı Devlet Teşkilatı 1**, (2006), Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZCAN, Abdulkadir, (2013), **Fatih Sultan Mehmed Atam Dedem Kanunu Kanunname-i Al-i Osman**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- ÖZEN, Şükrü, (2001a), “Kadı’l-kudât”, **DİA**, XXIV, İstanbul.
- ÖZER, Mehmet Fatih (2014), “Osmanlı İlmiye Teşkilatı Araştırmalarında Kullanılabilecek Temel Kaynaklar”, Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- ÖZKAYA, Yücel, (1974), "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adâletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", **Bellekten**, XXXVIII, Ankara, s.445-491.
- ÖZTUNA, Yılmaz, (2013), **Osmanlı Devleti Tarihi (Medeniyet Tarihi 2)**, Ötüken Neşriyat, 3. Baskı, c.II, İstanbul.
- PAŞA, Ahmed Cevdet, (1972), **Tarih-i Cevdet**, Vol.4., Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- SAYDAM, Abdullah, (2014), **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- SEVER, Ömer, (2007), “Hâkim Bağımsızlığı ve Savcılık Teminatı”, Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- SÜREYYA, Mehmet, (1996), **Sicill-i Osmani, Osmanlı Ünlüleri**, 4, Tarih Vakfı Yay. İstanbul.
- SADRÜŞŞEHÎD, Ömer b. Abdilazîz b. Mâze el-Buhârî, (1977), **Şerhu Edebi'l-kâdî**. I-IV. Bağdat: Matbaatül-İrşad.
- ŞAFAK, Ali, (1999), **Osmanlı Devleti'nde Dinin Yargı Üzerinde Etkisi**, Polis Akademisi, Ankara.
- ŞENTOP, Mustafa, (2005), **Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik**, Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- TAŞ, Hülya (2008), “Osmanlı Kadı Mahkemelerindeki "Şühudü'l-Hal" Nasıl Değerlendirilebilir?” **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 44, Ankara, ss. 25-44.

TAŞER, Seyit, (2014), **Osmanlı Devleti'nin Taşra Hukuk Mektepleri Ortadoğu ve Balkanlardan Çekilme Sürecinin Eğitim Kurumlarındaki İzleri**, Çizgi Kitabevi, Konya.

TOPBAŞ, Osman Nuri, (2015), **Hakk'a Adanmış Gençlik**, Erkam Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1982), **Osmanlı Tarihi: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukkaddime İle Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1983), **Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (2014), **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi No: VIII, Sayı: 17, Ankara.

ÜK, Berrin (2016), “Anadolu Kadiaskerliği 6/1 Nolu Ruznamçe Defterine Göre Anadolu'da Kadılık Kurumu”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul

YETKİN, Aydın, (2013), “Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 24, ss. 380-413.

ZEYDAN, Corci, (1976), **İslam Medeniyeti Tarihi**, (Çev. Zeki Megâmiz), Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar:

BARDAKOĞLU, Ali, (T.Y), “**İstihsan**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 23:344, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=230344>, (12.05.2018).

- ÇELİK, Seydi, (2015), “Osmanlı’da Devlet Hukuk Adâlet Algısı, Bir Halil İnalçık Çözümlemesi”, http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/seydi.celik/diger/seydi.celik28.04.2015_11.41.02diger.pdf, (20.12.2017).
- GENÇ, Mehmet, (2000), “İltizam”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 22:154-158, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?Madde Adı = iltizam>, (09.01.2018).
- GÜRİZ, Adnan (2001), “Adâlet Kavramı Türkiye Felsefe Kurumu”, <http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa-yargisi/adnan.pdf> (06.02.2017).
<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Dini-Terimler-Sozlugu/Detay/ITAK/3293>.
(23.08.2018)
<http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=312>, (03.04.2018).
<http://www.nkfu.com/divân-i-humayun-nedir>, (10.08.2018).
<http://www.osmanli700.gen.tr/olaylar/olayc1.html>, (02.05.2018).
<http://www.sozce.com/nedir/149740-has>, (02.05.2018).
<http://www.sozce.com/nedir/267826-ruzmance>, (17.02.2018).
<http://www.sozce.com/nedir/310130-timar>, (02.05.2018).
<http://www.tdk.gov.tr>, (05.10.2018).
<https://tr.wiktionary.org/wiki/keth%C3%BCda>, (10.03.2018).
<https://www.turkcebilgi.com/ihtisab>, (12.02.2018).
<https://www.turkcebilgi.com/mabeyn>, (28.01.2018).
- KIRKINCI, Mehmet, (2006), “Müçtehit Kimdir?”, <https://sorularlailamiyet.com/muctehit-kimdir>, (23.02.2018).
- KOŞUM, Adnan (2004), “Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17.17. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/neuifd/article/download/5000125522/5000115382> (06.02.2017).
- Kur-an-ı Kerim, 113. **Bakara Sûresi**, Ayet 116 Tefsiri, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/113/106-ayet-tefsiri>, (20.03.2018).

Mecelle Nedir? **Yeni Akit**, (12 Mart, 2018). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/mecelle-nedir-433778.html>, (23.05.2018).

ÖZEN, Şükrü, (2001b), “**İstislâh**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 23:383-388, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=istislah>, (14.05.2018).

ÖZKORKURT, Ünal Nevin (2008), “**Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’sinde Yargıya Genel Bir Bakış**”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/263/2362.pdf>, (10.01.2017).

DİZİN

- A**
- Adâletnâmeler, vii, 16, 18
Asesbaşı, viii, 57
- E**
- ehl-i örf, 30, 32, 41, 60, 64
- F**
- Fıkıh kitapları, 8, 19
- İ**
- İmam, viii, 20, 54
- K**
- Kadı, v, 5, 8, 9, 11, 12, 16, 22, 23, 25,
27, 31, 32, 33, 34, 40, 42, 53, 55, 67,
80, 85, 87, 89, 90
Kadılarının Adli Görevleri, vii, 30
- M**
- Kanunnâmeler, vii, 16
Kâtip, viii, 55
- M**
- Mevleviyet Kadılıkları, vii, 49
Muhtesip, 78
Müftü, viii, 55
- N**
- Naip, viii, 53
- R**
- Ruzname, 47
- S**
- Subaşı, viii, 56
- T**
- Tercüman, viii, 56

